

Oikeudellisen ajattelun perusteita

**TAPIO MÄÄTTÄ (TOIM.) – MATTI TOLVANEN – ULLA VÄÄTÄNEN
– ANTTI KOLEHMAINEN – MATTI MYRSKY – ANSSI KEINÄNEN**

Oikeudellisen ajattelun perusteita

Oikeustieteiden pääsykoekirja 2012

University of Eastern Finland

Oikeustieteiden laitos
Joensuu
2012

Tapio Määttä (toim.)

Oikeudellisen ajattelun perusteita. Oikeustieteiden pääsykoekirja 2012.

ISBN 978-952-61-0766-0

ESIPUHE

Käsillä oleva teos on kirjoitettu Itä-Suomen yliopiston vuoden 2012 oikeustieteiden valintakokeen ennakkolukemistoksi. Valintakokeen kysymykset tehdään tämän teoksen perusteella. Lisäksi valintakokeessa on koetilaisuudessa jaettavaan aineistoon perustuvia aineistotehtäviä.

Itä-Suomen yliopistossa koulutetaan tietyille juridiikan erikoisaloille erikoistuneita lakiasiantuntijoita. Yliopistojen koulutusvastuuta koskevan opetusministeriön asetuksen (568/2005) 2 §:n ja liitteen V mukaan Itä-Suomen yliopistossa annetaan oikeustieteen koulutusta yhteiskuntatieteellisellä alalla julkisoikeus-oppiaineryhmässä.

Oikeustieteiden laitoksella suoritettavat HTK- ja HTM-tutkinnot perustuvat pääainemalliin eli opiskelijat syventyvät valitsemaansa oikeudenalaan perinteisiä oikeustieteellisiä tutkintoja laajemmin. Tutkinnoissa on myös selvästi enemmän valinnaisuutta kuin yleisjuristitutkinnoissa.

HTK- ja HTM -tutkintojen pääaineena voi opiskella eurooppaoikeutta, finanssioikeutta, hallinto-oikeutta, oikeustaloustiedettä ja lainsäädäntötutkimusta, rikos- ja prosessioikeutta ja rikollisuuden tutkimusta, siviilioikeutta ja ympäristöoikeutta.

Itä-Suomen yliopiston oikeustieteiden laitoksen kaikki opintojaksot ovat oikeustieteellisiä. Laitoksella ei voi opiskella yhtään opintojaksoa hallintotiedettä.

Valintakoekirjan kirjoittajien työnjako on ollut seuraava: jakson 1 on kirjoittanut ympäristöoikeuden professori Tapio Määttä, lukuun ottamatta jaksoa 1.2.4 jonka on kirjoittanut lainsäädäntötutkimuksen ja empiirisen oikeustutkimuksen professori Anssi Keinänen sekä jaksoa 1.3.2, jonka on kirjoittanut vero-oikeuden professori Matti Myrsky, jaksot 2 ja 3 on kirjoittanut hallinto-oikeuden yliopistonlehtori Ulla Vääänen, jakson 4 yksityisoikeuden yliopistonlehtori Antti Kolehmainen sekä jaksot 5 ja 6 rikos- ja prosessioikeuden professori Matti Tolvanen. Teoksen on toimittanut Tapio Määttä ja toimitustyössä on avustanut tutkija Lea Halonen.

Avainsanat: oikeustiede, lainoppi, oikeuslähde-, tulkinta- ja argumentaatio-opit, hallinto-oikeus, hyvä hallinto, siviilioikeus, rikosoikeus, oikeudenkäynti

Sisällys

1	NÄKÖKULMIA OIKEUTEEN JA OIKEUSTIETEeseen	7
1.1	Johdatusta oikeudelliseen tulkintaan ja argumentaatioon.....	7
1.1.1	Lainsoveltamisvalmiudet juridisen osaamisen ydinalueena.....	7
1.1.2	Oikeuslähdeopin perusteita.....	8
1.1.3	Tulkinta- ja argumentaatio-opin alkeita.....	10
1.2	Oikeustieteen keskeisiä suuntauksia.....	17
1.2.1	Käytännöllinen lainoppi on tulkintajuridiikkaa.....	17
1.2.2	Teoreettinen lainoppi kehittää yleisiä oppeja.....	19
1.2.3	Oikeuden yleistieteet ja monitieteiset oikeustutkimuksen alat	21
1.2.4	Empiirinen oikeustutkimus lainvalmistelun tukena.....	23
1.3	Oikeusjärjestelmän kokonaisuus ja oikeudenalat.....	26
1.3.1	Oikeusjärjestelmän kokonaisuus	26
1.3.2	Vero-oikeus oikeusjärjestyksen osana	27
1.3.3	Ympäristöoikeus oikeusjärjestyksen osana.....	28
2	HALLINTO-OIKEUS OSANA JULKISOIKEUTTA	31
2.1	Hallinto-oikeuden jäsentelyä	31
2.2	Hallinto-oikeuden keskeisiä käsitteitä.....	32
3	HYVÄ HALLINTO	38
3.1	Oikeusvaltio ja hallinnon lainalaisuus	38
3.2	Oikeusturva.....	39
3.3	Hyvän hallinnon käsite	41
3.4	Hyvän hallinnon perusteet.....	42
3.4.1	Hallinnon oikeusperiaatteet.....	45
3.4.2	Asiakkaaseen kohdistuvan toiminnan laatuvaatimukset.....	48
3.4.3	Viranomaisen sisäiseen toimintaan liittyvät laatuvaatimukset.....	51
3.5	EU-oikeuden periaatteet.....	52
4	SIVILIOIKEUS	54
4.1	Johdanto	54
4.1.1	Siviilioikeus oikeudenalana	54

4.1.2	Varallisuus oikeuden yleisistä opeista	55
4.1.3	Oikeussubjektit	57
4.1.4	Oikeuskelpoisuus ja oikeustoimikelpoisuus.....	58
4.1.5	Varallisuus oikeudellisesta sääntelystä.....	59
4.2	Sopimusoikeus.....	60
4.2.1	Sopimusoikeudellisia periaatteita ja argumentteja.....	60
4.2.2	Sopimuksen syntyminen.....	63
4.3	Esineoikeus.....	65
4.3.1	Aluksi	65
4.3.2	Omistusoikeus ja rajoitetut esineoikeudet.....	66
4.3.3	Omistajan oikeusasema.....	67
4.3.4	Omistusoikeuden siirtyminen	68
4.3.5	Omistajan kelpoisuus esineen luovutukseen.....	69
5	RIKOSOIKEUS OIKEUDEN JÄRJESTELMÄSSÄ JA RIKOSVASTUUN YLEISET EDELLYTYKSET	71
5.1	Rikos, rangaistus ja rikosoikeus.....	71
5.2	Rikoslainoppi ja muu rikosoikeuden tutkimus	74
5.3	Kriminologia, kriminaalipolitiikka ja kriminalistiikka.....	75
5.4	Empiirisen tutkimuksen ja rikoslainopin suhde.....	77
5.5	Rikosprosessi ja rikosoikeus.....	79
5.6	Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate.....	82
5.7	Rikosvastuun elementit.....	83
5.7.1	Seuraus ja vaarantaminen	83
5.7.2	Tahallisuus ja tuottamus	85
5.8	Oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteet	88
5.9	Syyntakeettomuus	90
5.10	Yritys, valmistelu ja osallisuus.....	90
6	OIKEUDENKÄYNTI DEMOKRAATTISESSA OIKEUSVALTIOSSA.....	93
6.1	Tuomioistuimet ja lainkäytön muodot.....	93
6.2	Asian vireillepano ja oikeudenkäynnin kulku.....	94
6.3	Rikosprosessi esitutkinnasta tuomioon.....	95
6.4	Rikosprosessin asianosaisten roolit	97
6.5	Tuomioistuimen tehtävät rikosprosessissa	100
6.6	Asianosaisten avustaminen.....	101

6.7	Vapaa todistusharkinta oikeudenkäynnin kulmakivenä	103
6.8	Siviiliprosessin ja hallintolainkäytön erityispiirteet	104
6.9	Asian selvittäminen ja todistelu riita-asioissa ja hallintolainkäytössä ...	107

1 Näkökulmia oikeuteen ja oikeustieteeseen

1.1 JOHDATUSTA OIKEUDELLISEEN TULKINTAAN JA ARGUMENTAATIOON

1.1.1 Lainsoveltamisvalmiudet juridisen osaamisen ydinalueena

Oikeus ja laki eivät ole sama asia. Tämän eron oivaltamisesta käynnistyy kasvaminen juridiikan ammattilaiseksi. Maallikko näkee vain yksittäisiä lakeja ja irrallisia pykäläitä, kun juridiikan ammattilaisella on kyky sijoittaa yksittäiset säännökset osaksi laajempaa kokonaisuutta. Lain kirjainta tärkeämpi asia oikeuden ammattilaiselle on lain henki.

Lainoppi on oikeustieteellisen koulutuksen ja tutkimuksen pääsuuntaus. Lainoppia on tapana luonnehtia tulkinnaksi ja systematisoinniksi. Tulkinta on taitoa selvittää voimassa olevan oikeuden sisältö erilaisista oikeuslähteistä, ennen kaikkea laista, ja kykyä perustella voimassa olevan oikeuden sisältöä koskevat väitteet vakuuttavalla tavalla.

Systematisoinnilla viitataan oikeusjärjestelmän kokonaisuuteen ja niihin oikeustieteen käytössä oleviin välineisiin, joilla tuo kokonaisuus luodaan ja ylläpidetään. Systematisointi tapahtuu yleisten oppien eli käsitteiden, periaatteiden ja teorioiden avulla.

Oikeustieteellisessä koulutuksessa tuotetaan valmiuksia toimia lainsoveltajana esimerkiksi viranomaispäätöksiä tehtäessä. Lainsoveltamisvalmiuksia tuottavassa oikeustieteellisessä koulutuksessa keskitytään oikeuslähteopin, vakuuttavan oikeudellisen argumentaation ja yleisten oppien opiskeluun. Vallitsevalla tuomarinideologialla tarkoitetaan niitä oikeuslähte-, tulkinta- ja argumentaatio-opillisia lähtökohtia, joihin suomalaisten tuomioistuinten toiminta perustuu ja joihin myös lainopissa sitoudutaan.

Jaksossa 1.1.2 kerrotaan tiivistetysti oikeuslähteopin pääpiirteistä ja jaksossa 1.1.3 käsitellään tulkinta- ja argumentaatio-oppeja. Jaksossa 1.2 aiheena ovat oikeustieteen keskeiset alueet, erityisesti lainopin pääsuuntaukset, käytännöllinen ja teoreettinen lainoppi. Jaksoissa 1.2.3 ja 1.2.4 tehdään lyhyt katsaus lainoppia täydentäviin muihin oikeustieteen suuntauksiin. Jaksossa 1.3 hahmotetaan oikeusjärjestelmän kokonaisuutta ja jaksoissa 2–6 paneudutaan syvällisemmin eräisiin oikeudenaloihin (hallinto-oikeus, siviilioikeus sekä rikos- ja prosessioikeus).

1.1.2 Oikeuslähdeopin perusteita

Oikeudellinen ratkaisu koostuu kolmesta elementistä: normipremissistä, faktapremissistä sekä nämä yhdistävästä oikeudellisesta johtopäätöksestä. Nämä oikeudellisen ratkaisun elementit ilmenevät esimerkiksi hallintolain (434/2003, HL) päätöksen perustelemista koskevasta 45.1 §:stä. Säännöksen mukaan viranomaisen tekemän päätöksen perusteluissa on ilmoitettava, mitkä seikat ja selvitykset ovat vaikuttaneet ratkaisuun sekä mainittava sovelletut säännökset. Seikoilla ja selvityksillä viitataan ratkaisun faktapremissiin, sovelletuilla säännöksillä normipremissiin.

Ratkaisun fakta- ja normipremissi ovat yhteydessä toisiinsa, eikä niitä voida muotoilla ratkaisun perusteeksi ilman toisiaan. Lainsoveltajalla on oltava jokin käsitys tapauksen tosiasioista, jotta hän voi valita ja täsmentää tapauksessa relevantteja säännöksiä. Tapauksessa olennaisten tosiasioiden tunnistaminen ei kuitenkaan ole mahdollista ilman jotain ennakkokäsitystä mahdollisesti tilanteeseen soveltuvista säännöksistä. Oikeudellisen ratkaisun teoriassa tätä yhteyttä kuvataan hermeneuttiseksi kehäksi.

Ratkaisun faktapremissin muotoilemista käsitellään jäljempänä rikosprosessin osalta jaksossa 6 (ks. erityisesti jakso 6.7 Vapaa todistusharkinta oikeudenkäynnin kulmakivenä). Tässä jaksossa tarkastellaan oikeudellisen ratkaisun normipremissin muotoilemista. Normipremissi muotoillaan hyödyntäen oikeuslähdeoppia, joka koostuu kahdesta elementistä: oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa käytettävien perusteiden luettelosta ja erilaisten oikeuslähteiden käytön säännöistä eli tulkinta- ja argumentaatio-opeista.

Oikeuslähde-, tulkinta- ja argumentaatio-opit muodostavat oikeustieteen menetelmällisen ytimen. Näitä oppeja on seurattava lainmukaisen ja vakuuttavan oikeudellisen ratkaisun tekemiseksi. Oikeudellisen ratkaisun perusteet ja eri ratkaisuperusteiden keskinäiset suhteet ovat oikeuslähdeopin ydinalue. Tulkinta- ja argumentaatio-opit taas määrittävät oikeudellisten tekstien tulkinnan säännöt eli esimerkiksi laeista löytyvien epäselviltä vaikuttavien ilmaisujen merkityssisällön täsmentämisen säännöt. Oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa on olennaista kiinnittää huomiota erilaisten mahdollisten ratkaisuperusteiden *velvoittavuuteen*, toisin sanoen siihen, mikä merkitys ja painoarvo kyseiselle oikeuslähteelle on päätöstä tehtäessä annettava.

Eri oikeudenaloille yhteiset, yleiset oikeuslähde-, tulkinta- ja argumentaatio-opit ovat esitettävissä varsin yksinkertaisesti. Oikeudellisessa päätöksenteossa on lähtökohtana *kirjoitetun lain vahva velvoittavuus*. Julkisen vallan käytön tulee perustuslain (731/1999, PL) 2.3 §:n mukaan perustua lakiin. Säännöksen mukaan kaikessa julkisessa toiminnassa on noudatettava tarkoin lakia.

Kirjoitetulla lailla viitataan paitsi laki-nimisiin säädöksiin myös lain asianmukaisen valtuutuksen nojalla annettuihin alemmanasteisiin säädök-

siin, ennen kaikkea lain nojalla annettuihin asetuksiin. Vahvasti velvoittavia ovat myös eurooppaoikeudelliset säädökset eli ennen kaikkea Euroopan unionin perussopimukset, EU-asetukset ja direktiivit. Myös valtioiden väliset kansainväliset sopimukset ovat joillakin oikeudenalioilla tärkeitä vahvasti velvoittavia oikeuslähteitä. Esimerkiksi Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimus on usein oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa käytettävä valtiosopimus.

Vahva velvoittavuus tarkoittaa, että viranomaisen ja tuomioistuimen pitää aina perustaa ratkaisunsa kirjoitettuun lainsäädäntöön. Esimerkiksi jokaisen viranomaisen kaikkien päätösten on aina perustuttava ratkaisussa yksilöityyn lain tai sen nojalla annetun alemmanasteisen säädöksen pykälään tai pykäliin. Viranomaisen ei toisin sanoen voi tehdä mitään viranomaisroolissaan, jos toimenpiteen perustaksi ei voida yksilöidä jonkun lain jotain pykälää.

Kirjoitetun lain rinnalla lainsoveltajien on usein käytettävä myös muita ratkaisuperusteita. Joskus näitä muita lähteitä kutsutaan oikeuslähteiden sijaan argumentaatiolähteiksi, millä halutaan korostaa niiden merkitystä lakia täydentävinä oikeudellisen ratkaisun perusteina. Tällaisia muita ratkaisuperusteita ovat esimerkiksi lakien valmisteluaineistot (esityöt) ja korkeimpien oikeuksien ennakkoratkaisut. Lakien valmisteluaineistoista tärkeimpiä ovat lakia koskeva hallituksen esitys eduskunnalle ja eduskunnassa syntyneet valiokuntien mietinnöt ja lausunnot. Korkeimman oikeuden ja korkeimman hallinto-oikeuden ennakkoratkaisut ovat usein tärkeitä tulkinnanvaraisen lain tulkinnassa. Tärkeä merkitys voi olla myös EU-tuomioistuimen ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisuilla.

Esitöiden ja ennakkoratkaisujen merkitystä oikeudellisen ratkaisun perusteena on tapana luonnehtia *heikoksi velvoittavuudeksi*, millä viitataan siihen, että lainsoveltajan on päätöstä tehdessään tunnettava lainvalmisteluaineisto ja ennakkoratkaisut sekä otettava ne huomioon. Vastaperusteet voivat kuitenkin johtaa myös toisensuuntaiseen ratkaisuun kuin lainvalmisteluaineiston tai ennakkoratkaisun käsitys asiasta on.

Mainittujen oikeuslähteiden ohella lainsoveltaja saa käyttää ratkaisunsa perusteena myös muuta aineistoa. Tällaisia ratkaisuperusteita kutsutaan *sallituiksi oikeuslähteiksi*. Sellaisia voivat olla esimerkiksi oikeustieteellisessä kirjallisuudessa esitetyt kannanotot siitä, miten lakia tulisi tulkita. Oikeuskirjallisuuteen velvoittavuudeltaan rinnastuvia sallittuja oikeuslähteitä ovat myös esimerkiksi ministeriöiden antamat ohjeet ja oppaat, jotka eivät perustu yksilöityyn lain valtuussäännökseen. Myös muut tuomioistuinratkaisut kuin korkeimpien oikeuksien ennakkoratkaisut ja vakiintunut hallintokäytäntö voivat saada merkitystä oikeudellisen ratkaisun perusteena sallittuna oikeuslähteenä.

Oikeudellisen ratkaisun teoriassa mainitaan perinteisesti myös sellaisia ratkaisuperusteita, jotka eivät saa vaikuttaa päätökseen. Tällaisia *kiellettyjä ratkaisuperusteita* ovat esimerkiksi ratkaisijan täysin henkilökohtaiset poliittiset mielipiteet.

Eri oikeudenaloilla ei yleensä ajatella olevan omia oikeuslähde-, tulkintatai argumentaatio-oppejaan, vaan nämä opit yleensä kuvataan yleisiksi, koko oikeusjärjestelmän kattaviksi. Oikeuslähteitä käytetään eri oikeudenaloilla kuitenkin jossakin määrin eri tavoin. Eri oikeudenalat voivat esimerkiksi oikeuslähteiden keskinäisen painoarvon, käytettyjen oikeuslähteiden joukon ja oikeuslähteiden käyttösääntöjen osalta poiketa toisistaan. Joillakin oikeudenaloilla, kuten ympäristöoikeudessa, esimerkiksi kansainväliset valtiosopimukset ja eurooppaoikeudelliset oikeuslähteet ovat keskeisiä, kun taas joillakin toisilla oikeudenaloilla niiden merkitys on vähäisempää. Oikeustieteen opiskelussa onkin tärkeää kiinnittää huomiota siihen, miten esimerkiksi rikosoikeudellisten lakien tulkinta eroaa siviilioikeudellisesta lainsoveltamisesta. Jäljempänä tässä teoksessa kerrotaan tarkemmin esimerkiksi rikosoikeudellisen tulkinnan erityispiirteistä (ks. jakso 4.6 Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate).

1.1.3 Tulkinta- ja argumentaatio-opin alkeita

Eri oikeuslähdekategorioihin kuuluvien ratkaisuperusteiden käyttäminen oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa tapahtuu jossakin määrin toisistaan poikkeavalla tavalla. Esimerkiksi kirjoitetun lainsäädännön tulkinnassa käytetään erilaisia sääntöjä ja oppeja kuin käytettäessä korkeimpien oikeuksien ennakkoratkaisuja ratkaisun perusteena. Sekä lain että ennakkoratkaisujen tulkinnassa on kuitenkin tiettyjä yhteisiä lähtökohtia. Voidaan olla myös sitä mieltä, että kaikki oikeudellisten tekstien tulkinta tapahtuu loppujen lopuksi aina samantyyppisen tulkintamallin mukaisesti. Sekä lain että ennakkoratkaisujen yhteydessä käytettävät tulkintamallit voidaan tiivistää kolmeen tulkintaperusteeseen: kielellinen tulkinta, systemaattinen tulkinta sekä tavoitteellinen tulkinta.

Kielellinen tulkinta on oikeudellisten tekstien tulkinnan lähtökohta. Laeissa esiintyvillä käsitteillä annetaan lähtökohtaisesti niiden tavanomaista, arkikielistä merkitystä vastaava sisältö (sanamuodon mukainen tulkinta). Usein tästä lähtökohdasta on kuitenkin poikettava. Säädöksissä käytetään usein käsitteitä merkityksessä, joka ei vastaa niiden arkikielistä merkityssisältöä. Yksittäistä lain käsitettä voidaan tulkita laajentavasti, jolloin käsitteen merkityssisältö on sen arkikielistä merkitystä laajempi. Joissakin tilanteissa jonkin säännöksessä esiintyvän käsitteen merkityssisältö taas muodostuu suppeammaksi kuin käsitteen arkikielinen merkityssisältö (supistava tulkinta). Kielellisessä tulkinnassa käytetään sanamuodon, laajentavan ja supistavan tulkinnan ohella useita muitakin oikeudellisten tekstien tulkin-

nan muotoja, kuten analogiaa (kahden erilaiselta vaikuttavan asian samais-
tamista) ja vastakohtaispäättelyä (käsitteen alaan sisällyttömän asian
poissulkeminen).

Kielellisen tulkinnan välinein ei voida tehdä valintaa erilaisten mahdol-
listen tulkintavaihtoehtojen välillä. Kielellisen tulkinnan eri muodot (sana-
muodon, laajentava, supistava, analogia, vastakohtaispäättelmä) ovat kuva-
uksia tulkinnan lopputuloksesta, johon päädytään muita kuin kielellisen
tulkinnan muotoja käyttämällä. Esimerkiksi jos laissa puhutaan koirasta,
onko kyseistä säännöstä sovellettava myös kissaan? Mahdollista on laajen-
taa analogisesti lakitekstin käsitettä "koira" siten, että myös kissa tulkitaan
lakia sovellettaessa koiraksi. Arkikielen kannalta voisi ehkä perustellumpaa
olla tehdä vastakohtaispäättelmä eli tulkita sanamuodon mukaisesti laki-
tekstiä jossa viitataan koiraan siten, ettei se koske kissaa. Päädytäänkö käyt-
tämään analogiaa vai vastakohtaispäättelmää, ratkeaa käyttämällä muita
kuin kielellisen tulkinnan menetelmiä, esimerkiksi historiallista, systemaat-
tista ja tavoitteellista tulkintaa.

Edellä esitettyä esimerkkiä koirasta ja kissasta voidaan vielä konkreti-
soida laista poimitulla esimerkillä. Järjestyslain (612/2003) koirakuria kos-
kevan 14 §:n 1 momentin 1 kohdan mukaan koira on pidettävä taajamassa
kytkettynä. Säännöksen 2 kohdan mukaan koira ei saa päästää yleiselle
uimarannalle, lasten leikkipaikalle tai toriaikana torille. Sovelletaanko näitä
säännöksiä myös kissaan eli rinnastetaanko kissa analogisesti koiraan vai
tehdäänkö vastakohtaispäättelmä, ettei kissa ole koira? Tässä tapauksessa
tulkintaongelmaa ei ole, koska lainsäätäjä on ratkaissut ongelman järjestys-
lain 14 §:n 3 momentissa säätämällä, että edellä mainittua 1 momentin 2
kohtaa sovelletaan myös kissaan. Tästä voidaan tehdä vastakohtaispäätel-
mä, ettei 1 momentin 1 kohta koske kissaa eli kissaa ei tarvitse pitää taaja-
massa kytkettynä.

Systemaattisessa tulkinnassa sovellettavaa säännöstä tarkastellaan osana
laajempaa kokonaisuutta. Systemaattinen tulkinta on erittäin keskeinen
tulkintamuoto kaikessa lainsoveltamisessa. Sovellettavan lain tai muun
säädöksen säännös hahmotetaan osana sovellettavan säädöksen kokonai-
suutta. Yksittäistä säännöstä sovellettaessa voidaan ottaa huomioon myös
muut vastaavatyypiset säännökset muissa laeissa. Jos samantyyppisestä
asiasta on hiukan eri tavoin muotoiltuja säännöksiä eri laeissa, systemaatti-
nen tulkinta tarkoittaa pyrkimystä tulkita kaikkia samantyyppistä asiaa
koskevia säännöksiä johdonmukaisesti. Tämä voi edellyttää lain sanamuod-
on vastaista tulkintaa.

Tavoitteellisessa tulkinnassa lainsoveltaja soveltaa lakia kiinnittäen huo-
miota sääntelyn päämääriin. Tavoitteellisessa tulkinnassa voidaan painot-
taa joko lain historiallista tai objektiivista tarkoitusta. Usein tavoitteellisessa
laintulkinnassa hyödynnetään myös seuraamusharkintaa.

Historiallis-tavoitteellisessa tulkinnassa lain epäselvän kohdan merkityssisältöä täsmennetään selvittämällä lainsäätäjän alkuperäistä tarkoitusta. Tämä tapahtuu esitöihin eli erityisesti hallituksen esitykseen ja eduskunnan valiokuntien lausuntoihin ja mietintöihin perehtymällä. Esitöillä on suomalaisessa lainsoveltamisessa lähtökohtaisesti erittäin keskeinen merkitys. Viranomaisten ja tuomioistuinten toiminnalle on luonteenomaista lainsäätäjän kunnioittaminen, toisin sanoen lainsäätäjän tahtoa ja tarkoitusta ei oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa kyseenalaisteta. Joskus esityöt ovat lainvalmistelun heikon tason vuoksi kuitenkin ristiriitaisia ja puutteellisia, eikä niistä ole aina apua lakia sovellettaessa. Esitöiden merkitys heikkenee ajan kuluessa, kun lain sisältö täsmentyy oikeuskäytännössä.

Objektiivis-tavoitteellisessa tulkinnassa lain tavoite määritetään konkreettisen ratkaistavan tapauksen erityispiirteiden perusteella. Tämä korostaa tuomioistuinten oikeutta kehittävää ja luovaa roolia lainsäätäjän kustannuksella.

Käytännön lainsoveltamisessa tavoitteellisen laintulkinnan eri muodot sekoittuvat keskenään. Tyypilliset tavoitteellisen laintulkinnan käyttötilanteet ovat kiperiä tulkintatilanteita, jolloin on hyödynnettävä monipuolisesti erilaisia oikeudellisen ratkaisun teorian työkalupakkiin sisältyviä tulkinta- ja argumentaatio-oppeja. Systemaattinen ja tavoitteellinen laintulkinta ja seuraamusharkinta kytkeytyvät käytännön lainsoveltamisessa usein toisiinsa.

Kielellinen, systemaattinen ja tavoitteellinen tulkinta täydentävät toisiaan. Tyypillisesti oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa on käytettävä rinnakkain useita erilaisia tulkinnan ja argumentaation muotoja. Mainittujen oikeudellisten tekstien tulkinnassa käytettävien yleisten lähtökohtien lisäksi lainsoveltamisessa hyödynnetään runsaasti myös muita argumentaatiomuotoja. Keskeisiä ovat erityisesti ennakkoratkaisujen tulkintaa määrittävät prejudikaatiopit, perusoikeusmyönteinen laintulkinta, seuraamusharkinta, oikeusperiaatteiden punninta sekä EU-oikeuden valtiosisäiset oikeusvaiikutukset (erityisesti EU-oikeuden tulkintavaikutus).

Kun oikeudellisen ratkaisun perustana hyödynnetään aiempia tuomioistuinratkaisuja, niihin tukeuduttaessa on huomioitava ratkaisujen käyttöä määrittävät erityiset argumentaatio-opit, joita voidaan kutsua *prejudikaatiopiksi*. Ennakkoratkaisujen merkitys ja käyttö vaihtelee eri oikeudenaloilla varsin paljon toisistaan. Ennakkoratkaisujen argumentatiivisessa käytössä on aina kiinnitettävä erityistä huomiota hyödynnettävän ratkaisun prosessuaaliseen asetelmaan: mihin oikeuskysymykseen tuomioistuin ratkaisussa ottaa kantaa ja millaiseen prosessuaaliseen asetelmaan ja päätöksentekotilanteeseen tämä kannanotto liittyy?

Hyödynnettäessä tuomioistuinratkaisuja oikeudellisessa argumentaatio-ossa on kiinnitettävä huomiota myös ratkaisun muodolliseen luonteeseen.

Esimerkiksi korkeimman hallinto-oikeuden (KHO) ratkaisujen osalta myöhemmässä lainsoveltamisessa merkitystä on ennen kaikkea julkaistuilla vuosikirjaratkaisuilla. Niidenkin osalta on kiinnitettävä huomiota siihen, onko argumentti kyseisen ratkaisun vuosikirjaluonteeseen liittyvä vai jokin muu tapauksessa ratkaistu tulkintaongelma (tämä ilmenee ratkaisun tiivistelmästä). Myös muilla KHO:n julkaisemilla ratkaisuilla (lyhyillä ratkaisuselosteilla eli LRS-ratkaisuilla) sekä julkaisemattomilla ratkaisuilla voi olla argumentatiivista käyttöä lainsoveltamisessa, mutta hyödynnettävän ratkaisun luonteeseen on aina kiinnitettävä huomiota.

Perusoikeusmyönteiseen laintulkintaan velvoittaa perustuslain 22 §, jonka mukaan julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Lain erilaisista tulkintavaihtoehdoista on valittava se, joka parhaiten edistää perusoikeuksien toteutumista.

Lainsoveltaja voi oikeudellista ratkaisua tehdessään myös punnita eri tulkintavaihtoehtojen käytännön seurauksia. *Seuraamusharkinnan* pohjalta lainsoveltaja voi painottaa tulkintaansa siten, että lopputulos on hyväksyttävä. Seuraamusharkintaa kutsutaan oikeuskirjallisuudessa myös reaaliseksi argumentaatioksi. Kyse on ratkaisun lopputuloksesta käsin hahmottuvasta tilannekohtaista järjen käytöstä, minkä perusteella lain mekaanisesta ja muodollisesta soveltamisesta poiketaan. Seuraamusharkinta ei ole tulkintaa, vaan se seuraa lainsoveltamisessa tulkintaa (käytännössä kyse on hermeneuttisesta seurausten ja tulkintavaihtoehtojen vuoropuhelusta): jos tietynlainen tulkinta näyttäisi johtavan oikeudellisesti tai käytännöllisesti ongelmalliseen tai kummalliseen lopputulokseen, arvioitujen seurausten kautta valitaan hyväksyttävämpi ja järkevämpi tulkintavaihtoehto. Seuraamusharkinnan eräs muoto on *pro & contra -argumentaatio*, jossa lainsoveltaja päätöksen perusteluissa punnitsee erilaisten tulkintavaihtoehtojen seurauksia.

Oikeusperiaatteiden käyttäminen oikeudellisen päätöksenteon perustana eroaa sääntöjen soveltamisesta. Säännöt ja oikeusperiaatteet ovat luonteeltaan erilaisia oikeusnormeja, mihin eroon on myös niitä käytettäessä kiinnitettävä huomiota. Sääntöjä voidaan luonnehtia joko-tai -tyyppisiksi säännöksiksi, kun oikeusperiaatteille on luonteenomaista punnintaulottuvuus.

Sääntöjen ja oikeusperiaatteiden välinen ero tulee havainnollisesti esille, kun lainsoveltamisessa joudutaan ratkaisemaan sääntöjen tai oikeusperiaatteiden välisiä ristiriitoja. Jos säännöt ovat ristiriidassa keskenään, voidaan käyttää sääntöristiriitojen ratkaisemista ohjaavia valintasääntöjä: *lex superior* (ylempi säännös syrjäyttää alemman), *lex posterior* (samantasoinen uudempi säännös syrjäyttää vanhemman) ja *lex specialis* (erityissäännös syrjäyttää yleissäännöksen). Oikeusperiaatteiden välisiin ristiriitoihin näitä valintasääntöjä ei voida käyttää. Oikeusperiaatteiden ominaispiirteiden vuoksi voidaan myös väittää, etteivät oikeusperiaatteet voi olla keskenään ristiriidassa vaan ainoastaan jännitteisessä suhteessa toisiinsa. Oikeusperi-

aatteiden käytölle lainsoveltamisessa on olennaista *punninta*, millä viitataan oikeusperiaatteiden ratkaisutilannekohtaisesti vaihtelevaan oikeudelliseen painoarvoon ja merkitykseen. On tapana sanoa, että oikeusperiaatteita sovelletaan enemmän tai vähemmän.

Sääntöjen välisten ristiriitojen ratkaisusääntöjen käyttöön on kuitenkin myös sääntöjen välisten suhteiden ratkaisemisessa suhtauduttava pidättyvästi. Oikeudellisen sääntelyn lisääntyminen ja monimutkaistuminen on lisännyt yksittäisessä oikeudellisessa ratkaisussa samanaikaisesti sovellettavien sääntöjen ja periaatteiden määrää. Erityisesti monella julkisoikeuden alueella, kuten ympäristöoikeudessa, lait ovat tyypillisesti rinnakkaisia, päällekkäisiä ja toisiaan täydentäviä. Lakien päällekkäisyys ja rinnakkaisuus on käytännön lainsoveltamisessa monella oikeudenalalla paljon yleisempi tilanne kuin kiperät, aidot sääntöjen ristiriitatilanteet. Samaan tilanteeseen soveltuu vain poikkeuksellisesti usea säännös sellaisella tavalla, että niiden yhtäaikainen soveltaminen on mahdotonta ja sääntöristiriitojen ratkaisusääntöihin turvautuminen tarpeen. Sovellettavan säännön valinnan ja siihen aina liittyvän toisen säännön eliminoimisen tulisi olla viimeinen keino, johon turvaututaan vain silloin kuin muunlainen argumentaatio ei osoittaudu lainsoveltamisessa riittäväksi. Tilanteeseen soveltuviin sääntöjen *yhteensovittaminen* on ensisijainen lainsoveltamista ohjaava lähtökohta sääntöristiriitojen ratkaisusääntöjen käyttämisen sijasta.

On myös korostettava, että sääntöjen ja oikeusperiaatteiden välinen ero on suhteellinen. Nykyaikaisessa lainsäädännössä käytetään tarkoituksella ja tietoisesti erilaisia lainsoveltajalle harkinnanvaraa jättäviä avoimia muotoiluja. Eri oikeudenalalla ja oikeusteoreettisessa keskustelussa tällaisia säännöksiä luonnehditaan erilaisilla käsitteillä, esimerkiksi yleislausekkeiksi, punnintanormeiksi, tavoitenormeiksi tai joustaviksi normeiksi. Näiden säännösten soveltamiseen liittyviä erityispiirteitä ei voida tavoittaa sääntöperiaate -erottelun avulla.

Sekä säännösten joustavuuden että päällekkäisyyden ja rinnakkaisuuden lisääntyminen on peruste korostaa kahden teoreettisen lähtökohdan merkitystä oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa. Toisaalta oikeusjärjestyksen kokonaisuuden hallinnan merkitys painottuu, toisaalta tilannekohtaisen harkinnan painoarvo lisääntyy. Yksittäisten säännösten sanamuotoon tukeutuva tulkinta-asetus ei ole käyttökelpoinen joustavien ja päällekkäisten säännösten maailmassa. Oikeudelliset ongelmat on pystyttävä sijoittamaan osaksi oikeusjärjestyksen kokonaisuutta, toisaalta ratkaistavan tapauksen erityispiirteiden huomioonottamiselle on oltava herkkyyttä ja tilaa.

Tilannekohtaista harkintaa korostava *kontekstuaalinen laintulkinta* on ajankohtainen oikeuslähteiden käyttöä ohjaava ajattelutapa ja argumentaatiomalli. Kontekstuaalisella tulkinnalla ajatellaan päästävän aikaisempaa paremmin samalla sekä *ennakoitaviin* että *hyväksyttäviin* ratkaisuihin. Enna-

koituvuus ja johdonmukaisuus ovat keskeisiä oikeudellisia ihanteita; oikeus on olemassa juuri järjestyksen ja ennakoitavuuden lisäämiseksi yhteiskunnassa. Ennakoitavuuden ylikorostaminen voi kuitenkin yksittäisissä päätöksentekotilanteissa johtaa kaavamaisiin ja rutiininomaisiin ratkaisuihin, jotka eivät kyseissä yksittäisissä tilanteissa ole ”järkeviä” ja hyväksyttäviä. Siksi oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa on jatkuvasti pidettävä silmällä myös päätösten sisällöllistä hyväksyttävyyttä ja käytettävä tilannekohtaista harkintaa. Tilanneherkkyys on lainsoveltajan tulkinnan taitoon sisältyvää kykyä tunnistaa ja havaita erilaisten ratkaisutilanteiden erityispiirteitä ja uskallusta tehdä tarpeen mukaan erilaisia ratkaisuja erilaisissa tilanteissa.

Sisällöllisten ratkaisuperusteiden merkitys on useilla oikeudenaloilla korostunut viime aikoina vain lain sanamuotoon tukeutuvan muodollisen tulkintaotteen sijasta. Tämä ilmenee siinä, että oikeudellisen päättelyn mahdollisuudet ovat useiden oikeudellisen ajattelun peruslähtökohdissa tapahtuneiden muutosten vuoksi aikaisempaa laajemmat. Esimerkiksi perusoikeusmyönteinen laintulkinta, EU-oikeuden tulkintavaikutus tai oikeusperiaatteiden punninta tuovat uusia piirteitä oikeudelliseen ratkaisutoimintaan ja lainopillisten tulkintasuositusten esittämiseen ja perustelemiseen.

Voidaan ehkä väittää, että tilannekohtaisen järjenkäytön mahdollisuudet oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa ovat lisääntyneet oikeuslähde, tulkinta- ja argumentaatio-oppien viimeaikaisen kehityksen vuoksi. Tärkeää on kuitenkin muistaa, että oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa on aina kyse erityisesti oikeudellisesta järjenkäytöstä, jossa päättely sidotaan kontrolloitavissa oleviin argumentaatioperusteisiin. Poikkeaminen lain kirjaimellisesta sanamuodosta vain sillä perusteella, että se olisi oikeudenmukaista, ei ole oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa vakuuttavaa eikä lainmukaista. Jos tällainen poikkeaminen lain sanamuodosta tehdään tukeutuen yksilöidysti perusoikeuksiin ja oikeusperiaatteisiin, tällainen päättelytapa vakuuttaa oikeudellisen auditorion aivan eri tavalla kuin vetoaminen vain oikeudenmukaisuuteen.

Kansainvälisen oikeuden ja EU-oikeuden oikeuslähteet ja niiden tulkinta- ja argumentaatio-opit poikkeavat edellä kansallisen oikeuden näkökulmasta esitetystä. Kansallisen lainsoveltamisen näkökulmasta olennaista on kiinnittää huomiota siihen, miten kansainvälinen oikeus ja EU-oikeus vaikuttavat viranomaisten ja tuomioistuinten toimintaan Suomessa.

Kansainvälisen valtiosopimuksen saattaminen osaksi Suomen oikeusjärjestystä edellyttää ratifioimista eli eduskunnan sitoutumista ja vahvistusta sopimukseen liittymisestä. Valtiosopimuksen kansallinen täytäntöönpano edellyttää joko uutta lainsäädäntöä tai voimassa olevan lainsäädännön muuttamista sopimuksen mukaiseksi. Kansainvälisten sopimusten sisältö siis yleensä löytyy kansallisesta lainsäädännöstä. Joissakin tilanteissa valtio-

sopimuksia voidaan käyttää myös sellaisenaan kansallisen oikeudellisen ratkaisun perusteena. Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksessa suojatut ihmisoikeudet voivat olla tärkeä oikeudellisen ratkaisun eräänä perusteena. Jos kansalainen kokee oikeuksiaan loukatun, hän voi valittaa Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen. Se voi ihmisoikeusloukkauksen todettuun määrätä valtion maksamaan loukkauksen vuoksi vahingonkorvausta.

EU-oikeuden tärkeimpiä säädöstyyppejä ovat asetukset ja direktiivit. Euroopan unionin toiminnasta tehdyn sopimuksen (SEUT) 288 artiklan 2 kohdan mukaan *asetus* on ”kaikilta osiltaan velvoittava, ja sitä sovelletaan sellaisenaan kaikissa jäsenvaltioissa”. EU-asetukset ovat jäsenvaltioissa *välittömästi sovellettavaa oikeutta*. Jäsenvaltioiden viranomaiset ja tuomioistuimet ovat velvollisia soveltamaan EU-asetuksia sellaisenaan ilman, että kansallinen lainsäätävä sisällyttäisi ne osaksi kansallista lainsäädäntöä. Oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa EU-asetukset rinnastuvat kansallisiin lakeihin. On tärkeää siis erottaa toisistaan kansallisia lakeja täsmentävät asetukset ja EU-asetukset.

SEUT 288 artiklan 3 kohdan mukaan direktiivi ”velvoittaa saavutettavaan tulokseen nähden jokaista jäsenvaltiota, jolle se on osoitettu, mutta jättää kansallisten viranomaisten valittavaksi muodon ja keinot”. Direktiivit eroavat asetuksista siinä, että direktiivi on implementoitava eli pantava täytäntöön osana kansallista oikeusjärjestystä. Direktiivi määrittelee vain tavoitteen, joka jokaisen jäsenvaltion on saavutettava, mutta jättää kansallisesti päätettäväksi ne keinot, joilla tavoite saavutetaan. EU-direktiivien sisältö löytyy siis kansallisesta lainsäädännöstä tai muusta kansallisesta sääntelystä.

EU-tuomioistuimen ratkaisujen perusteella ovat kehittyneet jäsenvaltioiden ja unionin oikeusjärjestysten keskinäissuhdetta määrittelevät *EU-oikeuden valtiosisäiset oikeusvaikutusmekanismit*. Niistä käytännössä tärkeimpiä ovat EU-oikeuden tulkintavaikutus, EU-oikeuden välitön oikeusvaikutus ja EU-oikeuden etusijaperiaate.

EU-oikeuden tulkintavaikutuksella tarkoitetaan kansallisen tuomioistuimen ja viranomaisen velvollisuutta tulkita kansallisen oikeuden säännöstä EU-oikeuden valossa ja sen tavoitteiden mukaisesti. Tulkintavaikutus on hyvin yleinen lainsoveltamisessa hyödynnettävä argumentaatiotapa kaikilla niillä oikeudenalioilla, joissa kansallisen lainsäädännön taustalla on EU:n antamia direktiivejä. Jos kansallinen laki on säädetty EU-direktiivin täytäntöön panemiseksi, kansallisen lain tulkinnassa on otettava huomioon kyseisen lain taustalla oleva EU-direktiivi.

EU-oikeuden välittömällä oikeusvaikutuksella tarkoitetaan jäsenvaltioiden tuomioistuinten ja viranomaisten velvollisuutta perustaa ratkaisunsa suoraan EU-oikeuden säännökseen. Yksityisen kansalaisen näkökulmasta välitön oikeusvaikutus merkitsee mahdollisuutta perustaa vaatimukset suoraan

EU-oikeuteen, esimerkiksi EU:n direktiiviin. Jotta EU-oikeuden säännökselle voidaan antaa välitön oikeusvaikutus kansallisessa lainsoveltamisessa, edellytyksenä on, että sovellettava EU-oikeuden säännös on täsmällinen, yksityiskohtainen ja ehdoton. Jos kyse on direktiivin säännöksestä, välittömän oikeusvaikutuksen edellytyksenä on lisäksi, että direktiivin asianmukainen täytäntöönpano määräajassa on laiminlyöty tai jäsenvaltio on pannut direktiivin virheellisesti täytäntöön.

EU:n oikeuden etusijaperiaatteen mukaan EU-oikeuden säännöstä tulee soveltaa sen kanssa ristiriidassa olevan kansallisen säännöksen sijasta. EU-tuomioistuin on muotoillut ja täsmentänyt etusijaperiaatteen sisältöä useissa ratkaisuisissa, joissa se on korostanut, että perustamissopimuksen tavoitteista ja hengestä voidaan päätellä, ettei EU-oikeuden tehokkuus voi vaihdella eri jäsenvaltioissa. EU-oikeuden tehokkuus edellyttää, että jäsenvaltiot eivät voi asettaa kansallista lainsäädäntöään EU-oikeuden edelle. Jäsenvaltioiden kaikilla tuomioistuimilla ja nykyisin myös viranomaisilla on velvollisuus oma-aloitteisesti olla soveltamatta EU-oikeuden kanssa ristiriidassa olevaa kansallista säännöstä riippumatta siitä, onko kansallinen säännös säädetty ennen vai jälkeen EU-säännöksen säätämisen. Etusijan antaminen EU oikeudelle on kuitenkin vasta viimekätinen keino. Ennen etusijaperiaatteen turvautumista säännösten välinen ristiriita tulee pyrkiä poistamaan tulkitsemalla kansallista lainsäädäntöä EU-oikeuden mukaisesti. Etusijaperiaate ei myöskään tarkoita kansallisen säännöksen kumoamista, vaan se merkitsee kansallisen säännöksen jättämistä soveltamatta yksittäisessä, konkreettisessa lainsoveltamistilanteessa.

1.2 OIKEUSTIETEEN KESKEISIÄ SUUNTAUKSIA

1.2.1 Käytännöllinen lainoppi on tulkintajuridiikkaa

Käytännöllinen lainoppi eli tulkintajuridiikka voidaan määritellä *hyvän ja perustellun argumentaation tieteenä*. Lainopin keskeistehtävä on tuottaa suosituksia siitä, miten viranomaisen tai tuomioistuimen *pitää* lakia soveltaa. Lainopillisen tutkimuksen tulokset muotoillaan siten, että ne ovat hyödynnettävissä viranomaisten ja tuomioistuinten toiminnassa tai asianajotoiminnassa.

Käytännöllinen lainoppi on luonteeltaan *tulkintatiede*. Lainopin menetelmä ei ole empiirinen. Lainoppi ei siis tutki säännönmukaisuuksia eikä lainopin tutkimustuloksia (tulkintasuosituksia ja systematisointiehdotuksia) voida varmentaa empiiristen havaintojen avulla. Tekstien merkityssisältöjä täsmentävänä tulkintatieteenä lainopissa on enemmän ihmistieteiden

den (esimerkiksi kirjallisuudentutkimuksen) kuin empiiristen yhteiskuntatieteiden piirteitä.

Lainopin kohteena ovat erilaiset juridiset tekstit, joiden merkityssisältöä lainopillisessa tutkimuksessa täsmennetään. Käytännöllisen lainopin menetelmällinen ydin tiivistyy edellä lyhyesti esiteltyissä oikeuslähde-, tulkinta- ja argumentaatio-opeissa. Ne määrittävät oikeudellisessa tulkinnassa käytettävän lähdeaineiston, erilaisten lähteiden painoarvon ja tekstien tulkinnan periaatteet. Menetelmällisessä mielessä käytännöllistä lainoppia tekevä tutkija toimii ja ajattelee samantyyppisesti kuin konkreettisia päätöksiä tekevä lainsoveltaja (viranomainen tai tuomioistuin). Toisin sanoen lainopin tutkija hyödyntää oikeuslähde-, tulkinta- ja argumentaatio-oppeja samalla tavoin kuin tuomari tekisi jotain konkreettista asiaa ratkaistessaan.

Tulkintakannanottojen perustaksi lainoppi pyrkii esittämään lainsäädännön systemaattisena, johdonmukaisena järjestelmänä. Tämä tapahtuu *teoreettisen lainopin* tuottamien ja kehittämien yleisten oppien (käsitteiden, periaatteiden ja teorioiden) avulla. Suomalaisten tuomioistuinten perustelulinja on korkeimmissa oikeusasteissakin perinteisesti ollut varsin pidättyväinen. Niukan perustelulinjan vuoksi oikeustieteelle on jäänyt keskeinen tehtävä eri oikeudenalojen yleisten oppien ja systematiikan ylläpitämisestä. Tämä tarkoittaa, että oikeustieteen tehtävänä on osoittaa oikeustapauksiin sisältyvä rationaliteetti ja johdonmukaisuus silloinkin, kun tuomioistuimet eivät näitä ole itse julkilausuneet. Tyypillisesti esimerkiksi oikeusperiaatteet tai perusoikeudet voivat olla sisällä tuomioistuimen ratkaisussa, vaikka niitä ei ole nimenomaisesti julkilausuttu.

Lainopilliseen tutkimukseen liittyy usein luontevana osana myös lain kehittämistä koskevien *de lege ferenda* -suositusten esittäminen. Kyse on eräänlaisista lainopillisen tutkimuksen sivutuotteista, joiden auditoriona on lainsoveltajien sijasta lainsäätäjä. Lainopillisia tulkintasuosituksia tuotettaessa tehdään samalla myös havaintoja lainsäädännön puutteista tai aukoista, joiden osalta tutkimuksessa esitetään lainsäädännön kehittämistä jollain konkreettisesti ilmaistavalla tavalla.

Käytännöllisen ja teoreettisen lainopin täsmällinen rajankäynti ei ole mielekästä. Erilaiset tutkimusotteet lomittuvat ja täydentävät toisiaan. Käytännöllisesti suuntautuneessakin tutkimuksessa joudutaan aina sitoutumaan joihinkin teoreettisen lainopin tuloksena syntyneisiin oikeudenalan peruslähtökohtiin. Teoreettisella lainopilla on aina myös käytännöllisiä heijastumia. Muun muassa oikeusperiaatteiden ja perusoikeuksien merkityksen kasvaminen oikeudellisessa argumentaatiossa ovat edelleen liudentaneet lainopin eri suuntausten välisiä eroja. Käytännöllisesti suuntautuneeseen lainopilliseen tutkimukseen yhdistetään yhä useammin myös esimerkiksi empiirisen oikeustutkimuksen menetelmin hankittua tietoa säännösten soveltamiskäytännöistä.

Lainopissa lainsoveltamista tarkastellaan tyypillisesti normatiivisesta näkökulmasta ja tuomioistuinten näkökulmasta. Tyypillisesti lainoppi tuottaa tulkintasuosituksia kiperiin, poikkeuksellisiin tulkintatilanteisiin. Käytännön lainsoveltamisen kannalta kiperiä tulkintatilanteita kiinnostavampia ovat tavanomaiset rutiiniratkaisut, tyyppitapaukset. Ne ovat myös yhteiskunnallisesti ja oikeudellisen sääntelyn vaikutusten kannalta keskeisempiä kuin harvinaislaatuiset kiperät ratkaisutilanteet.

Lainopissa voidaan oikeudesta olla kiinnostuneita myös tyyppitapausten kautta. Tällöin tarkastelun kohteena eivät ole ainoastaan perinteisesti oikeuslähteenä käytetyt tuomioistuinten ennakkoratkaisut – siis kiperät oikeusongelmat – vaan myös arkiset hallinto- ja tuomioistuinpäätökset. Näin tutkimuksella päästään lähemmäs oikeudellista arkitodellisuutta, sillä valtaosaa oikeudellisesta päätösmassasta ei koskaan käsitellä korkeimmassa oikeudessa tai korkeimmassa hallinto-oikeudessa. Lainopillisesti on tällaista tutkimusotetta hyödynnettäessä olennaista erottaa viranomaisten ja tuomioistuinten tosiasialliset empiiriset ratkaisukäytännöt (deskriptiivinen oikeuslähdeoppi) ja se, miten niiden pitäisi voimassa olevan oikeuden mukaan kyseiset asiat ratkaista (normatiivinen oikeuslähdeoppi).

1.2.2 Teorettinen lainoppi kehittää yleisiä oppeja

Oikeudellisessa kielenkäytössä yleisillä opeilla tarkoitetaan oikeustieteen luomaa, johdonmukaiseksi tarkoitettua oppijärjestelmää, jonka avulla oikeuden jonkin osa-alueen erityispiirteet tunnistetaan ja tehdään näkyviksi. Yleisten oppien keskeisinä ainesosina pidetään vakiintuneesti käsitteitä, periaatteita ja teorioita.

Yleiset opit ovat oikeudellisen asiantuntijakulttuurin teorettinen ydin: auditorion vakuuttava argumentaatio oikeudesta oikeuden ammattilaisille edellyttää yleisten oppien hallintaa. Kyse on oikeustieteellisen koulutuksen kautta rakentuvasta hiljaisesta tekijän tiedosta, jonka alan ammattilaiset hallitsevat.

Yleiset opit toimivat toisaalta lainsoveltajan apuvälineinä (sisäinen näkökulma), toisaalta yleisten oppien avulla jäsennetään ja tehdään ymmärrettäväksi oikeuden ulkoisia suhteita (ulkoinen näkökulma). Yleisillä opeilla on tärkeä merkitys myös lainsäätämässä, koska uudet säädökset sijoituvat aina osaksi aikaisempaa oikeudellista systeemiä.

Yleisten oppien muotoileminen ja kehittäminen on korostuneesti oikeustieteellisen tiedeyhteisön tehtävä. Yleisiin oppeihin kohdistuvaa tutkimusta on tapana luonnehtia teorettiseksi lainopiksi. Oikeustieteen erityinen tehtävä on sellaisen oikeutta koskevan ymmärryksen ja oikeudellisessa viestinnässä käytettävän käsitteistön tuottaminen, jota muut oikeudelliset valtakeskukset (lainsäätäjä ja lainsoveltaja) eivät tuota. Akateemisen tutkimuksen roolina on tehdä näkyviksi niitä oikeuden rakenneosia ja oikeudellisten

käytäntöjen piirteitä, jotka eivät lainsäädännössä, tuomioistuinten tai viranomaisten käytännöissä ole suoraan näkyvillä.

Oikeudellisessa ajattelussa yleisillä opeilla on lukuisia erilaisia tehtäviä ja käyttöyhteyksiä. Yleisten oppien avulla oikeudellinen sääntely pyritään esittämään mahdollisimman johdonmukaisena ja systemaattisena kokonaisuutena. Tästä näkökulmasta yleisiä oppeja voidaan luonnehtia systemaattiseksi tarkoitetuksi oppijärjestelmäksi: tällaista oppijärjestelmää kehittävä tutkimus pyrkii luomaan johdonmukaisena näyttäytyvän käsitteiden, periaatteiden ja teorioiden kokonaisuuden.

Yleisillä opeilla on myös tulkinnallista käyttöä ensiksikin tunnistettaessa ja muotoiltaessa (erityisesti oikeudellisen käsitejärjestelmän avulla) oikeudellisia ongelmia. Argumentatiivisesti yleisiä oppeja (nykyisin ennen kaikkea periaatteita) hyödynnetään perusteltaessa oikeudellisia päätöksiä viranomaisissa ja tuomioistuimissa. Vastaavasti erityisesti periaatteilla voi olla argumentatiivista käyttöä, kun oikeustieteellisessä tutkimuksessa esitetään suosituksia siitä, miten lainsoveltajien tulisi tulkita lakia.

Oikeusperiaatteita käsiteltiin jo edellä tulkinta- ja argumentaatio-oppien yhteydessä analysoimalla sääntöjen ja periaatteiden erilaisia soveltamistapoja. Tässä periaatteet ovat esillä yleisten oppien eräänä elementtinä. Oikeusperiaatteilla onkin tärkeää havaita olevan oikeudellisessa ajattelussa kaksi erilaista roolia: yhtäältä oikeusperiaatteet ovat lainsoveltamisessa käytettäviä tilannesidonnaisia ratkaisuperusteita, toisaalta oikeusperiaatteita käytetään oikeusjärjestelmän johdonmukaisuuden ja oikeudellisen systeemin rakentamisen välineenä osana yleisiä oppeja. Jäljempänä paneuduttaessa eri oikeudenalojen periaatteisiin havaitaan, että joillakin oikeudenaloilla oikeusperiaatteita on kirjattu myös lainsäädäntöön, kun taas joillakin oikeudenaloilla ne ovat oikeustieteen kehittämisiä ja perustuvat oikeuskäytäntöön.

Yleiset opit ovat oikeudenalakohtaisia. Eri oikeudenalat ovat "itsenäisiä" oikeudenaloja, koska niiden yleiset opit poikkeavat muista oikeudenaloista. Eri oikeudenalojen erityispiirteet verrattuna muihin sääntelyalueisiin saadaan näkyville ja keskustelun kohteeksi yleisten oppien avulla. Tämän teoksen jaksoissa 2–6 esitellään hallinto-, siviili-, rikos- ja prosessioikeuden yleisiä oppeja. Lukija havaitsee helposti näiden oikeudenalojen yleisten oppien eroavan toisistaan. Eroja on myös siinä, mistä elementeistä näiden oikeudenalojen yleiset opit koostuvat. Tämän teoksen eri jaksoissa yleisistä opeista käytetään jossakin määrin erilaista terminologiaa. Tämä on tarkoituksellista, koska eri oikeudenaloilla on oma historiallinen traditionsa, joka määrittää myös yleisiä oppeja koskevaa keskustelua ja kielenkäyttöä.

Samalla kun yleiset opit erottavat eri oikeudenaloja, ne myös luovat yhteyksiä eri oikeudenalojen välille. Esimerkiksi yhdenvertaisuusperiaate tai taannehtivuuskielto ovat tärkeä osa useiden eri oikeudenalojen yleisiä oppeja. Niiden merkitys voi kuitenkin vaihdella eri sääntelyalueilla.

1.2.3 Oikeuden yleistieteet ja monitieteiset oikeustutkimuksen alat

Lainopin ohella oikeustieteellisen tutkimuksen pääsuuntauksina mainitaan perinteisesti oikeusteoria, oikeusfilosofia, oikeussosiologia, oikeushistoria ja vertaileva oikeustiede. Näitä tutkimussuuntauksia voidaan yhdessä kutsua oikeuden yleistieteiksi. Ne ovat itsenäisiä oikeustieteen tutkimussuuntauksia, mutta usein myös läheisessä vuorovaikutuksessa lainopin kanssa. Esimerkiksi oikeusteoria ja teoreettinen lainoppi voivat tutkia samantyyppisiä asioita.

Oikeuden yleistieteitä voidaan luonnehtia myös oikeuden monitieteiksi, koska ne hyödyntävät muiden tieteenalojen tutkimusmenetelmiä. Esimerkiksi oikeushistoriassa käytetään historiatieteiden menetelmiä, oikeusfilosofiassa filosofian menetelmiä ja oikeussosiologiassa yhteiskuntatieteiden menetelmiä.

Oikeusteoriassa ja oikeusfilosofiassa tutkitaan oikeuden voimassaolon perusteita, oikeutta koskevan tiedon luonnetta sekä kehitetään oikeustieteen menetelmiä. Oikeuden suhde politiikkaan, moraaliin ja oikeudenmukaisuuteen ovat kiinnostavia oikeusfilosofisia kysymyksiä. Myös edellä käsitellyt oikeuslähde-, tulkinta- ja argumentaatio-opit eli oikeudellisen ratkaisun teoria ovat eräs oikeusteorian tutkimuskohde. Oikeuslähdeoppia käsiteltäessä kiinnitettiin huomiota eri oikeuslähteiden erilaiseen velvoittavuuteen ja velvoittavuutta koskevan kysymyksen keskeisyyteen lainsoveltamisessa. Eräs oikeusteorian klassisista kysymyksistä on, *miksi* oikeus velvoittaa?

Oikeusteoreettisen ajattelun keskeiset suuntauksukset – oikeuspositivismi, luonnonoikeusoppi ja oikeusrealismi – vastaavat oikeuden velvoittavuutta koskevaan kysymykseen eri tavoin. Oikeusteoria on pitkälti vuoropuhelua ja tasapainottelua näiden kolmen pääsuuntauksen välillä. Oikeuspositivismissa korostetaan muodollista velvoittavuutta, luonnonoikeusopissa hyväksyttävyyttä ja oikeusrealismissa tehokkuutta oikeuden velvoittavuuden perustana.

Nykyinen kotimainen oikeudellinen ajattelu perustuu *oikeuspositivistisiin* lähtökohtiin. Tämän teoreettisen ajattelumallin mukaan oikeus on ennen kaikkea säädettyä, lainsäätäjän tahdon tuotteena syntynyttä oikeutta. Oikeus on velvoittavaa, koska se on muodollisesti asianmukaisesti säädettyä. Jokaisen oikeudellisen säännöksen velvoittavuus perustuu johonkin ylempään säännökseen. Lait velvoittavat koska eduskunta on säätänyt ne perustuslain antaman valtuutuksen perusteella. Valtioneuvoston, presidentin tai ministeriön antamat asetukset taas velvoittavat, jos ne perustuvat laissa olevaan asianmukaiseen valtuussäännökseen. Tätä oikeuspositivistisen ajattelun keskeistä piirrettä kutsutaan säädöshierarkiaksi. Siihen viitattiin edellä tulkinta- ja argumentaatio-oppeja käsiteltäessä *lex superior* -säännön yhteydessä. Säädöshierarkian perusta on perustuslain 106 ja 107 §:ssä. Perustuslain 107 §:n mukaan tuomioistuimessa tai viranomaisessa ei saa soveltaa

sellaista asetuksen tai muun lakia alemmanasteisen säädöksen säännöstä, joka on ristiriidassa perustuslain tai muun lain kanssa. Perustuslain 106 §:ssä taas säädetään perustuslain etusijasta suhteessa lakiin.

Luonnonoikeusoppi täydentää nykyisin oikeuspositivismia oikeudellisessa ajattelussa. Luonnonoikeusopin ajankohtaisena ilmentymänä voidaan pitää perus- ja ihmisoikeuksia. Ne rajoittavat lainsäätäjän mahdollisuuksia säätää haluamiaan lakeja. Lainsäätäjän on lakeja säätäessään kunnioitettava ja pyrittävä turvaamaan perustuslaissa turvattuja perusoikeuksia, esimerkiksi yksityiselämän suojaa tai sananvapautta. Luonnonoikeusopissa ajatellaan oikeuden velvoittavuuden perustuvan asioiden luonnolliseen järjestykseen, ”oikeaan oikeuteen”, johon lainsäätäjän on sopeutettava oma toimintansa. Luonnonoikeusopin eri suuntauksissa velvoittavuuden kriteerit pohjautuvat eri seikkoihin, esimerkiksi Jumalan luomaan maailmanjärjestykseen tai ihmisluonnon muuttumattomiin yleisiin moraalisiin peruspiirteisiin, jotka tavoitetaan järjen avulla.

Nykyisessä oikeudellisessa ajattelussa on nähtävissä myös tiettyjä *oikeusrealistisia* piirteitä oikeuspositivismin ja luonnonoikeusopin ohella. Oikeusrealismissa oikeus on käyttäytymisessä ilmenevä ja käyttäytymisen kautta havainnoitavissa oleva ilmiö. Ero oikeudellisen ajattelun pääsuuntaukseen eli oikeuspositivismiin on ilmeinen: oikeuspositivistit löytää oikeuden kirjoitetusta laista. Nämä ajattelutavat voivat kuitenkin täydentää toisiaan. Oikeusrealismissa oikeuden velvoittavuus perustuu siihen, miten erilaisia sääntöjä tosiasiallisesti noudatetaan. Vain tehokkaasti noudatettavat säännöt ovat oikeutta. Huomiota voidaan kiinnittää joko tuomioistuinten käyttäytymiseen ja siihen, miten ne noudattavat erilaisia sääntöjä tai kansalaisten käyttäytymiseen. Tällä hetkellä ajankohtainen empiirisestä oikeustutkimuksesta käytävä keskustelu perustuu oikeusteoreettisesti oikeusrealistisiin lähtökohtiin.

Oikeussosiologiassa oikeutta lähestytään yhteiskuntateorian menetelmin ja näkökulmasta. Oikeutta tarkastellaan oikeussosiologiassa yhteiskunnallisena ilmiönä. Kiinnostuksen kohteena ovat esimerkiksi oikeuden suhteet muihin yhteiskunnallisen toiminnan alueisiin ja muotoihin.

Oikeushistoriassa tutkitaan oikeuden muutosta osana poliittis-yhteiskunnallista ja kulttuurista kehitystä. Kiinnostuksen kohteena voi olla jonkin sääntelyalueen, esimerkiksi rikosoikeuden, kehitys ja tuohon kehitykseen vaikuttaneet tekijät. Oikeudellisessa oppi- ja aatehistoriassa paneudutaan oikeudellisen ajattelun kehitykseen, esimerkiksi edellä mainittujen oikeusteoreettisen ajattelutapojen muotoutumiseen ja vaikutukseen, oikeustieteen kehitykseen ja oikeudellisen ajattelutapojen leviämiseen valtioista toiseen.

Vertaileva oikeustiede on kiinnostunut muista oikeusjärjestelmistä ja oikeuskulttuureista. Kiinnostavaa voi olla tietää esimerkiksi siitä, miten jokin

oikeusongelma on ratkaistu toisen valtion lainsäädännössä. Muiden valtioiden sääntelyjärjestelmistä voidaan myös hakea argumentteja kotimaisen lain tulkintaan. Tämä voi olla tärkeä osa lainopillista tutkimusta erityisesti silloin, kun suomalaisen lainsäädännön taustalla on esimerkiksi pohjoismaisia malleja tai eurooppaoikeudellisia säädöksiä.

Oikeustieteelliselle tutkimukselle on nykyisin leimallista metodinen pluralismi eli erilaisten menetelmien ja näkökulmien moninaisuus ja rinnakkaisuus. Oikeustieteen opetus ja tutkimus on laaja-alaistunut ja monipuolistunut. Oikeustiedettä ei voi enää kuvata vain lainopiksi ja sitä täydentäviksi oikeuden yleistieteiksi. Edellä esitetty perinteinen listaus oikeustieteen suuntauksista onkin nykyisin vanhentunut ja riittämätön.

Viimeaikoina on vilkastunut keskustelu erityisesti monitieteisen oikeustutkimuksen eri suuntauksista, lainvalmistelua palvelevasta lainsäädäntötutkimuksesta sekä empiirisestä oikeustutkimuksesta. Esimerkkinä monitieteisestä oikeustutkimuksesta voidaan mainita *oikeustaloustiede*, jossa sovelletaan taloustieteen menetelmiä oikeuden tutkimukseen. Taloustiedettä voidaan käyttää hyväksi esimerkiksi ennustettaessa sitä, mitä tapahtuu tuotteen hinnalle, jos tuotteen valmistajan vastuuta tuotteen turvallisuudesta lisätään oikeudellisen sääntelyn avulla. Samoin voidaan pohtia kysymystä, mitä tapahtuu yritysten halukkuudelle työllistää työntekijöitä, jos työntekijöiden irtisanomissuojaa kiristetään.

Eri oikeudenaloilla suhtautuminen empiiristen aineistojen tai tutkimusmenetelmien käyttöön oikeudellisen tutkimuksen osana tai suuntauksena vaihtelee. Esimerkiksi rikosoikeudessa empiirisellä oikeustutkimuksella on pitkään ollut vahva asema kriminologian ja kriminaalipolitiikan muodossa (ks. jäljempänä jaksoja 5.3 ja 5.4). Empiiristä oikeustutkimusta koskeneessa keskustelussa on laajasti perusteltu yhtäältä empiiristen aineistojen ja tutkimusmenetelmien merkitystä lainopillisessa tutkimuksessa, toisaalta on puolustettu ei-lainopillisen empiirisen oikeustutkimuksen merkittävyyttä. Käytännössä relevanttien laintulkintaongelmien tunnistaminen on klassinen peruste hyödyntää empiirisiä aineistoja lainopillisessa tutkimuksessa. Lainopin rajoite laajemmasta sääntelynäkökulmasta on, että lainopin menetelmin ei voida arvioida sääntelyn kehittämiseen liittyvien havaintojen yhteiskunnallista merkitystä.

1.2.4 Empiirinen oikeustutkimus lainvalmistelun tukena

Empiiriselle oikeustieteelliselle tutkimukselle ja koulutukselle on todettu olevan erityistä tarvetta muun muassa lainsäädännön heikosta laadusta käydyn keskustelun yhteydessä. Oikeustieteessä empiirisen tutkimuksen kohteena voi olla esimerkiksi lainsäädäntömuutosten vaikutusten arviointi. Voidaan esimerkiksi analysoida, pystytäänkö yhteiskunnassa vähentämään haitallista käyttäytymistä rangaistustasoa kiristämällä, minkälaisia vaiku-

tuksia lainsäädännöllä on esimerkiksi tulonjakoon ja työllisyyteen taikka minkälaisia kokemuksia oikeudellisilla toimijoilla tai sääntelyn kohteilla on lainsäädännöstä.

Lainvalmistelussa tulisikin arvioida suunnitellun lainsäädännön ja mahdollisten vaihtoehtojen vaikutukset kohderyhmittäin. Näitä vaikutuksia ovat taloudelliset vaikutukset, vaikutukset viranomaisten tehtäviin ja menettelytapoihin, ympäristövaikutukset ja sosiaaliset vaikutukset. Lisäksi on tärkeä tunnistaa, miten tuomioistuimet toimivat tai millaisia ratkaisuja ne tekevät, sekä ennen kaikkea millä tavoin kansalaisten oikeusturva toteutuu käytännössä.

Empiirisiä menetelmiä voidaan käyttää oikeudellisessa tutkimuksessa monin eri tavoin. Ensinnäkin empiiristen menetelmien avulla voidaan kuvailla vallitsevaa oikeudellista tilaa ja sen yhteiskunnallista merkitystä. Joskus onkin vaadittu, että jokaisessa lainopillisesti suuntautuneessa oikeustutkimuksessa tulisi olla lyhyt deskriptiivinen jakso, jossa valaistaisiin tutkimusteeman *yhteiskunnallista merkitystä*. Jotta esimerkiksi tutkimusresurssija voitaisiin kohdentaa tehokkaasti, olisi syytä tietää, onko tutkimuksessa kysymys ongelmasta, joka on aiheuttanut pari oikeustapausta viime vuosina vai tulkintaongelmasta, joka työllistää käräjäoikeuksia jatkuvasti.

Toiseksi empiiristen menetelmien avulla voidaan yrittää *ennustaa lainsäädännön muutosten vaikutusta* yksilöiden tai yritysten, ja siten koko yhteiskunnan toimintaan. Ennakollisessa (ex ante) vaikutusten arvioinnissa pyritään siis selvittämään toimenpiteen vaikutuksia ennakolta ja tuottamaan riittävästi luotettavaa informaatiota mahdollisten vaikutusten suuruuksista päätöksentekijöille. Ennakollisessa vaikutusarviossa ei tyydytä (tai ei pitäisi tyytyä) pelkästään yhden toimenpiteen vaikutusten arviointiin vaan tavoitteena on tarkastella toimenpide*vaihtoehtojen* vaikutuksia. Koska oikeustiede ei ole yksilöiden ja yritysten käyttäytymistä selittävä tiede, tarvitaan vaikutusarvioinnissa muiden tieteiden apua. Esimerkiksi taloustieteen teoria ja siinä käytettävä ekonometrinen analyysi mahdollistavat lain muutosten vaikutusten ennustamisen. Myös psykologia ja sosiologia tarjoavat teoreettisen pohjan käyttäytymisen analysoimiseen.

Hyvänä esimerkkinä vaikutusanalyysitutkimuksen laiminlyönnistä käy vuoden 2004 alkoholiveron kevennys, ja sen vaikutukset väkivaltarikollisuuteen. Ei ole riittävää todeta pelkästään, että "alkoholin kokonaiskulutuksen kasvun seurauksena yleisten paikkojen väkivalta, perheväkivalta sekä henkirikokset tulisivat lisääntymään", kuten hallituksen esityksessä arvioitiin alkoholiveron keventämisen seurauksista. Sen sijaan tarvitaan tarkempia ennusteita alkoholien kulutuksen kasvun vaikutuksesta esimerkiksi väkivaltarikollisuuteen, jotta lainmuutoksen vaikutukset eivät tulisi päättäjille yllätyksenä.

Kolmanneksi empiirisiä menetelmiä käytetään *arvioimaan ja mittaamaan* lainsäädännön muutosten ja toimenpideohjelmien *todellisia vaikutuksia* yhteiskunnassa. Jälkikäteisessä vaikutusarvioinnissa (ex post) toimenpide on päättynyt ja sen kaikki vaikutukset ovat analysoitavissa. Tai lainsäädäntö on ollut riittävän pitkää voimassa, jotta kaikki lainsäädännön aiheuttamat vaikutukset ovat täysimääräisesti selvillä. Seuraamalla tehtyjen päätösten vaikutuksia voidaan kerätä kokemuksia uusien parempien päätösten pohjaksi.

Jälkikäteisellä arvioinnilla voidaan myös tarkastella, kuinka hyvin lainsäädännölle asetetut tavoitteet ovat toteutuneet (ns. vaikuttavuusarviointi). Lisäksi tarkastelun kohteena tulisi olla myös lainsäädännön aiheuttamat yllätykselliset vaikutukset. Toisena tavoitteena vaikutusarvioinnissa on varmistaa se, että toteutuneet vaikutukset ovat juuri toimenpiteen tuottamia vaikutuksia, eikä jonkin muun tekijän tuottamia. Esimerkiksi, jos lainsäädännön tavoitteena on vähentää pitkäaikaistyöttömyyttä, arvioinnissa tulisi ottaa huomioon myös muiden pitkäaikaistyöttömyyteen vaikuttavien tekijöiden kehitys arvioitaessa lainsäädännön toimivuutta. Sen vuoksi ei ole riittävää pelkästään tarkastella yksittäisiä indikaattoreita, kun arvioidaan vaikutuksia. Voimme esimerkiksi havaita pitkäaikaistyöttömyyden vähentyneen (muutos indikaattorissa), mutta vielä ei voi sanoa johtuuko muutos lainsäädännön muutoksesta tai esimerkiksi yleisen taloudellisen tilan paranemisesta.

Arvioitaessa lainsäädännön vaikutuksia jälkikäteen (ex post) on erotettava käsitteet vaikutus ja vaikuttavuus. Vaikutusarvioinnissa mitataan lainsäädännön vaikutusta (=tutkittavan ilmiön muutos lainsäädäntömuutoksesta johtuen) suhteessa lähtötilanteeseen tai suhteessa johonkin tiettyyn vertailuryhmään. Voidaan sanoa, että lainsäädännön muutoksella tai toimenpideohjelmalla on ollut vaikutusta, mikäli tutkittavassa ilmiössä on tapahtunut muutos toimenpiteen jälkeen verrattuna aikaisempaan tilanteeseen tai vertailuryhmään. Vastaavasti lainsäädännön muutoksen vaikutuksia voidaan peilata suhteessa asetettuihin tavoitteisiin, jolloin tarkastellaan toimenpiteen vaikuttavuutta. Eli vaikutusarvioinnissa muutoksen vertailukohtana on lähtötilanne ja vaikuttavuusarvioinnissa vastaavasti asetetut tavoitteet. Mikäli asetettuja tavoitteita ei ole saavutettu, voidaan todeta, että lainsäädäntömuutoksella ei ole saavutettu tavoiteltuja vaikutuksia. Toisaalta samanaikaisesti muutosta on voinut tapahtua suhteessa alkuperäiseen tilanteeseen.

Neljänneksi tilastollisia menetelmiä käytetään apuna *oikeudenkäynnissä todistusaineiston tuottamisessa*, kuten DNA-analyysissä. Palkkatilastoihin perustuen voitaisiin todistaa yrityksen naiseen kohdistama (palkka)syrjintä, joka on rikoslaissa säädetty rikokseksi.

1.3 OIKEUSJÄRJESTELMÄN KOKONAISUUS JA OIKEUDENALAT

1.3.1 Oikeusjärjestelmän kokonaisuus

Oikeudellisen ajattelun keskeisiä lähtökohtia on lakien ja muiden säädösten järjestäminen oikeudenaloitain johdonmukaiseksi systeemiksi. Oikeudenalajärjestelmä helpottaa oikeudellisen informaation hallintaa ja auttaa paikantamaan oikeudellisia ongelmia.

Oikeusjärjestelmä on tapana jakaa julkisoikeuteen ja yksityisoikeuteen. Yksityisoikeuteen lasketaan kuuluvaksi ne normit, jotka säätelevät yksityisten henkilöiden välisiä suhteita. Julkisoikeus sisältää puolestaan julkisten yhteisöjen, kuten kuntien ja valtion, organisaatiota ja toimintaa säätelevät normit. Julkisoikeuteen kuuluvat myös ne säännöt ja periaatteet, jotka säätelevät yksityisen henkilön asemaa suhteessa julkisyhteisöön. Tämä perusjaottelu on nykyisin kuitenkin suhteellistunut, eikä kaikkia oikeudenaloja voida sijoittaa tähän jaotteluun. Oikeudenalajaottelu muuttuu ajan myötä oikeudellisen sääntelyn ja oikeudellisen ajattelun kehittymisen kautta.

Julkisoikeus on perinteisesti jaettu valtiosisäiseen ja kansainväliseen oikeuteen. Valtiosisäinen julkisoikeus puolestaan koostuu valtiosääntöoikeudesta, hallinto-oikeudesta ja finanssioikeudesta. Nykyisin myös ympäristöoikeus kuuluu pääosiltaan osaksi julkisoikeutta. Myös prosessioikeus, rikosoikeus ja sosiaalioikeus voidaan sijoittaa osaksi julkisoikeutta.

Yksityisoikeuden keskeiset alueet ovat siviili-, kauppa- ja työoikeus sekä kansainvälinen yksityisoikeus. Jäljempänä jaksossa 4 käsitellään tarkemmin siviilioikeuden eri alueita. Kauppaoikeuden keskeisiä osa-alueita ovat yhteisöoikeus, markkinaoikeus ja immateriaalioikeus. Oikeudenalajaottelun vaikeutta ja keinotekoisuutta osoittaa se, että immateriaalioikeus voidaan sijoittaa myös osaksi varallisuus-oikeutta, kuten tämän teoksen jaksossa 4.1 tehdään.

Eurooppaoikeus on itsenäinen oikeudenala, jolla on omat yleiset oppinsa, oma erityinen oikeuslähteistönsä ja erityiset tulkinta- ja argumentaatio-opit. Eurooppaoikeuden erityispiirteet ilmenevät myös EU:n erityisessä toimielinjärjestelmässä, EU-tuomioistuimen erityisissä kannetyypeissä sekä edellä käsitellyissä eurooppaoikeuden valtiosisäisissä oikeusvaikutuksissa. Eurooppaoikeuden ydinalue on sisämarkkinaoikeus, jossa korostuu tavaroiden, henkilöiden, palveluiden ja pääoman vapaa liikkuvuus. Myös kilpailuoikeus, valtiontuet ja julkiset hankinnat ovat keskeisiä eurooppaoikeuden alueita.

Kansainvälisen oikeuden ja eurooppaoikeuden merkitys vaihtelee eri oikeudenaloilla. Jotkut oikeudenalat, kuten ympäristöoikeus, ovat luonteeltaan hyvin kansainvälisiä. Ympäristöongelmat edellyttävät valtioiden välis-

tä yhteistyötä, koska saasteet eivät tunne valtioiden välisiä rajoja. Siksi kansainvälisillä sopimuksilla ja EU-säädöksillä on keskeinen merkitys ympäristöoikeudessa.

Tämän teoksen jaksoissa 2–6 käsitellään yksityiskohtaisemmin hallinto-, siviili-, rikos- ja prosessioikeutta. Tätä ennen esitellään lyhyesti vero- ja ympäristöoikeutta oikeusjärjestyksen osana.

1.3.2 Vero-oikeus oikeusjärjestyksen osana

Vero-oikeus kuuluu finanssioikeuteen, jonka toinen osa-alue on finanssihallinto-oikeus. Vero-oikeus koostuu normeista, jotka koskevat tulojen hankkimista julkisyhteisöille. Finanssihallinto-oikeus koostuu normeista, jotka sääntelevät julkisyhteisöjen varainkäytön suunnittelua, varoista päättämistä ja varojen käytön valvontaa. Finanssioikeudessa on kysymys julkisyhteisöjen varainhankinnan ja varainkäytön muodostamasta oikeusnormikonaisuudesta. Finanssihallinto-oikeuteen kuuluu osina valtiontalousoikeus, kunnantalousoikeus sekä muiden julkisyksikköjen taloudenpitoa sääntelevät oikeusnormit (esim. evankelisluterilainen kirkko). Finanssihallinto-oikeuteen voidaan katsoa kuuluvan osia perinteisestä valtiosääntöoikeudesta ja hallinto-oikeudesta.

Finanssioikeuden eri puolet eivät ole toisistaan irrallisia oikeusjärjestyksen lohkoja vaan edellyttävät toisiaan. Mahdollista on myös nähdä finanssihallinto-oikeus sen suuren merkityksen vuoksi omana erillisenä oikeudenalanaan. Toisaalta on syytä korostaa, että eri oikeudenalojen rajoja ei tule nähdä liian jyrkinä. Finanssioikeus suhteessa muihin oikeudenaloihin on myös eräänlainen ”superoikeudenala”, koska se resursseja keräämällä ja niitä uudelleen allokoimalla mahdollistaa ja varmistaa oikeusjärjestyksen olemassaolon ja toiminnan.

Vero-oikeutta on mahdollista systematisoida useilla tavoilla, jotka eivät välttämättä sulje toisiaan pois. Melko tavanomaista on jakaa vero-oikeus verolajikohtaisesti tuloverotukseen, arvonlisäverotukseen, perintö- ja lahjaverotukseen jne. Näiden sisällä voi sen lisäksi olla verolakikohtaisia jaotteluja (esim. elinkeinoverotus, maatalousverotus). Keskeistä on myös jako aineelliseen ja muodolliseen vero-oikeuteen.

Aineellisessa vero-oikeudessa on kysymys niistä verolainsäädännön normeista, jotka sääntelevät verovelvollisuuden ja veron kohteen määrittämistä sekä veron laskemista. Muodollisessa vero-oikeudessa taas on kysymys niistä lainsäädännön normeista, jotka koskevat Verohallinnon organisaatiota, verotuksen toimittamista, muutoksenhakua verotukseen sekä ylipäänsä verovelvollisten ja veronsaajien oikeuksia ja velvollisuuksia. Jako aineelliseen ja muodolliseen vero-oikeuteen ei ole täsmällinen. Esimerkiksi verotusmenettelylain (1558/1995) peiteltyä osinkoa ja siirtohinnoitteluoikaisua koskevat säännökset voidaan luokitella ennen kaikkea aineellista

verotusta koskeviksi, koska niissä on kyse ensisijaisesti muusta kuin verotusmenettelystä.

Vaikka vero-oikeus näin luetaankin julkisoikeuteen kuuluvaksi, verotuksessa on merkitystä myös muiden oikeudenalojen normeilla. Esimerkkinä voidaan mainita perintöverotus, jolla on läheinen kytkeä perintöoikeuteen. Liikeverotuksen puolella eri yhteisömuodoilla (mm. osakeyhtiöt, avoimet yhtiöt ja kommandiittiyhtiöt) ja kirjanpito-oikeudellisella normistolla (kuten kirjanpitolaille 1336/1997) on suuri merkitys. Varsinkin verosuunnittelutilanteita silmälläpitäen on syytä pitää huolta siitä, että asian yksityisoikeudellinen puoli on moitteettomassa kunnossa. Siviilioikeus yleisesti ottaen järjestää välineet ja puitteet oikeuselämää varten, kun taas vero-oikeus liittyy sen taloudellisiin tuloksiin. Toisinaan voi käydä myös niin, että eri vaihtoehtojen veroseuraamukset selvitetään ensimmäiseksi ja vasta tämän jälkeen ryhdytään miettimään toimenpiteiden siviilioikeudellista toteuttamistapaa.

1.3.3 Ympäristöoikeus oikeusjärjestyksen osana

Ympäristöoikeuden lähtökohtana on ympäristön suojeleminen. Ympäristöoikeudellinen sääntely ei kuitenkaan ole vain suojelua käsitteen suppeassa merkityksessä. Merkittävä osa ympäristölainsäädännöstä kohdistuu erilaisen luonnon- ja ympäristöresurssien, kuten esimerkiksi metsien tai kaivoskivennäisten, käytön sääntelyyn. Ympäristölainsäädännölle onkin tyypillistä ympäristöresurssien käytön ja suojelun välisten jännitteiden hallinta.

Ympäristöoikeus on itsenäisenä oikeudenalana varsin nuori. Ympäristöoikeudelliseksi luonnehdittavaa tutkimusta ja opetusta on esiintynyt 1970-luvun alkupuolelta alkaen. Viimeistään 1980-luvun puolivälistä lähtien ympäristöoikeuden voidaan sanoa vakiintuneen osaksi oikeustiedettä.

Nykyisin ympäristöoikeus on osa julkisoikeutta. Alan keskeispiirteitä voidaan nykyisin luonnehtia erityiseksi hallinto-oikeudeksi. Historiallisesti ympäristöoikeus on Suomessa kehittynyt maa- ja vesioikeuden sisältä. Nykyaikaisen ympäristöoikeuden ydinalueina voidaan pitää ennen kaikkea ympäristönsuojeluoikeutta, luonnonsuojeluoikeutta, luonnonvaraoikeutta sekä kaavoitus- ja rakentamisoikeutta. Vanhan maa- ja vesioikeuden alueista ennen kaikkea kiinteistönmuodostamisoikeus ja vesien käytön sääntely kuuluvat perinteisesti ympäristöoikeus -oppiaineen piiriin. Lisäksi ympäristöoikeuteen sisältyy tärkeitä osa-alueita, jotka horisontaalisesti koskettavat laajasti ympäristöoikeuden eri sääntelyalueita. Esimerkiksi osallistumis- ja valitusoikeuksia, lunastus- ja pakkotoimioikeudelliset sekä rikos- ja muuta ympäristövastuuta koskevat kysymykset koskettavat laajalti ympäristöoikeuden eri osa-alueita.

Ympäristöoikeus on korostetun kansainvälinen oikeudenala. Tämä ilmenee ylikansallisen sääntelyn eli valtioiden välisten kansainvälisten sopi-

musten ja EU-oikeuden keskeisyytenä ympäristöoikeuden alueella. Kansainvälisen oikeuden piirissä ympäristösääntelyä pidetään eräänä nopeiten laajenevana osa-alueena. Monenkeskisiä kansainvälisiä ympäristösopimuksia arvioidaan olevan jo yli 700 kappaletta.

Ympäristöoikeudessa käytetään tyypillisesti joustavaa sääntelytekniikkaa. Tältä osin ympäristöoikeus eroaa esimerkiksi rikosoikeudesta. Rikosoikeudessa sallitun ja kielletyn rajan pitää olla selvä, kun taas ympäristösääntelyssä on järkevää muotoilla lainsäädäntö siten, että erilaiset luonnon- ja ympäristöolosuhteet voidaan ottaa joustavasti päätöksenteossa huomioon.

Ympäristöoikeuden erottaa useista muista oikeudenaloista muun muassa sen monitieteisyys. Ympäristöoikeudellinen sääntely ja päätöksenteko ovat riippuvaisia sekä luonnontieteistä että muusta ympäristötieteellisestä ympäristötutkimuksesta. Luonnontieteet tuottavat tietoa, jonka perusteella ympäristöongelmat tunnistetaan, sekä tietoa keinoista, joiden avulla ympäristöongelmiin voidaan puuttua. Ympäristöoikeudellisella tutkimuksella ja sääntelyllä on tiiviit yhteydet myös yhteiskuntatieteelliseen ympäristötutkimukseen, esimerkiksi ympäristöpolitiikkaan ja -filosofiaan.

Viimeaikaisessa ympäristöoikeuden kehityksessä on korostunut *integroitumiskehitys*. Se ilmenee toisaalta ympäristösääntelyn eri osa-alueiden välisten yhteyksien vahvistumisena, toisaalta ympäristösääntelyn ja muiden sääntelyalueiden välisenä läpäisevyytenä. Ympäristösääntelyn integroituminen on EU:n jäsenyyden myötä vahvistunut.

Esimerkkinä ympäristösääntelyn sisäisestä integroitumisesta voidaan mainita Suomessa ympäristölupamenettelylain (735/1991, kumottu) säätäminen 1980-luvulla. Aiemmin luonnonelementtien (ilma, vesi, maa) mukaisesti eriytynyt ongelmien hallinta korvattiin yhtenäisellä sääntelyllä aluksi EU-tasolla. Suomessa ympäristönsuojelusääntelyn yhdentäminen toteutettiin lopullisesti vuonna 2000 voimaan tulleella ympäristönsuojelulla (86/2000).

Nykyisin ympäristönsuojelua ja kaavoitusta, kaavoitusta ja luonnonsuojelua sekä luonnonvarojen käyttöä ja ympäristönsuojelua pyritään sovittamaan yhä tiiviimmin yhteen paremman ympäristöpäätöksenteon mahdollistamiseksi. Metsälain (1093/1996) ja luonnonsuojelulain (1096/1996) uudistamisen rinnakkainen valmistelu 1990-luvun alkupuolella ilmentää osaltaan integroimisajattelua. Nykyisin metsälain keskeinen tavoite on metsien talouskäytön ja metsien monimuotoisuuden turvaamistavoitteen rinnakkainen toteuttaminen. Vastaava kehitys havaitaan kaivoslaissa. Vanha, 1960-luvulta peräisin ollut kaivoslaki (503/1965, kumottu) edusti korostuneesti elinkeinonäkökulmaa: lain keskeinen tavoite oli kaivostoiminnan harjoittamisedellytysten turvaaminen. Kaivoslain uudistamisessa keskeisesti tehtäväksi muodostui uuden kaivoslain (621/2011) ja muun ympäristölainsäädä-

dännön välisten suhteiden täsmentäminen nykyaikaisen integroimisajattelun mukaiseksi.

Uudet globaalit ympäristöongelmat ovat osaltaan syynä ympäristösääntelyn integroitumiskehitykseen. Esimerkiksi erottelu pilaamisen torjuntaan (ympäristönsuojelu) ja luonnonvarojen käytön sääntelyyn on suhteellistunut sekä ilmastonmuutoksen torjunnan että luonnon monimuotoisuuden (biodiversiteetin) häviämisen ehkäisemisen näkökulmasta. Ilmastonmuutos on yksi keskeinen biodiversiteettiä uhkaava asia. Toisaalta ilmastonmuutos ei ole seurausta vain kasvihuonekaasujen päästöistä ilmakehään vaan luonnonvarojen käyttö (esimerkiksi metsien hakkuut) osaltaan vaikuttaa kielteisiin muutoksiin. Ilmastopolitiikan keinovalikoima kattaakin samanaikaisesti vaikuttamisen sekä päästöihin että ilmastonmuutoksen kannalta merkitykselliseen luonnonvarojen käyttöön (erityisesti metsänielut).

2 Hallinto-oikeus osana julkisoikeutta

2.1 HALLINTO-OIKEUDEN JÄSENTELYÄ

Hallinto-oikeus oikeusjärjestyksen osana on se oikeussääntöjen ja periaatteiden kokonaisuus, joka sääntelee julkisen hallinnon tehtäviä, rakennetta ja toimintaa. Sen piiriin kuuluvat julkisyhteisöjen ja yksityisten välisiä suhteita sääntelevät oikeusnormit. Hallinto-oikeuden yksi keskeinen tehtävä on yksityisen suojaaminen virheelliseltä julkisen vallan käytöltä. Sen tehtävänä on myös tasapainottaa hallinnon ja yksityisen välistä suhdetta sekä taata ihmisten vaikutus- ja valvontamahdollisuuksia suhteessa hallintoon. Hallinto-oikeudelliset normit määrittävät muun muassa oikeudelliset puitteet valtion ja kuntien viranomaisten toiminnalle ja niiden käyttämälle julkiselle vallalle. Esimerkiksi viranomaisten asiakaspalvelua, kunnan toimielinten asemaa ja tehtäviä sekä asiakirjojen julkisuutta koskevat oikeuskysymykset kuuluvat hallinto-oikeuden alaan. Hallinto-oikeudella on läheinen suhde valtiosääntöoikeuteen, jonka normeja se konkretisoi.

Hallinto-oikeus jakautuu päälohkoihin, jotka ovat yleishallinto-oikeus ja erityishallinto-oikeus. Yleishallinto-oikeuden alaan kuuluvat kaikki erilaisia hallintotoiminnan muotoja ja julkisia viranomaisia yhtenäisesti koskevat yleiset säännökset. Lisäksi siihen kuuluvat lainopissa kehitellyt hallinto-oikeuden yleiset opit; hallinto-oikeuden peruskäsitteet ja yleiset oikeusperiaatteet, jotka ovat yhteisiä kaikilla hallinnon aloilla. Erityishallinto-oikeus puolestaan koostuu vain tiettyjä hallinnon erityislohkoja tai asiakokonaisuuksia koskevasta normistosta. Tällaisia erityishallinto-oikeuden aloja ovat muun muassa kunnallisoikeus, finanssihallinto-oikeus, virkamiesoikeus, sosiaali-oikeus, ympäristöoikeus, kansainvälinen ja eurooppalainen hallinto-oikeus sekä informaatio- ja viestintäoikeus.

Hallinto-oikeus tieteenalana tutkii hallinto-oikeudellisia oikeusnormeja; julkisten viranomaisten velvollisuuksia, viranomaisten ja sen asiakkaiden välistä oikeussuhdetta sekä viranomaisessa asioivan oikeusasemaa ja oikeusturvaa. Hallinto-oikeus tieteenalan perustehtäviin kuuluu hallinto-oikeudellisen normiston systematisointi ja tulkinta. Pyrkimyksenä on kehittää oikeudenalan yleisiä oppeja; teorioita, käsitteitä ja oikeusperiaatteita, joiden avulla oikeusnormien ja oikeussuhteiden kokonaisuutta voidaan hahmottaa ja jäsentää.

2.2 HALLINTO-OIKEUDEN KESKEISIÄ KÄSITTEITÄ

Hallinto-oikeuden alaan kuuluvat sekä *hallinto että hallintolainkäyttö*. Hallintoon kuuluu kaikki se organisoitu valtiollinen toiminta, joka ei ole lainsäädäntöä eikä lainkäyttöä. Hallintolainkäytössä puolestaan on kysymys hallintopäätöksessä olevan virheen saattamisesta muutoksenhaussa hallintotuomioistuimen tai muun lainkäyttöelimen käsiteltäväksi ja ratkaistavaksi.

Hallinnossa viranomaisen tehtävät eivät rajaudu vain oikeusturvan antamiseen, vaan hallinnolla on yksilöiden oikeuksien toteuttamisen ja suojaamisen ohella myös omat institutionaaliset tehtävänsä, jotka liittyvät yleisen edun ja julkisen intressin edistämiseen.

Hallinnon tehtävät ovat mitä moninaisimmat ja ulottuvat lähes kaikille elämäntilanteille sisältäen myös muuta kuin julkisen vallan käyttöön liittyviä lainsäädännön toimeenpanotehtäviä. Hallintotoiminnan määrittely voidaan perustaa sitä koskevaan sääntelyyn, jolloin se voidaan jakaa sääntelyn kohteen mukaan tosiasialliseen hallintotoimintaan, ei-asianosaisasioita koskevien hallintoasioiden hoitamiseen ja asianosaisasemaan vaikuttavien hallintoasioiden käsittelyyn. Toinen tapa määritellä hallintotoiminta on täsmentää käsite tiettyjen organien toiminnaksi. Organisatorisena käsitteenä julkinen hallinto viittaa julkisyhteisöjen (valtio, kunnat, muut julkista tehtävää hoitavat) hallinto-organisaatioon ja aineellisena käsitteenä toiminnan sisältöön.

Hallintotoiminnan perimmäisenä tarkoituksena on pidetty hyvinvoinnin tuottamista ja sen oikeudenmukaista jakamista. Valtiovallan kolmijako-opin mukaisesti viranomaiset käyttävät toimeenpanovaltaa toteuttaen niille lainsäädännössä asetettuja tehtäviä. Keskeinen keino näiden julkisen hallinnon tehtävien toteuttamisessa on hallinnollinen ratkaisutoiminta, jossa yksilöiden kannalta keskeisimpänä on viranomaisessa vireillepantujen asianosaisasioiden käsittely ja ensivaiheen päätöksenteko eli hallintoasioiden ratkaiseminen aineellisesti ja muodollisesti oikein ja joutuisasti.

Hallintotehtävien hoitamisessa rajanveto yksityisen toiminnan ja julkisen toiminnan välillä ei ole aina yksiselitteisesti mahdollista. Asian käsittelylle asetetut vaatimukset koskevat hallintoasian käsittelyä sekä viranomaisessa että muun julkista tehtävää hoitavan tahon toimesta. Tästä puolestaan seuraa, että hallinnon käsite laajenee viranomaistoiminnan ulkopuolelle kattaen myös sen "hallinnon", jonka mukaisesti muu taho on organisoitunut hoitamaan julkista hallintotehtävää (esimerkiksi autokatsastus ja kalastusalueen suorittama kalastuksenvalvonta).

Hallintolainkäyttö on osa jälkikäteistä oikeusturvan antamista. Sen tehtävänä on ratkaista oikeusriidat sekä varmistaa, että aineellisen oikeuden normeja sovelletaan oikein. Hallinnon oikeusturvajärjestelmän keskeisiä

perusteita on yleinen oikeus hakea muutosta hallintopäätökseen. Hallinto-oikeudellista lainkäyttöä ovat viranomaisen hallintoasiassa tekemän päätöksen lainmukaisuuden tutkiminen muutoksenhaun johdosta sekä hallintoriita-asian käsittely. Hallintoprosessin esisijaisena ja tärkeimpänä tehtävänä on oikeusturvan toteuttaminen; yksilön tai yhteisön oikeuksien ja etujen suojaaminen ja niiden toteutumisen varmistaminen suhteessa julkiseen valtaan.

Keskeisin hallintolainkäyttöä koskeva säädös on hallintolainkäyttölaki (586/1996, HLL), jossa säännellään valitusoikeuden edellytyksistä ja valitusmenettelystä. Lakiin sisältyvät hallintovalitusta koskevien normien lisäksi myös säännökset ylimääräisistä muutoksenhakuaineista. Tyypillisin hallintoprosessin alulle saattava toimenpide on hallintovalitus, jossa yksittäinen asianosainen kyseenalaistaa viranomaisen päätöksen oikeellisuuden laillisuus- tai tarkoituksenmukaisuusperustein. Muita hallinto-oikeudellisia asioita ovat kunnallisvalitukset ja hallintoriita-asiat. Muutoksenhakua kunnan päätöksiin ja kunnallisvalituksen käyttämisestä määrittelee kuntalaki (365/1995). Säännöksiä muutoksenhakuoikeudesta ja sen käyttämisestä sisältyy myös moneen muuhun erityislakiin.

Yleensä hallintopäätöksestä valitetaan viranomaisen toimialueen hallinto-oikeuteen, mutta erityislaeissa voidaan määrätä asiat käsiteltäviksi muissa hallintolainkäyttöelimissä, joita ovat esimerkiksi markkinaoikeus ja vakuutuslaitos sekä lautakuntatyypiset muutoksenhakuelimet kuten verotuksen oikaisulautakunnat, työttömyysturvan muutoksenhakulautakunta, sosiaaliturvan muutoksenhakulautakunta, tapaturma-asioiden muutoksenhakulautakunta ja opintotuen muutoksenhakulautakunta. Hallinto-oikeuden päätöksestä saa yleensä valittaa edelleen korkeimpaan hallinto-oikeuteen, mutta joissakin asioissa, kuten verotus- ja vakuutusasioissa, tarvitaan valituslupa.

Julkinen hallintotehtävä on heterogeeninen käsite, joka saa sisältönsä perustuslain 124 §:stä. Säännöksen mukaan julkisella hallintotehtävällä tarkoitetaan verraten laajaa hallinnollisten tehtävien kokonaisuutta, johon kuuluu lakien toimeenpanoon sekä yksityisten henkilöiden ja yhteisöjen oikeuksia, etuja ja velvollisuuksia koskevaan päätöksentekoon liittyviä tehtäviä. Ulkopuolelle jäävät lainkäyttö ja oikeusnormien asettaminen.

Julkinen hallintotehtävä perustuu lailla tai lain nojalla annettuun julkiseen toimeksiantoon ja sillä voidaan tarkoittaa myös julkisia palvelutehtäviä. Se on toimintaa, johon liittyy yleisen edun toteuttamista tai muutoin julkisten palvelujen järjestämiselle luonteellisia piirteitä. Julkisiin hallintotehtäviin liittyy usein oikeus käyttää julkista valtaa eli hallintopäätösten tekemistä sekä asian ratkaisemista välittömästi palvelevia valmistelu- ja täytäntöönpanotoimia. Julkisten hallintotehtävien ydinaluetta ovat ulko-

puolisiin kohdistuvien velvoitteiden, rajoitusten ja kieltojen asettaminen, lupien, avustusten ja etuisuuksien myöntäminen.

Oikeudelliselle käsitteelle *viranomainen* ei ole vakiintunut yksiselitteistä sisältöä vaan eri sääntely-ympäristössä se saa erilaisen – suppeamman tai laajemman – sisällön ja merkityksen. Esimerkiksi viranomaisten toiminnan julkisuudesta annetussa laissa (621/1999, julkisuuslaki) viranomaiskäsitteen ala on laajempi kuin hallintolaissa. Kuntalaissa viranomaiskäsitettä on käytetty useammassa eri merkityksessä. Se voi tarkoittaa kunnallista toimielintä eli monijäsenistä kunnan viranomaista, yksittäistä viranhaltijaa eli yksihenkilöistä viranomaista tai muuta kuntaorganisaation ulkopuolista viranomaista.

Valtiosääntöoikeudellinen viranomaiskäsite on hallinto-oikeudellista viranomaiskäsitettä laajempi ja sen tarkastelussa lähtökohtana pidetään PL 119 §:n säännöstä valtionhallinnon järjestämisestä. Sen mukaan valtion keskushallintoon voi kuulua valtioneuvoston ja ministeriöiden lisäksi virastoja, laitoksia ja muita toimielimiä. Valtiolla on lisäksi alueellisia ja paikallisia viranomaisia. Aluehallinnolla tarkoitetaan eri hallinnonaloilla toimivia viranomaisia, joiden avulla ministeriöt vastaavat velvollisuuksistaan alue- ja paikallistasolla. Valtion aluehallinnon tehtävät on koottu kahteen monitoimialaiseen viranomaiskokonaisuuteen, aluehallintovirastoihin ja elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksiin. Ahvenanmaalla toimii Ahvenanmaan valtionvirasto. Valtion paikallishallinnon viranomaistehtäviä hoitavat muun muassa työ- ja elinkeinotoimistot, vero- ja maistraatit, ulosot- toviranomaiset sekä oikeusaputoimistot. Tuomioistuimia ei yleensä kutsuta viranomaisiksi, millä halutaan korostaa lainkäytön riippumattomuutta ja erillisyyttä hallinnosta.

Hallintoasian käsittelyssä on kysymys julkisoikeudellisesta oikeussuhteesta, jolle on tyypillistä yksipuolisuus: viranomainen tekee yksipuolisesti yksilöä velvoittavan päätöksen. Hallintoasian käsittelyn lopputuloksena syntyy viranomaisratkaisu, hallintoviranomaisen tekemä tai muu yksilön oikeuksia ja velvollisuuksia koskeva muutoksenhakukelpoinen päätös, joka koskee välittömästi päätöksen kohteena olevaa oikeussubjektia. Asiassa annettu ratkaisu voi olla myös päätös asian tutkimatta jättämisestä. *Hallintoasiassa noudatettavalla menettelyllä* tarkoitetaan ensisijaisesti hallintopäätöksenä konkretisoituvaa viranomaisen ratkaisutoimintaa ja siihen välittömästi liittyviä toimia asian vireilletulosta hallintopäätöksen tiedoksiantoon.

Hallintopäätökset voidaan jakaa edun suoviin, oikeuksia perustaviin tai vahvistaviin ja velvoitteita asettaviin hallintopäätöksiin. Edunsuovia päätöksiä ovat muun muassa elinkeino- tai toimilupa, poikkeuslupa sekä hallinnolliset edut, kuten suora taloudellinen tuki, sosiaalietuusavustus, opintotuki tai valtionavustus. Oikeuksia perustavia tai vahvistavia päätöksiä ovat esimerkiksi kansalaisuuden myöntäminen, tavaramerkin rekisteröinti,

patentin myöntäminen ja verolain säännökseen perustuva sitova kannanotto. Velvoitteita asettavia päätöksiä ovat erilaiset toimintavelvoitteen tai toimintakiellon asettavat päätökset. Velvollisuus voi olla sisällöltään määräyksen tai kiellon noudattaminen tai velvoite sietää tietynlaisia toimia. Toisaalta kysymys voi olla myös velvollisuudesta vapauttamisesta tai helpotuksen myöntämisestä. Velvoittava hallintopäätös on esimerkiksi tahdosta riippumattoman hoitoon määrääminen tai lapsen huostaanotto, erilaiset sääntelymaksut kuten ympäristönsuojeluun liittyvät päästö-, jäte- ja tuotemaksut sekä päätös myönnetyn edun, esimerkiksi toimeentulotuen tai asumistuen, takaisinperinnästä.

Hallintoasiassa saattaa olla kysymys joko viranomaiselle esitetystä vaatimuksesta tai asiasta, jossa viranomainen omasta aloitteestaan antaa ratkaisun. Viranomaiselle esitettyä vaatimusta kutsutaan tavallisesti hakemukseksi. Hakemusasioita ovat esimerkiksi jonkin taloudellisen etuuden tai hallinnollisen luvan hakeminen. Hakemuksen perusteella myönnettäviä taloudellisia etuuksia ovat muun muassa eläke, asumistuki, äitiysavustus ja työttömyyskorvaus. Hallinnollisella luvalla tarkoitetaan esimerkiksi lupaa elinkeinon harjoittamiseen (esimerkiksi liikennelupa) tai lupaa muuten kiellettyyn toimintaan (esimerkiksi aseenkantolupa). Hakemusasioita ovat myös virkanimitysasiat. Viranomaisaloitteisia hallintoasioita ovat muun muassa kaavoitusasiat ja erilaiset ympäristönsuojelua koskevat velvoitteet.

Hallintoasioita ovat kaikki sellaiset viranomaisen toimivaltaan kuuluvat asiat, jotka liittyvät jonkin hallinnollisen ratkaisun tekemiseen. Toimivaltaisuus tarkoittaa viranomaisen lakiin perustuvaa oikeutta käyttää julkista valtaa sille määritellyissä tehtävissä. Viranomaisen ratkaisu voi olla myös esitys, lausunnon antaminen tai suunnitelman hyväksyminen. Myös sellaiset hallinnon sisäiset asiat kuten viraston ohjesäännön tai työjärjestyksen antaminen, ovat hallintoasioita, vaikka niiden vaikutukset jäävät hallintokoneiston sisälle. Samoin viranomaisen sisäiset kannanotot, kuten päätökset omaisuuden myymisestä, ovat hallintoasioita.

Hallintoasioita ovat niin ikään tuomioistuimissa ja muissa lainkäyttöviranomaisissa käsiteltävät oikeushallintoasiat, kuten tuomareiden nimittäminen sekä sivutoimiluvan ja virkavapauden myöntäminen. Yleisissä tuomioistuimissa käsiteltäviä hakemusasioita ovat muun ohella rekisteröimisasiat sekä lainhuudatus- ja kiinnitysasiat. Holhoustoimen alaan kuuluvia asioita käsitellään sekä maistraateissa että kärjäoikeuksissa.

Hallintoasian rajoja määrittävänä yleisohjeena on asian kuuluminen hallinto-oikeudellisen muutoksenhakujärjestelmän piiriin. Sellaiset asiat, jotka eivät voi tulla käsiteltäviksi hallintotuomioistuimissa, eivät lähtökohdiltaan ole hallintoasioita. Esimerkiksi henkilöstöasioiden käsittely yhteistoiminnasta valtion virastoissa ja laitoksissa annetun lain (651/1988) mukaisessa yhteistoimintamenettelyssä ei ole hallintoasian käsittelyä.

Viranomaisen toimintaan kuuluu myös muunlaisia toimia kuin hallintoasioiden käsittely. Laajasti ymmärrettynä asian käsittely tarkoittaa myös hallinnon palveluja, kuten viranomaisen asiakaspalvelua, neuvontaa, viranomaiselle osoitettuihin pyyntöihin ja kirjeisiin vastaamista ja *tosiasialliseen hallintotoimintaan* kuuluvia viranomaisen tehtäviä.

Tosiasiallinen hallintotoiminta on se osa viranomaisten ja yksittäisten virkamiesten toteuttamaa julkishallinnon toimintaa, jolla ei ole suoraa vaikutusta yksityisten oikeuksiin ja velvollisuuksiin. Tosiasiallista hallintotoimintaa on esimerkiksi opetuksen antaminen, erilaisten hoitotoimien suorittaminen, maanteiden ja rautateiden rakentaminen sekä poliisin toiminta yleisen turvallisuuden ja järjestyksen ylläpitäjänä. Siihen kuuluvat myös viranomaisen suorittamat tutkimus- ja suunnittelutoimet, jotka eivät tähtää hallintopäätöksen tekemiseen eivätkä ole päätöksen valmistelua. Tosiasialliseen hallintotoimintaan saattaa sisältyä julkisen vallan käyttöä, kuten yksityisiin kohdistuvien käskyjen ja kieltojen antamista ilman edeltäviä käsittelytoimia. Toisaalta tosiasiallisia hallintotoimia voi myös edeltää hallintopäätös tällaisen toimen suorittamisesta, esimerkiksi päätös tahdonvastaiseen hoitoon määräämisestä. Hyvän hallinnon perusteita koskevat säännökset tulevat sovellettaviksi myös tosiasiallisessa hallintotoiminnassa.

Asianosaisasemalla on hallintoasioissa keskeinen merkitys. Hallintolain 11 §:n mukaan *asianosainen on se, jonka oikeutta, etua tai velvollisuutta asia koskee*. Jonkun oikeudesta tai edusta päätettäessä ratkaistaan, voiko henkilö saada vaatimansa oikeuden tai edun tai rajoitetaanko henkilölle aiemmin myönnettyä oikeutta tai etua. Velvoittavan hallintopäätöksen kohdalla ratkaistaan, onko henkilölle asetettavalle velvollisuudelle olemassa riittävä laillinen peruste. Asianosaisasema vaikuttaa hallintomenettelyn edellytysten täyttymiseen ja keskeisimpien ennakkolisten oikeusturvaperiaatteiden soveltamiseen kuten oikeuteen tulla kuulluksi omassa asiassa. Hallintoasian käsittelyssä sovellettavalla asianosaiskäsitteellä on yhtymäkohtia myös hallinto-oikeudelliseen valitusoikeuteen. Hallintolainkäyttölain 6 §:n mukaan päätöksestä saa valittaa se, johon päätös on kohdistettu tai jonka oikeuteen, velvollisuuteen tai etuun päätös välittömästi vaikuttaa.

Hallintolain mukaisissa hallintoasioissa asianosaisasema määräytyy ensisijaisesti vireillepanon yhteydessä. Asianosaisasema on sillä, joka omissa nimissään toimittaa viranomaiselle hakemuksen, ilmoituksen tai muun asiakirjan itseään koskevan asian vireille panemiseksi. Asianosaisia ovat esimerkiksi viranhakuun osallistuvat henkilöt. Hallintolaissa tarkoitettuja asianosaisia voivat olla sekä luonnolliset henkilöt että oikeushenkilöt. Valtion tai kunnan viranomainen voi olla asianosaisasemassa esimerkiksi maanomistajana tai luvan haltijana. Viranomaisen asianosaisasema voi perustua myös lainsäädäntöön.

Varsinaisia asianosaisia ovat hakija omassa asiassa ja muut henkilöt, joihin asiassa annettava päätös kohdistetaan. Hallintoasioissa asianosaisasema voi syntyä myös muun kuin välittömäksi luonnehdittavan oikeusvaikutuksen perusteella. Asianosainen on myös se, jonka oikeutta, etua tai velvollisuutta asia koskee, mutta johon asiassa tehtävä päätös ei nimenomaisesti tule kohdistumaan. Esimerkiksi erilaisten kieltojen ja rajoitusten yhteydessä voi nousta esille kysymys muun kuin kieltopäätöstä hakeneen mahdollisesta asianosaisasemasta. Ympäristöhallinnon alalla asianosaisaseman katsotaan usein syntyvän sillä perusteella, että asiassa tehtävä ratkaisu saattaa vaikuttaa ihmisten ja yhteisöjen oloihin ja etuihin. Rakenuslainsäädännössä asianosaisia ovat yleensä kiinteän tai erityisen omaisuuden haltijat.

3 Hyvä hallinto

3.1 OIKEUSVALTIO JA HALLINNON LAINALAISSUUS

Nykyaikaisen oikeusvaltion peruseriaatteita ovat lainalaisuus eli julkisen vallankäytön sitominen lakiin, valtioelinten vallanjako ja kansalaisten perusoikeudet, jotka myös tosiasiallisesti toteutuvat. Oikeusvaltioperiaate täsmentyy PL 1.2 §:ssä, jonka mukaan valtiosääntö turvaa ihmisarvon loukkaamattomuuden ja yksilön vapauden ja oikeudet sekä edistää oikeudenmukaisuutta yhteiskunnassa. Lainalaisuusperiaatteen valtiosääntöisenä taustana on PL 2.1 §:ssä kirjattu kansanvaltaisuuden periaate, jonka mukaan valtiovalta kuuluu kansalle, jota edustaa eduskunta. Kansanvaltaisuuden sisältyy myös yksilön oikeus vaikuttaa yhteiskuntaan, ympäristöön ja itseään koskevaan päätöksentekoon (PL 2.2 §). Oikeusvaltioideaan kuuluu myös vaatimus yksilöiden yhdenvertaisuudesta lain edessä (PL 6.1 §).

Kansanvaltaisen oikeusvaltion periaatteisiin kuuluva *lainalaisuusperiaate* ”julkisen vallan käytön on perustuttava lakiin” on ilmaistu PL 2.3 §:ssä. Säännöksessä on asetettu myös muodollisen lakisidonnaisuuden vaatimus: kaikessa julkisessa toiminnassa on noudatettava tarkoin lakia. Joustavin normein tapahtuvan sääntelyn kohdalla ”lain tarkoin noudattaminen” tarkoittaa lain raamittaman tulkinta- tai harkintamarginaalin sisällä pysymistä. Lainalaisuusperiaatteen ensisijaisena tehtävänä on suojata yksityisiä oikeussubjekteja hallinnolliselta vallankäytöltä. Yksilöiden oikeuksiin ja velvollisuuksiin kohdistuvien julkisen hallinnon toimenpiteiden tulee perustua lakiin ja asioiden käsittelyssä tulee noudattaa oikeusturvan kannalta tärkeitä säädöksiä ja periaatteita.

Lainalaisuusperiaate sitoo viranomaisen toimivallan, päätökset ja muut toimet oikeusjärjestyksen normeihin. Se kieltää lainvastaisen toiminnan ja menettelyt kuten harkintavallan tai menettelymuotojen väärinkäytön. Hallinnon lainalaisuuteen kuuluu muun muassa *mielivallan kielto*, mikä tarkoittaa sitä, että viranomaisten on käytettävä sille uskottua harkintavaltaa oikein sekä lain hengen että tarkoituksen mukaisesti. Joustavin normein tapahtuvan sääntelyn lisääntyessä on mielivallan kielto lainalaisuusperiaatteen sisältönä korostunut. Tämä näkyy viranomaisten hallintoharkintaa rajoittavien periaatteiden kehittymisenä ja edelleen niiden sisällyttämisenä hallintolain 2 luvun hyvän hallinnon perusteita koskeviin säännöksiin.

Hallinnon lainalaisuuden keskeinen elementti on *muotosidonnaisuuden periaate*, joka sitoo hallinnollisen päätös- ja harkintavallan käytön menettelyä koskeviin säännöksiin ja oikeusperiaatteisiin. Kun yksilölle hallintotoimin asetetaan jokin velvollisuus tai suodaan etu, on asia käsiteltävä pääsääntöisesti määrämuotoisessa menettelyssä, jolla turvataan lainmukaisen ja oikean päätöksen saavuttaminen. Muotosidonnaisuuden periaate liittyy oikeusvarmuuden voimassapitämiseen. Se turvaa hallinnon luotettavuutta, varmuutta ja tehokkuutta ja ehkäisee mielivaltaa hallintotoiminnassa.

Lainalaisuusperiaate edellyttää myös *hallinnon järjestämistä lain mukaisesti*. Julkisen vallan käytön tulee perustua laissa määriteltyyn toimivaltaan. Lainalaisuuden periaate koskee sekä hallinnon sisäistä että hallinnosta ulospäin suuntautuvaa toimintaa. Se kattaa kaikki julkisen hallinnon toimintamuodot sekä kaikki viranomaiset ja muut julkisia hallintotehtäviä hoitavat tahot. Oikeusvaltion keskeisiin lähtökohtiin kuuluu kiinteästi myös *mahdollisuus valvoa* tehokkaasti *viranomaisten ja muiden hallintotehtäviä hoitavien tahojen toiminnan laillisuutta*. Tämän takaavat osaltaan hallinnon julkisuusperiaatteen noudattaminen sekä tehokas ja asianmukainen oikeusturvajärjestelmä.

Hyvinvointivaltiokehitykseen liitetyn oikeudellisen ajattelun muutoksen myötä oikeusvaltio käsite on aineellistunut, saanut sisällöllisiä piirteitä. Käsitys oikeudesta ei pysähdy kirjoitettuun lakiin, vaan oikeus tarkoittaa myös yksittäiselle oikeussubjektille kuuluvia perusoikeuksia, jotka on otettava huomioon kaikessa julkisen vallan käytössä. Oikeusvaltioperiaatteen sisällöllisenä tavoitteena on varmistaa muun muassa perusoikeuksien toteutuminen.

3.2 OIKEUSTURVA

Oikeusturvalla tarkoitetaan yleisesti suojaa, jonka oikeusjärjestys antaa yksityiselle henkilölle ja hänen oikeuksilleen suhteessa julkisen vallan käyttöön. Oikeussuojajärjestelmän tarkoituksena oli hallinnon lainalaisuuden ja lainmukaisuuden toteuttaminen hallintoviranomaisten ja yksilöiden välisissä oikeussuhteissa. Oikeusturva on jaettu perinteisesti ennakkolliseen eli preventiiviseen ja jälkikäteiseen eli repressiiviseen oikeusturvaan. Jaottelu perustuu siihen, missä asian käsittelyn vaiheessa oikeusturvan takeet ovat käytössä ja mikä on niiden keskeinen kohde.

Ennakolliset oikeusturvoavaatimukset kohdistuvat hallintopäätöksen tekemiseen tai muun hallintotoimen suorittamiseen ja sitä edeltävään viranomaisen menettelyyn. Tätä koskevalla sääntelyllä pyritään nimensä mukaisesti suojaamaan ennakoivasti yksityisen oikeuksia ja etuja suhteessa viranomai-

sen toimintaan sekä turvaamaan niiden toteutumista käytännössä. Ennakolliseen oikeusturvaan kuuluvat muun muassa hallintolain asian käsittelyn laatua ja hyvän hallinnon takeita määrittävät säännökset, riittävän yhdenmukaisten menettelymuotojen noudattaminen, virkamiesten puolueettomuus ja objektiivisuus, esteellisyyssäännösten noudattaminen sekä hallintotoiminnan julkisuus.

Jälkikäteinen oikeusturva tarkoittaa keinoja, joita yksilöllä on käytettävissä tämän ollessa tyytymätön viranomaisen menettelyyn tai ratkaisuun. Jälkikäteiset oikeusturvan takeet kohdistuvat jo tehtyyn päätökseen tai toimintaan ja pyrkivät tapahtuneen virheen, laiminlyönnin tai lainvastaisuuden korjaamiseen. Jälkikäteiset oikeussuojakeinot voidaan jaotella hallinnon sisäisiin ja ulkoisiin oikeussuojakeinoihin. Sisäisiä jälkikäteisiä oikeussuojakeinoja ovat itseoikaisu, hallintokantelu ja päätöksen alistaminen. Ulkoisia oikeussuojakeinoja ovat varsinaiset muutoksenhakukeinot eli hallintovalitus ja kunnallisvalitus sekä ylimääräiset muutoksenhakukeinot, joita ovat menetety määräajan palauttaminen, kantelu ja purku.

Oikeusturvan takaaminen perustuslain tasolla on yleisesti katsottu kuuluvan oikeusvaltion tunnusmerkkeihin. Suomen perustuslaissa oikeusturva on säännelty erityisenä perusoikeutena. Perustuslain 21 § koskee sekä ennakollista että jälkikäteistä oikeusturvaa niin viranomaisissa kuin tuomioistuimissa. Säännös määrittelee hallintomenettelyn laatuvaatimuksia sekä pääsyä oikeudenkäyntiin ja oikeudenkäynnin laatua. Edellä mainittu perustuslain oikeusturva perusoikeutta koskeva säännös turvaa *jokaiselle oikeuden saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti ja ilman aiheutonta viivytystä lain mukaan toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa* (PL 21.1 §). Säännös sisältää vaatimukset asian käsittelystä sekä menettelyn kaikenpuolisesta asianmukaisuudesta ja ripeydestä. Säännöksestä on johdettavissa *yleinen asian käsittelyvelvollisuus*, jonka mukaan viranomaisen on tutkittava ja ratkaistava asianosaisen tai viranomaisen vireille panema asia, joka kuuluu kyseisen viranomaisen toimivaltaan.

Perusoikeutena on lailla turvattava myös oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin ja hyvän hallinnon takeet, joista tärkeimmät ovat käsittelyn julkisuus sekä oikeus tulla kuulluksi, saada perusteltu päätös ja hakea muutosta (PL 21.2 §). Oikeusturvaa koskevan perusoikeussäännöksen esikuvana on ollut Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS) 6 (1) artikla, joka turvaa oikeuden kohtuullisessa ajassa oikeudenmukaiseen ja julkiseen oikeudenkäyntiin riippumattomassa tuomioistuimessa ja koskee näin ollen vain lainkäyttöelimiä. EIS:n ensisijaisesti rikosprosessille asetettujen vaatimusten on kuitenkin ymmärretty sisältävän myös hallinto-oikeudessa noudatettavia keskeisiä vähimmäisperusteita.

Oikeusturvan keskeisenä tehtävänä on *oikeusvarmuuden* vahvistaminen ja turvaaminen. Oikeusvarmuus tarkoittaa julkisen päätöksenteon ja viran-

omaisen toiminnan menettelyllistä ja sisällöllistä lainmukaisuutta, ennakoitavuutta, johdonmukaisuutta ja valvottavuutta sekä päätösten pysyvyyttä. Se suojaaa yksilöä ennen kaikkea mielivaltaista, lakiin perustumatonta ja sattumanvaraista päätöksentekoa vastaan. Oikeusvarmuuteen sisältyy keskeisenä luottamuksensuojan periaatteen turvaaminen. Oikeusvarmuuden aineellinen ulottuvuus liittyy hallintotoiminnan sisällölliseen oikeellisuuteen, joka korostuu erityisesti asiakkaalle kuuluvista oikeuksista ja eduista päätettäessä. Oikeusturvaa koskevan sääntelyn konkreettisena tavoitteena on estää virheellisten tai lainvastaisten päätösten syntyminen. Päätöksenteolta edellytetään lainmukaisuuden lisäksi muun muassa tapauskohtaisten erojen huomioon ottamista sekä oikeudenmukaista ratkaisukäytäntöä.

Yksilön oikeusturvan takeiden varmistamista koskevat myös eräät muut perustuslain säännökset. PL 118 §:n virkavastuuta koskevassa säännöksen mukaan virkamies vastaa virkatoimiensa lainmukaisuudesta, PL 81 §:n mukaan verovelvollisen oikeusturvasta on säädettävä verolaissa ja PL 124 §:ssä kielletään julkisen hallintotehtävän antaminen viranomaiskoneiston ulkopuoliselle, jos se vaarantaa perusoikeuksia, oikeusturvaa tai muita hyvän hallinnon takeita. Yksilön oikeusturvan takeena on myös PL 80.1 §:n säännös, jonka mukaan yksityisen oikeuksien ja velvollisuuksien perusteista on säädettävä lailla.

Oikeusturva on kehittynyt ja kehittyä edelleen osana julkishallinnon ja oikeusvaltion kehittymistä. Oikeusturva-ajattelun muutoksessa on nähtävissä asiakaslähtöisen hallintoajattelun korostuminen. Yksilöiden vaikutusmahdollisuuksien lisääminen itseään ja ympäristöään koskevissa asioissa vaikuttaa myös oikeusturvan toteutumisen muotoihin ja ajankohtaan. Painopiste oikeusturvan toteuttamisessa on siirtymässä ennakkollisen oikeusturvan suuntaan.

3.3 HYVÄN HALLINNON KÄSITE

Hyvän hallinnon käsite tuli lainsäädäntöön perustuslakien perusoikeussäännösten uudistamisen yhteydessä. Hyvä hallinto saa sisältönsä PL 21 § kokonaisuudesta. Sillä tarkoitetaan 1 momentissa mainittuja vaatimuksia viivytyksettömästä ja asianmukaisesta viranomaistoiminnasta sekä 2 momentissa erikseen säädettyjä hallintomenettelyn oikeussuojatakeita, käsitteilyn julkisuutta, oikeutta tulla kuulluksi ja saada perusteltu päätös sekä oikeutta hakea muutosta. Perustuslain oikeusturvasäännös antaa institutionaalisen suojan hyvän hallinnon tärkeimmille aineisille, mutta perustuslaki ei sisällä tyhjentävää luetteloa hyvän hallinnon kaikista ulottuvuuksista.

Hyvä hallinto on käsitteenä monitahoinen ja siihen kuuluu myös sellaisia elementtejä, joita perustuslain säännöksessä ei ole erikseen mainittu. Oikeus hyvään hallintoon voidaan ymmärtää menettelyllisenä perusoikeutena, joka asettaa vaatimuksia erityisesti hallintoasioiden käsittelyssä noudatettavalle menettelylle. Hyvä hallinto sisältää viranomaisessa asioivan oikeusturvatakeet, joita ovat kaikki asian käsittelyä koskevat menettelyvaatimukset, kuten esteellisyysäännökset sekä asian vireillepanoa, selvittämistä ja tiedoksiantoa koskevat säännökset. Siihen kuuluvat myös viranomaisen harkintavaltaa ohjaavat periaatteet, joilla pyritään samoin kuin muilla menettelysäännöksillä, sisällöllisesti ja menettelyllisesti oikeaan lopputulokseen.

Hyvä hallinto on saanut yhä enemmän merkitystä myös viranomaisten toimintaa yleisesti ohjaavana periaatteena. Se sisältää lukuisan määrän viranomaistoiminnan laatutekijöitä. Hyvän hallinnon takeisiin kuuluvat palveluperiaate, asiakkaiden hyvä ja tasapuolinen kohtelu, virkamiehen asiallinen kielenkäyttö, yksilön kielellisten perusoikeuksien toteutuminen, virkatoiminnan puolueettomuus ja asian käsittelyn objektiivisuus, riittävien vaikutusmahdollisuuksien takaaminen yksilölle häntä itseään koskevissa asioissa sekä mahdollisuus toteuttaa virkavastuuta ja saada korvaus lainvastaisen hallintotoimen aiheuttavasta vahingosta.

Hallinnossa käsiteltävät asiat ovat laadultaan ja laajuudeltaan hyvin erilaisia, samoin viranomaisyksiköiden koot poikkeavat suuresti toisistaan. Hyvä hallinto saa oman eritysisisältönsä riippuen aina kyseessä olevan viranomaistehtävän luonteesta. Hyvän hallinnon sisältö muuttuu ja täydentyy eri aikoina, eri viranomaisissa muun muassa hallintoon vaikuttavien yhteiskunnallisten, hallintoideologisten ja teknisten muutosten myötä. Samoin käy siirryttäessä oikeuskulttuurista toiseen. Hyvän hallinnon käsite avaa viranomaistoiminnalle asetut vaatimukset myös moraalisisille ja eettisille arvoille ja periaatteille. Lainsäädännöllä ei ole mahdollista säännellä tyhjentävästi kaikista hyvästä hallintoa koskevista osakysymyksistä vaan sillä asetetaan viranomaisten toiminnalle vain tietty lähtötaso. Viranomaisen voi antaa parempaa palvelua ja kehittää toimintansa tehokkuutta ja laatua myös muutoin kuin laissa säädetyllä tavalla.

3.4 HYVÄN HALLINNON PERUSTEET

Lain tasolla hyvän hallinnon perusteista säädetään tarkemmin hallintolaisissa, jonka tarkoituksena on toteuttaa ja edistää hyvää hallintoa sekä oikeusturvaa hallintoasioissa (HL 1 §). Hallintolain 2 luku sisältää hyvän hallinnon perusteiden keskeisimmän osan: säännökset hallinnon oikeusperiaat-

teiden noudattamisesta sekä hallinnon palvelujen laatua ja tuloksellisuutta korostavista vaatimuksista.

Hyvän hallinnon perusteisiin kuuluvat säännökset viranomaisten harjontavaltaa ohjaavista yleisistä oikeusperiaatteista. Nämä periaatteet ovat yhdenvertaisuus-, objektiviteetti- ja suhteellisuusperiaate, tarkoitussidonnaisuuden periaate sekä luottamuksensuojan periaate, joista on säännelty hallintolain 6 §:ssä. Lisäksi hyvän hallinnon perusteisiin lukeutuvat vaatimukset asian käsittelyn asianmukaisuudesta ja viivytyksettömyydestä sekä asiakkaaseen kohdistuvan toiminnan laatuvaatimukset. Niistä on osin säädetty hallintolain 2 luvussa, jossa on erikseen mainittu palveluperiaate ja palvelun asianmukaisuusvaatimus (HL 7 §), neuvontavelvollisuus (HL 8 §) ja hyvän kielen käytön vaatimus (HL 9 §).

Asianmukaisuusvaatimus. Asianmukainen asian käsittely ja yleisimmin asianmukainen viranomaistoiminta pitää sisällään lukuisan määrän erilaisia viranomaisen toiminnalle asetettuja laatuvaatimuksia. Asian käsittelyä koskevat menettelysäännökset muodostavat kehyksen, jonka sisällä tehtävät hoidetaan asianmukaisesti ja viivytyksettä.

Asianmukainen viranomaiskäsittely sisältää muun muassa yksityisen oikeuden saada viranomaisen vastaus – yleensä perusteltu päätös – vireille panemiinsa asioihin. Asianmukaiseen hallintotoimintaan kuuluu myös huolellisuus, luotettavuus, objektiivisuus, puolueettomuus ja eri osapuolten yhdenvertainen kohtelu. Se velvoittaa muun muassa vajaakykyisten henkilöiden erityistarpeiden nimenomaiseen huomioimisen. Asianmukaisuusvaatimukseen sisältyy hallintotehtävien hoitaminen kulloinkin sovellettavat säännökset huomioon ottaen mahdollisimman tehokkaasti ja taloudellisesti. Siihen kuuluu ripeä ja tuloksellinen toiminta kuitenkin niin, että huomiota kiinnitetään myös viranomaisen ja asiakkaan väliseen vuorovaikutukseen, palvelujen saatavuuteen ja saavutettavuuteen.

Asianmukaisuusvaatimuksen tarkempi sisältö täsmentyy kulloinkin suoritettavana olevan tehtävän mukaan. Se voi saada toisistaan poikkeavia sisältöjä hallintotoiminnan eri alueilla ja eri käsittelyvaiheissa. Esimerkiksi vaikeaselkoiset lomakkeet, jotka vaikeuttavat asian vireillepanoa tai muutoin muodollinen ja joustamaton menettely ovat epäasianmukaista asian käsittelyä. Asianmukaiseen käsittelyyn kuuluu palveluperiaatteen mukaisesti myös kaikkien asian käsittelyyn osallistuvien henkilöiden ystävällinen ja asiallinen kohtelu.

Asianmukaisuus on virkamieslainsäädännössä asetettu myös virkavelvollisuudeksi. Sekä valtion virkamiehille että kuntien viranhaltijoille on säädetty yleinen velvollisuus suorittaa tehtävänsä asianmukaisesti (valtion virkamieslaki 750/1994, 14 §, laki kunnallisesta viranhaltijasta 304/2003, 17 §). Asianmukaisuusvaatimuksen täyttäminen voi siis tulla arvioitavaksi myös vahingonkorvausvastuun näkökulmasta.

Käsittelyn viivytyksettömyys. Hyvän hallinnon takeisiin kuuluu vaatimus asian viivytyksettömästä käsittelystä. Perusoikeusuudistuksen yhteydessä asian käsittelyn viivytyksettömyyttä koskeva vaatimus saatettiin voimaan perusoikeutena. Yleiskielellä ilmaistuna viivytyksettömyys tarkoittaa joutuisaa, ripeää tai nopeaa toimintaa. Asian käsittelyyn kulunutta aikaa voidaan arvioida myös kohtuullisuuden näkökulmasta. Onko käsittelyn viipyminen kohtuullista asian laatu, sen merkitys asianosaiselle sekä muut tekijät huomioon ottaen? Koska kyseessä on yksilön oikeusturvaa koskeva säännös, on kohtuullisuutta arvioitava asianosaisen kannalta. Onko hänen oikeusturvansa tältä osin toteutunut perustuslain edellyttämällä tavalla?

Perustuslaissa säädettyjen hyvän hallinnon takeiden turvaamiseksi hallintolakiin on sisällytetty nimenomainen käsittelyaikaa koskeva säännös. Hallintolain 23.1 § sisältää käsittelyä koskevan ajallisen tehosteen: vireille tullut asia on käsiteltävä ilman aiheetonta viivytystä. Ajallinen tehoste kohdistuu lähinnä asioihin, joissa on asianosainen. Käsittelyn joutuisuudella on kuitenkin merkitystä myös muille kuin asianosaisille erityisesti silloin, kun asian ratkaisu voi vaikuttaa muiden henkilöiden elinympäristöön, työnteeseen tai muihin olosuhteisiin.

Ajallisen tehosteen tarkoituksena on estää käsittelyprosessin tarpeeton pitkittyminen. Asian käsittelyn joutuisuutta voidaan turvata muun muassa siten, että asian ratkaisemiseksi tarvittavat selvitykset ja lausunnot hankitaan samanaikaisesti, riittävän varhaisessa vaiheessa sekä mahdollisimman yksinkertaisia keinoja käyttäen. Selvitysten ja lausuntojen antamiselle on hallintolain 33 §:n mukaan aina asetettava määräaika, jonka tulee olla kohtuullinen ottaen huomioon pyydettyjen tietojen laatu ja laajuus. Hyvään hallintoon ei kuulu käsittelyn nopeuttaminen lyhentämällä asiakkaalle tietojen täydentämiseen tai selityksen antamiseen varattua aikaa.

Viranomaisen on pyrittävä kaikissa asioissa mahdollisimman joutuisaan käsittelyyn. Koska päätöksenteon viipyminen ei ole sellainen viranomaisen menettelyvirhe, johon perustuen voisi hakea muutosta valittamalla, ovat ylimmät laillisuusvalvojat, eduskunnan oikeusasiamies ja valtioneuvoston oikeuskansleri, keskeisessä asemassa viranomaisen toiminnan viivytyksettömyyttä koskevan perusoikeuden valvonnassa. Ylimmät laillisuusvalvojat ovat hallintokanteluista antamissaan ratkaisuisissa täsmentäneet joutuisuusvaatimuksen sisältöä ja määritelleet muun muassa niitä seikkoja, jotka on katsottu hyväksyttäväksi perusteeksi asian käsittelyn viipymiselle.

Käsittelyn vaatima aika arvioidaan tapauskohtaisesti ottaen huomioon kulloinkin käsiteltävänä olevan asian laatu ja tapaukseen liittyvät yksilölliset olosuhteet. Esimerkiksi mitä suurempi merkitys ratkaisun lopputuloksella on asianosaisen jokapäiväisen elämän kannalta, sitä ripeämmin asia on käsiteltävä. Selitykseksi asioiden ruuhkautumiselle tai kohtuullisten käsittelyaikojen ylittymiselle ei riitä vain viittaus yleiseen työtilanteeseen tai re-

surssien puutteeseen. Käsittelyn pituudelle asettavat ajallisia raameja muun muassa huolellisuus- ja asianmukaisuusvelvoitteet sekä asian erityispiirteet, mutta niidenkin kohdalla uloimpana arviointikriteerinä on kohtuullisuusvaatimus. Ylimmät laillisuusvalvojat ovat ratkaisuisaan arvioineet sitä, onko käsittely kokonaisuudessaan kestänyt kohtuuttoman kauan. Viivytyksettömyyden on katsottu tarkoittavan ennen muuta käsittelyn kohtuullista joutuisuutta.

Myös perus- ja ihmisoikeuksien toteuttaminen on otettava huomioon asioiden käsittelyssä. Muun muassa yhdenvertaisuusperiaate asettaa vaatimuksia käsittelyajan pituudelle. Sisällöltään ja laadultaan toisiaan vastaavat asiat on pyrittävä käsittelemään yhtä nopeasti ja säännönmukaisesta käsittelyajasta poikkeamisen tulee perustua tapaukseen liittyviin erityisolosuhteisiin. Joissakin tapauksissa käsittelyn viivästyminen voi johtua asianosaisen omasta menettelystä. Esimerkiksi asianosaisen yhteistyöhaluttomuus tai asioiden riitauttaminen voivat pitkittää käsittelyä.

Hallintolain 23.2 §:n mukaan viranomaisella on velvollisuus antaa asianosaiselle tämän pyynnöstä arvio päätöksen antamisajankohdasta. Viranomaisen on myös vastattava käsittelyn etenemistä koskeviin tiedusteluihin. Käsittelyaika-arvion antamista koskeva pyyntö voidaan esittää – samoin arvio käsittelyn kestosta antaa – joko suullisesti tai kirjallisesti. Arvion paikkansapitävyydeltä ei vaadita ehdotonta luotettavuutta, mutta käsittelyaikaa ei tule perusteettomasti arvioida oletettua pitemmäksi. Hyvään hallintoon kuuluu, että asiakkaalle annetaan arvio keskimääräisestä käsittelyajasta asian vireillepanon yhteydessä. Viranomaisen voi myös yleisesti määrittellä käsittelemiensä asioiden keskimääräiset käsittelyajat ja esittää ne esimerkiksi viranomaisen sähköisillä verkkosivuilla.

3.4.1 Hallinnon oikeusperiaatteet

Asianmukainen asian käsittely edellyttää hallinnon oikeusperiaatteisiin lukeutuvien hallinnollista harkintaa ja päätöksentekoa rajoittavien periaatteiden huomioon ottamista. Näistä periaatteista on säädetty HL 6 §:ssä.

Yhdenvertaisuusperiaate ankkuroituu perustuslain 6 §:n säännökseen, joka sisältää ensinnäkin yleisen yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa koskevan pääperiaatteen ”ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä” (PL 6.1 §) ja sitä täydentävän syrjintäkieltosäännöksen (6.2 §), jossa luetellaan useita kiellettyjä henkilöön liittyviä erotteluperusteita. Julkisia hallintotehtäviä hoidettaessa ei ketään saa asettaa muihin verrattuna eri asemaan ilman hyväksyttävää perustetta esimerkiksi iän, vammaisuuden, etnisen syntyperän tai kielen perusteella. Perusoikeutena yhdenvertaisuusperiaate edellyttää, että viranomaisen ei lakia soveltaessaan tee henkilöiden välille muita eroja kuin mitä laista ilmenee. Säännös ei kuitenkaan estä tarpeellisia, tietyn ryhmän ase-

maa ja olosuhteita parantavia toimia tosiasiallisen tasa-arvon turvaamiseksi eli niin kutsuttua positiivista erityiskohtelua.

Menettelyllisenä velvoitteena tasapuolisen kohtelun vaatimus merkitsee sitä, että hallinnossa asioiville turvataan yhdenvertaiset mahdollisuudet asioidensa hoitamiseen ja oikeuksiensa valvomiseen. Tasapuolisen kohtelun merkitys korostuu silloin, kun viranomaisen käyttää yksityisten oikeusasemaan tai toimintamahdollisuuksiin kohdistuvaa harkintaa. Tällöin viranomaisen on erityisesti huolehdittava siitä, että hallinnossa asioivilla on yhtäläiset mahdollisuudet päästä selvytyteen lakiin perustuvista oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan. Yhdenvertaisuusperiaate edellyttää, että viranomaistehtävien hoito on järjestetty siten, että kaikki väestö- ja ikäryhmät pystyvät asioimaan viranomaisessa ja käyttämään hallinnon palveluja yhtäläisesti eri puolilla maata. Esimerkiksi samanlaisten asioiden käsittelyajoissa tai palvelujen tavoitettavuudessa ei saa olla merkittäviä alueellisia eroja. Yhdenvertaisuusperiaate koskee hallintomenettelyä myös siten, että asiat, jotka vaikuttavat toisiinsa ja ovat vireillä samanaikaisesti, on käsiteltävä yhdessä ja ratkaistava samalla kertaa (HL 25 §).

Tasapuolisen kohtelun vaatimuksen lisäksi yhdenvertaisuusperiaate sisältää vaatimuksen johdonmukaisuudesta hallintotoiminnassa. Ratkaisutoiminnan on oltava johdonmukaista siten, että harkinnan kohteena olevia tosiseikkoja arvioidaan samankaltaisissa tapauksissa samoin perustein. Säännönmukaisesta käytännöstä poikkeamisen on perustuttava tapauksen erityislaatuun. Viranomaisen voi kuitenkin muuttaa vakiintuneeksi muodostunutta käytäntöään sikäli kuin siihen on olemassa perusteltu syy, kuten lainsäädännön muuttuminen tai tuomioistuinkäytännössä annetut, aikaisemmasta käytännöstä poikkeavat ratkaisut.

Objektiviteettiperiaate. Hallinnollista harkintaa rajoittava objektiviteettiperiaate tarkoittaa lähes samaa kuin puolueettomuus ja riippumattomuus. Sitä on kutsuttu myös asiallisuusvaatimukseksi. Periaate turvaa luottamusta hallintoon ja sen puolueettomuuteen. Objektiivisuuden vaatimuksella tarkoitetaan mielivallan – mielojohteden, oikkujen tai vaihtelevien subjektiiivisten perusteiden – ja muiden asiaan kuulumattomien vaikuttimien sulkemista pois hallintotoiminnasta. Hallintotoiminta ei saa perustua epäasiallisiin tai hallinnolle vieraisiin perusteisiin. Tällaisia perusteita voivat olla esimerkiksi ystävien suosiminen, kateus tai henkilökohtaisen hyödyn tavoittelu. Viranomaisen päätöksenteon ja toiminnan yleensäkin on oltava puolueetonta ja objektiivisesti perusteltavissa. Puolueetonta päätöksentekoa turvaa velvoite esteellisyssäännösten noudattamiseen. Objektiviteettiperiaate on hallinnollista ratkaisutoimintaa rajoittava osoittaessaan epäasiallisina pidettävät päätöksenteon perusteet.

Suhteellisuusperiaate. Viranomaisten harkintavaltaa ohjaaviin oikeusperiaatteisiin kuuluu myös suhteellisuusperiaate. Se koskee viranomaistoimien

oikeaa mitoittamista. Periaate edellyttää, että viranomaisen toimen on oltava asianmukainen, tarpeellinen ja hyväksyttävässä suhteessa hallinnollisella toimenpiteellä tavoiteltuun päämäärään. Käytännössä suhteellisuusperiaate edellyttää, että viranomainen mitoittaa toimintansa alimmalle tasolle, jolla saadaan aikaan tarvittava vaikutus. Viranomaisen toimenpiteen tulee olla tarpeellinen ja välttämätön tietyn tavoitteen saavuttamiseksi ja suhteessa sen tärkeyteen ja kiireellisyyteen. Esimerkiksi päätöksentekoa varten tarvittavaa selvitystä hankitaan vain sen verran, mikä on välttämätöntä asian ratkaisemiseksi eivätkä tarkastuksen tai katselmuksen suorittaminen saa aiheuttaa kohtuutonta haittaa. Useammasta mahdollisesta ja tarkoituksenmukaisesta toimenpiteestä on valittava se, joka on vähiten pakottava.

Suhteellisuusperiaate vaikuttaa viranomaisen toimivallan käyttöä kohtuullistavasti. Viranomaisen tulee lähtökohtaisesti edetä lievimmistä keinoista järeämpiin. Myös viranomaisen toimenpiteiden aiheuttamien haittojen, tulee olla hyväksyttävässä suhteessa tavoiteltuun päämäärään. Suhteellisuusperiaatteella on tärkeä merkitys erityisesti sellaisissa tapauksissa, joissa viranomainen joutuu harkitsemaan hallinnon asiakkaan kannalta epäedullisia oikeudellisia seuraamuksia ja tilanteissa, joissa viranomaiselle on annettu oikeus voimakeinojen käyttämiseen. Periaatteen soveltamisessa voi olla kysymys minkä tahansa viranomaistoimen arvioimisesta sen kohteen oikeuksien tai edun kannalta.

Tarkoitussidonnaisuuden periaatteen mukaan viranomaisen on käytettävä toimivaltaansa vain hyväksyttäviin tarkoituksiin. Periaatteen kohdalla on kyse nimenomaan hallinnollisella toimella toteutettavan tavoitteen asianmukaisuudesta ja laillisuudesta. Viranomaisen tulee käyttää toimivaltaa vain siihen tarkoitukseen, johon se on lain mukaan määritelty tai tarkoitettu käytettäväksi. Viranomainen ei saa toimillaan ryhtyä edistämään sellaisia tarkoituksiperiä, jotka eivät kuulu asianomaisen viranomaisen tehtäväpiiriin tai sisälly kyseissä tapauksessa sovellettavan säännöksen tavoitteisiin. Esimerkiksi virkanimitystä ei voida tehdä jonkin muun tarkoituksiperän toteuttamiseksi kuin henkilökohtaisilta ominaisuuksiltaan sopivimman ja viranhoidon kannalta parhaimman henkilön saamiseksi virkaan. Vastaavasti viran lakkauttamispäätös on tarkoitussidonnaisuuden periaatteen vastainen, jos tarkoituksena on ainoastaan päästä eroon tietystä virkamiehestä. Kyse on yleisestä toimi- ja harkintavallan väärinkäyttökiellosta. EU-oikeuteen sisältyy tarkoitussidonnaisuuden periaatetta vastaava harkintavallan väärinkäytön kiello.

Luottamuksensuojan periaate. Samoin kuin muista hallinnon harkintaa rajoittavista periaatteista myös luottamuksensuojan periaatteesta on säädetty HL 6 §:ssä. Säännöksen mukaan viranomaisen toimien on suojattava oikeusjärjestyksen perusteella oikeutettuja odotuksia. Suojaamisen kohteena olevat odotukset voidaan perustaa lainsäädäntöön, yleisiin oikeusperiaat-

teisiin ja kansainvälisiin sopimuksiin. Sen sijaan viranomaisten esittämät käsitykset tai lupaukset hallinnon asiakkaille eivät saa aikaan sellaista oikeudellisesti perusteltua odotusta, johon voitaisiin vedota.

Periaate merkitsee ennen muuta yksilön suojaa julkista valtaa vastaan ja sen keskeisenä sisältönä on, että yksilön tulee voida luottaa viranomaisten toiminnan virheettömyyteen ja oikeellisuuteen sekä tehtyjen hallintopäätösten pysyvyyteen. Periaate rajoittaa esimerkiksi edunsovien päätösten peruuttamista taannehtivin vaikutuksin ja yleensäkin päätösten muuttamista yksityiselle haitalliseen suuntaan. Periaatteella on merkitystä erityisesti päätösten korjaamista koskevan sääntelyn yhteydessä. Hallintolain suomat mahdollisuudet kirjoitus- ja asiavirheen korjaamisesta (HL 50–53 §) edesauttavat asian viivytyksetöntä käsittelyä, mutta säännösten soveltamisen yhteydessä on samanaikaisesti turvattava hallinnon asiakkaan oikeutettuja odotuksia päätösten pysyvyydestä.

Yksityisen tietoinen lainvastainen menettely tai se, että päätös perustuu asianosaisen antamiin virheellisiin tai olennaisesti puutteellisiin tietoihin, eivät tuota oikeutta luottamuksen suojaamiseen. Luottamuksensuojan periaate toimii myös takeena hallinnon ennakoitavuudesta ja viranomaisen toiminnan johdonmukaisuudesta. Periaate antaa suojaa viranomaisten toiminnan odottamattomia muutoksia vastaan. Luottamuksensuojan periaatteella on laaja soveltamisala EU-oikeudessa. Periaatteeseen voidaan vedota paitsi unionin säädännäiseen oikeuteen kuuluvien asetusten pätevyyden arvioinnissa myös hallintopäätösten ja muiden yksittäistapauksellisten ratkaisujen kohdalla.

3.4.2 Asiakkaaseen kohdistuvan toiminnan laatuvaatimukset

Palveluperiaate, asiakaslähtöisyys, vuorovaikutteisuus, asiointin tehokkuus ja tarkoituksenmukaisuus ovat keskeisiä hyvään hallinnon lähtökohtia. Hallintolakiin onkin sisällytetty palveluperiaatetta ja palvelun asianmukaisuutta koskeva säännös (7 §), joka sisältää laajan joukon erilaisia asianmukaiseen asian käsittelyyn liittyviä viranomaisen velvollisuuksia. Säännöksen mukaan asiointi ja asian käsittely viranomaisessa on pyrittävä järjestämään siten, että hallinnossa asioiva saa asianmukaisesti hallinnon palveluita ja viranomainen voi suorittaa tehtävänsä tuloksellisesti. Säännös on kirjoitettu tavoitteenomaiseksi ja se osoittaa suunnan, johon viranomaistoinnissa on pyrittävä ottaen samalla huomioon hallinnon tehokkuusvaatimuksen.

Palveluperiaatteen mukaisesti hallinnossa asiointi on turvattava siten, että se on sekä asiakkaan että viranomaisen kannalta mahdollisimman yksinkertaista, joustavaa ja joutuisaa. Periaatteeseen sisältyvät viranomaispalvelujen riittävyys sekä helppo ja kaikille ryhmille tasapuolinen saatavuus. Palvelujen saatavuutta ei tule rajoittaa ilman asiallisesti hyväksyttäviä pe-

rusteita. Esimerkiksi selkeät asiointipisteet ja opasteet viranomaisen toimipisteissä, erityisryhmien tarpeiden huomioon ottaminen sekä valmiit lomakepohjat helpottavat asiointia ja tehostavat hallinnon toimintaa. Palveluperiaatteeseen kuuluu myös asiakkaiden neuvonta- ja opastamisvelvollisuus viranomaisen toimivaltaan kuuluvissa asioissa siten, että asiakas saa hänelle lain mukaan kuuluvat palvelut ja etuudet. Myös palautteen kerääminen palvelujen käyttäjiltä ja toiminnan kehittäminen saadun palautteen pohjalta ovat osa palveluperiaatteen mukaista hallintoa.

Palveluperiaate toimii muiden asian käsittelylle asetettujen velvoitteiden rinnalla asettaen viranomaisille erilaisia lisävaatimuksia käsittelyn eri vaiheissa. Esimerkiksi asianosaisen kuuleminen on toteutettava menettelysäännösten lisäksi myös palveluperiaatteen vaatimusten mukaisesti.

Neuvonta. Viranomaisen neuvontavelvollisuus kuuluu itsenäisenä osana hyvän hallinnon perusteisiin ja asianmukaiseen asian käsittelyyn. Hallintolain 8 §:n mukaan viranomaisen on toimivaltansa rajoissa annettava asiakkailleen tarpeen mukaan hallintoasian hoitamiseen liittyvää neuvontaa. Hyvään hallintoon on katsottu kuuluvan myös velvollisuus vastata viranomaiselle esitettyihin asiallisiin ja riittävän yksilöityihin tiedusteluihin ja kyselyihin sekä opastaa asiakas tarvittaessa toimivaltaiseen viranomaiseen. Opastamisvelvollisuus ulottuu asiakkaan ohjaamiseen myös toiselle hallinonalalle tai kokonaan hallinnon ulkopuolelle.

Neuvontavelvollisuus on rajattu koskemaan hallintoasian hoitamiseen ja asiointiin välittömästi liittyviä kysymyksiä. Viranomaisella on velvollisuus antaa lähinnä menettelyllistä neuvontaa, kuten neuvoja vireillepanosta ja siihen liittyvistä toimenpiteistä ja asiakirjoista. Neuvonnassa asiakkaan tulee saada selkeä käsitys menettelyllisten oikeuksiensa käyttämisestä. Mahdolliset väärinkäsitykset on pyrittävä oikaisemaan. Neuvontavelvollisuuteen kuuluu myös tietojen antaminen viranomaisen käytännöistä, asioiden käsittelytavoista ja -vaiheista. Hallintoasian hoitamista koskevaan neuvontaan voi liittyä oikeudellisten seikkojen ohella myös tosiasiallista neuvontaa, esimerkiksi kuka asiaa hoitaa, milloin henkilö on paikalla tai arvio käsittelyn kestosta. Viranomaisen neuvontavelvollisuuteen ei sen sijaan kuulu asiakkaan avustaminen esimerkiksi laatimalla asiakirjoja asiakkaan puolesta. Neuvonnan yhteydessä ei myöskään voi ennakoida yksittäisten hakemusten tosiasiallista menestymistä.

Neuvontavelvollisuus koskee ainoastaan viranomaisen toimivaltaan kuuluvia tehtäviä. Viranomaisella on luonnollisesti paras asiantuntemus vain omaan tehtäväpiiriinsä kuuluvista asioista. Neuvonta edellyttää myös konkreettista neuvonnan tarvetta. Neuvonnan tarve ja laajuus ratkaistaan tapauskohtaisesti ottaen huomioon asian laatu ja siihen liittyvät erityiset olosuhteet, kuten asiakkaan tosiasialliset mahdollisuudet selviytyä itse asiansa hoitamisesta. Neuvonnassa on kiinnitettävä huomiota myös yhden-

vertaisuuden toteutumiseen ja asiakkaiden tasapuoliseen kohteluun. Viranomaisen antaman neuvonnan asianmukaisuutta voidaan arvioida esimerkiksi siitä näkökulmasta, kuinka helposti saatavaa ja kattavaa neuvontaa on ja miten nopeasti neuvontaa kyetään asiakkaalle antamaan.

Viranomaisella on myös yleinen vastaamisvelvoite asiointia koskeviin kysymyksiin ja tiedusteluihin. Käytännössä velvoite koskee asiallisia ja riittävän yksilöityjä kysymyksiä ja tiedusteluja, mutta ei velvoita viranomaista vastaamaan laajoihin ja yleisluontoisiin tiedusteluihin. Kirjalliseen tiedusteluun on pääsääntöisesti vastattava kirjallisesti. Yksinkertaisempiin tiedusteluihin, kuten vireillä olevan asian käsittelyvaihetta koskevaan tiedusteluun, voidaan vastata myös suullisesti. Useimmissa tapauksissa vastaus voidaan antaa heti, mutta joissakin tapauksissa vastaaminen edellyttää erityisiä toimenpiteitä kuten selvitysten hankkimista. Pelkästään viranomaiselle tulevien kysymysten ja tiedustelujen suuri määrä ei kuitenkaan ole hyväksyttävä perustelu vastaamisen kohtuuttomalle viipymiselle.

Hyvän kielenkäytön vaatimus. Myös viranomaisen kielenkäytön laadulla, selkeydellä ja ymmärrettävyydellä on merkitystä hyvän hallinnon ja oikeusturvan toteutumisessa. Hyvän kielenkäytön vaatimus koskee kaikkea viranomaistoimintaa, mutta erityisen tärkeä se on hallinnon asiakkaisiin kohdistuvassa viranomaisen toiminnassa. Hyvään kielenkäyttöön kuuluvat esimerkiksi selkeät asiakirjat, tiedotteet, ohjeet ja esitteet, helposti täytettävät lomakkeet sekä ymmärrettävä ja asiallinen neuvonta. Selkeä, ymmärrettävä ja asiallinen kielenkäyttö tarkoittaa ilmaisutapaa, jonka perusteella hallinnon asiakkaan voidaan olettaa yksiselitteisesti ymmärtävän asian sisällön ja saavan siitä asian laatuun nähden riittävän informaation. Esimerkiksi rakenteeltaan raskasta ja teknisiä yksityiskohtia sisältävää tekstiä tulisi välttää.

Hyvän kielenkäytön vaatimus koskee erityisesti kirjallisesti annettavia hallintopäätöksiä. Viranomaisen on varmistuttava siitä, että käytetty kielellinen esitys vastaa tarkoitettua asiasisältöä ja hallinnon asiakas saa oikean kuvan hänelle kuuluvista oikeuksista, etuuksista tai velvollisuuksista. Asiallinen ja loukkaamaton kielenkäyttö liittyy oleellisena osana asiakkaan hyvään kohteluun. Esimerkiksi henkilökohtaisissa asiakaspalvelutilanteissa on kiinnitettävä huomiota siihen, ettei keskustelussa käytetä asiakkaaseen kohdistuvia loukkaavia, väheksyviä tai muuten epäasiallisia ilmaisuja. Asiallista kielenkäyttöä ja käyttäytymistä sekä asiakkaiden hyvää kohtelua edellytetään luonnollisesti myös tosiasiallisessa hallintotoiminnassa.

Hyvän kielenkäytön vaatimus edellyttää perustuslaissa säädettyjen kielellisten oikeuksien turvaamista, mikä puolestaan edellyttää, että viranomaisen huolehtii henkilöstönsä kielellisistä valmiuksista. Perustuslain 17 §:n mukaan jokaisella on oikeus käyttää viranomaisessa asiassaan omaa

kieltään, joko suomea tai ruotsia. Saamelaisilla on oikeus käyttää omaa äidinkieltään, saamea, saamen kielilain 2 §:ssä säädetyissä viranomaisissa.

3.4.3 Viranomaisen sisäiseen toimintaan liittyvät laatuvaatimukset

Viranomaisten välinen yhteistyö. Hallintolaki sisältää myös viranomaisten välistä yhteistyötä koskevan säännöksen (HL 10 §). Sen mukaan viranomaisen on toimivaltansa rajoissa ja asian vaatimassa laajuudessa avustettava pyynnöstä toista viranomaista hallintotehtävän hoitamisessa ja pyrittävä muutoinkin edistämään keskinäistä yhteistyötään. Toimivan ja tehokkaan viranomaisyhteistyön viimesijaisena tarkoituksena on asiakaslähtöisen hallinnon toteuttaminen. Yhteistyön toimivuus on tärkeää palveluperiaatteen toteutumisen ja hallinnon toiminnan tehokkuuden kannalta erityisesti monitahoisia ja laajavaikutteisia asioita käsittelevien viranomaisten kohdalla. Sillä on merkitystä muun muassa asian ratkaisemista varten tarvittavien lausuntoja ja selvitysten hankkimisessa.

Avustamisvelvollisuuden lisäksi viranomaisen on muutoinkin pyrittävä edistämään viranomaisten välistä yhteistyötä. Tavoitteena on asioinnin nopeuttaminen ja yksinkertaistaminen erityisesti hallinnon asiakkaan kannalta. Toimivalla yhteistyöllä on merkitystä erityisesti silloin, kun asian hoitaminen edellyttää asioimista useissa eri viranomaisissa. Tehokas viranomaisyhteistyö voi edellyttää esimerkiksi hallintokäytänteiden ja atk-järjestelmien yhteentoimivuutta. Käytännössä viranomaisyhteistyö on muun muassa erityyppistä yhteydenpitoa viranomaisten välillä, viranomaisten välisiä neuvotteluja ja samanlaisia asioita käsittelevien viranomaisten käytäntöjen seuraamista.

Hyvään hallintoon ja asianmukaiseen asian käsittelyyn sisältyy myös sellaisia hallinnon oikeusperiaatteita, joita koskevia säännöksiä ei ole sisällytetty hallintolakiin. Perustuslain 21.1 §:n mukainen asianmukainen asian käsittely asettaa viranomaiselle yleisen velvollisuuden käsitellä asiat huolellisesti. *Huolellisuusvaatimus* on yksi keskeinen viranomaisen toiminnalle asetettu laatuvaatimus. Huolelliseen asioiden hoitamiseen kuuluu lainsäädännön asettamien velvoitteiden noudattaminen, kuten käsiteltävänä olevan asian perusteellinen selvittäminen. Riittävä huolellisuus turvaa asianmukaista ja joutuisaa asioiden käsittelyä, kun taas huolimattomuus voi johtaa paitsi kohtuuttoman pitkiin käsittelyaikoihin myös muihin hallinnossa asioivan kannalta haitallisiin seurauksiin. Viranomaisen huolimattomuus asian käsittelyssä voi johtaa virheellisiin päätöksiin, kuten perusteettoman etuuden myöntämiseen ja sen myöhempään takaisinperintään. Pahimmillaan huolimattomuus voi aiheuttaa asian jäämisen kokonaan käsittelemättä, jos vireillepanoasiakirja katoaa tai asian käsittely pysähtyy asiakirjan hautautuessa ”väärään pinoon”.

Viranomaisen toiminnan tulee täyttää myös virkamieshallinnolle asetetut *puolueettomuus- ja riippumattomuusvaatimukset*. Viranomaisen toiminnan sisäisiin laatuvaatimuksiin kuuluvat esteellisyysääntelyn noudattaminen asian käsittelyssä sekä korruptoitumaton henkilökunta, jonka sidonnaisuudet ja sivutoimet eivät vaaranna virkatehtävien asianmukaista hoitamista ja luottamusta viranomaisen toiminnan puolueettomuuteen. Viranomaisen sisäiseen toimintaan kohdistuvia vaatimuksia ovat myös *virkamiesmoraaliin ja virkamiesetiikkaan kuuluvien periaatteiden noudattaminen*. Viranomaisella tulee olla tehtäviin soveltuva, riittävän kokenut ja ammattitaitoinen henkilöstö, toimiva viranomaisorganisaatio sekä ajanmukaiset ja toimintavarmat tekniset apuvälineet.

3.5 EU-OIKEUDEN PERIAATTEET

Hyvän hallinnon takeiden turvaaminen ja määrittelemine ei ole vain kansallinen kysymys. Myös Euroopan unionin oikeus (EU-oikeus) sisältää hyvän hallinnon peruskriteereitä, jotka tulevat sovellettavaksi eurooppaoikeudellisina periaatteina kansallisissa viranomaisissa silloin, kun EU:n jäsenvaltioiden viranomaiset toteuttavat unionin oikeutta.

Jäsenvaltioiden viranomaisia sitovia, hallinnollista menettelyä koskevia yleisiä oikeusperiaatteita ovat muun muassa laillisuusperiaate, oikeusvarmuuden- ja luottamuksensuojan periaate ja yhdenvertaisuus- ja suhteellisuusperiaate, asianosaisen kuulemisperiaate, asianosaisen tiedonsaantioikeus, harkintavallan ja menettelymuodon väärinkäytön kieltö, asian huolellisen käsittelyn periaate ja päätösten perusteluvollisuus. EU-oikeuden periaatteiden tulkintakäytännöllä on vaikutusta myös kansalliseen lainsäädäntöön sisältyvien säännösten tulkinnassa EU-oikeuden toimeenpanoon liittyvissä asioissa.

EU-tuomioistuimen oikeuskäytännössään muotoilemien yleisten oikeusperiaatteiden lisäksi myös osalla jäsenvaltioiden ja EU:n suhdetta määrittävistä periaatteista on välillinen vaikutus kansalliselle viranomaistoiminnalle asetaviin asianmukaisen asian käsittelyn vaatimukseen. Tällaisia hallintomenettelyssä sovellettaviksi tulevia periaatteita ovat muun muassa lojaliteetti- ja tehokkuusperiaatteet.

Lojaliteettiperiaate (*the principle of loyalty*) edellyttää hallintotoiminnan järjestämisestä siten, että EU-oikeutta ja sitä toteuttavia kansallisia määräyksiä ja toimia noudatetaan. Tehokkuusperiaate (*the principle of effectiveness*) puolestaan edellyttää, etteivät kansalliset menettelysäännökset saa olennaisesti heikentää unionin oikeuden tehokasta toteutumista, eivätkä tehdä sitä käytännössä mahdottomaksi. Asianmukaiseen asian käsittelyyn kuuluu se,

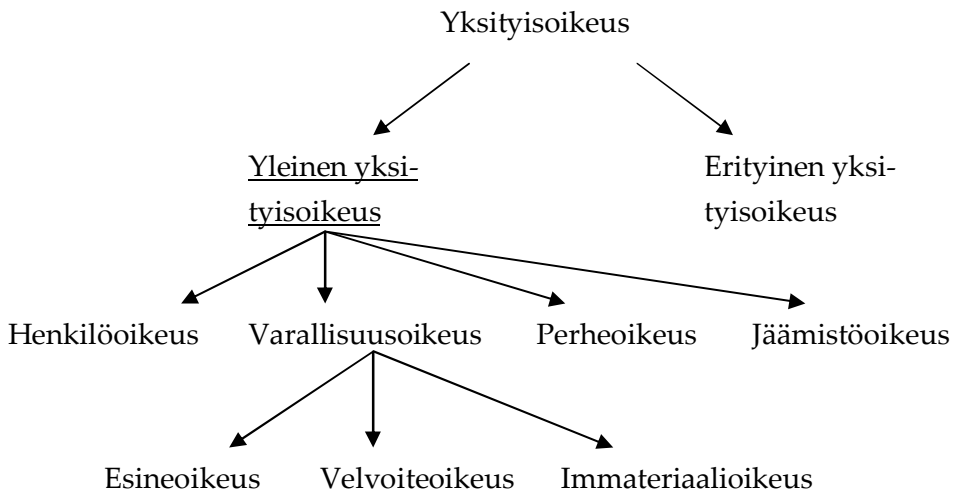
että viranomaisen menettely ja toimintamuodot turvaavat unionin oikeuden yhtenäistä ja tehokasta toimeenpanoa. Hallintomenettelyssä tehokkuusperiaate kohdistuu erityisesti oikeusturvan tehokkaaseen toteuttamiseen.

Eurooppaoikeuteen sisältyy myös joukko hyvää hallinnon laatua määritteleviä dokumentteja, joiden tavoitteena on harmonisoida yhteiseurooppalaisia hyvän hallinnon arvoperusteita. Yhteisesti määritellyillä laatutavoitteilla, jotka voidaan nähdä myös ideaalitavoitteina, pyritään poistamaan hallintotoiminnan epäkohtia.

4 SIVIILIOIKEUS

4.1 JOHDANTO

4.1.1 Siviilioikeus oikeudenalana

Yksityisoikeuteen lasketaan kuuluvaksi ne normit, jotka säätelevät yksityisten henkilöiden välisiä suhteita. Yksityisoikeus voidaan jakaa yleiseen yksityisoikeuteen eli siviilioikeuteen ja erityiseen yksityisoikeuteen. Yleensä katsotaan, että jälkimmäiseen kuuluvat kauppa- ja työoikeus. Siviilioikeuteen kuuluu muun muassa varallisuus- sekä perhe- ja perintöoikeus. Lisäksi oikeussubjektioopin on mahdollista katsoa sisältyvän yleiseen yksityisoikeuteen. Varallisuusoikeuteen puolestaan katsotaan kuuluvan esine-, velvoite- ja immateriaalioikeus. Velvoiteoikeus on mahdollista jakaa yleiseen ja erityiseen osaan. Yleisessä osassa tarkastellaan sääntöjä, jotka ovat yhteisiä kaikille velvoitteille. Erityiseen velvoiteoikeuteen kuuluvat erityisiä sopimustyyppisiä koskevat säännöt.

Tässä luvussa keskitytään pääasiassa varallisuusoikeuteen. Varallisuus-oikeus on sikäli keskeinen siviilioikeuden osa-alue, että esimerkiksi perin-

töoikeus on hyvin pitkälle kuolinpesän toimintaympäristössä tapahtuvaa varallisuus-oikeutta. Pelkistäen ilmaistuna varallisuus-oikeudessa käsitellään henkilön omaisuutta koskevia kysymyksiä.

Omaisuus koostuu varallisuus-oikeuksista. Omistusoikeus taas on eräs varallisuus-oikeus. Omistusoikeudessa on kysymys esineeseen kohdistuvasta oikeudesta eli esineoikeudesta. Ihmisen ja esineen välillä ei kuitenkaan voi olla oikeudellista suhdetta. Ilmaus ”esineoikeus” kertookin jotain henkilöiden välisistä oikeussuhteista. Samoin tekee toinen tärkeä varallisuus-oikeus, saamisoikeus. Saamisoikeus kytkeytyy velkasuhteeseen ja velvoitteen. Velkasuhteessa velkojalla on velallista kohtaan saamisoikeus, kun taas velallisella vastaavasti on velkojaan kohdistuva velvoite.

Lisäksi on olemassa varallisuus-oikeuksia, jotka eivät kohdistu sen paremmin henkilöihin kuin esineisiin. Varallisuus-oikeuteen kuuluukin esine- ja velvoiteoikeuden lisäksi kolmas osa, jossa käsitellään aineettomia oikeuksia. Näitä oikeuksia kutsutaan immateriaalioikeuksiksi; ne kohdistuvat aineettomaan eli immateriaaliseen objektiin, kuten keksintöön tai teokseen.

Etenkin esine- ja velvoiteoikeuden välinen raja on epäselvä. Esineoikeus ymmärretään nykyisin usein sivullisuus-ongelmia koskevana oikeudenalana. Se voidaan kuitenkin ymmärtää myös laajemmassa merkityksessä. Tähän oikeudenalaan voidaan katoa kuuluvaksi kaikki oikeudet, joiden kohteena on esine. Jatkossa esineoikeuden ala on ymmärretty juuri tällä tavoin. Lisäksi käytännön oikeusongelmat eivät usein rajaudu vain yhden oikeudenalan piiriin. Ei ole siis välttämättä mielekäästä tarkastella oikeudellisia kysymyksiä ahtaasti vain yhden oikeudenalan näkökulmasta. Tämä ajatus näkyy myös myöhemmässä esityksessä. Esimerkiksi esineoikeutta koskevan jakson yhteydessä tarkastellaan myös muita kuin vain tämän oikeudenalan piiriin kuuluvia kysymyksiä.

4.1.2 Varallisuus-oikeuden yleisistä opeista

Varallisuus-oikeuden yleisiin oppeihin kuuluvista teorioista voidaan sopia-sopimusoikeuden alueelta mainita esimerkkeinä tahto- ja luottamusteoria. Ensimmäisen mainitun mukaan sopimusvelvoitteen saavat aikaan tahto sitoutua ja tämän tahdon ilmoittaminen vastapuolelle. Tahtoteorian mukaan tahto on sen ilmaisemiseen verrattuna etusijalla siten, ettei tahdosta poikkeava ilmaisu voi velvoittaa. Tahtoteorian vallitessa tahdonilmaisun antajalla on oikeus vetäytyä sitoumuksestaan, jos se on saanut todellista tahtoa vastamattoman asun esimerkiksi virhekirjoituksen tai muun vastaavan syyn vuoksi.

Tahtopainotteisen sopimusopin ongelma on, että siinä toinen osapuoli jää vaille huomiota. Tahdonilmaisun saaja ei voi luottaa siihen käsitykseen, jonka hän saa tahdonilmaisun ulkoasun (esimerkiksi sopimustekstin) ja muiden sopimuksentekoon liittyvien olosuhteiden perusteella. Tämän teo-

rian mukaan toimittaessa vaihdantaan syntyy helposti epävarmuustekijöitä, koska tehtyjen sopimusten sitovuuteen ei voida kaikissa tilanteissa luottaa. Luottamusteorian mukaiset ratkaisut ovat tässä suhteessa vaihdannan varmuuden kannalta parempia. Luottamusteoriassa ratkaiseva kriteeri on ilmaisuuden objektiiviseen asuun perustuva luottamus. Luottamusteorian mukaan ilmaisuus on lähtökohtaisesti sitova, vaikka se poikkeaisi ilmaisijan tahdosta. Ilmaisuus ei kuitenkaan tämänkään teorian mukaan ole sitova, jos sen vastaanottaja on ollut tietoinen siitä, etteivät ilmaisuus ja sen antaneen henkilön tahto vastaa toisiaan.

Suomessa päädyttiin muun muassa varallisuus oikeudellisista oikeustoimista annettua lakia (228/1929, OikTL, joka on eräänlainen Suomen ”sopimuslaki”) valmisteltaessa pääasiassa luottamusteorian suuntaisiin ratkaisuihin. Tämä ilmenee muun muassa siinä, että oikeustoimilaisissa on säännöksiä, jotka estävät vetoamasta oikeustoimen pätemättömyyteen silloin, kun toinen osapuoli on ollut perustellusti tietämätön (hän ei tiennyt eikä hänen olisi pitänytkaan tietää) oikeustoimen pätemättömyysperusteesta.

Edellä mainittujen teorioiden lisäksi sopimusoikeudelliseen ajatteluun ovat viimeisten vuosikymmenten aikana alkaneet vaikuttaa myös tämän oikeuden alan sosiaalista ulottuvuutta painottavat teoriat. Sopimusoikeus on muuttunut siten, että sopimuksen aineellinen sisältö ja ennen kaikkea sen kohtuullinen tasapainoisuus ovat useissa tilanteissa sopimuksen sitovuuden edellytyksiä. Sopimuksen sitovuus ei näin perustu kaikissa tilanteissa ainoastaan sellaisiin muodollisiin tekijöihin kuin vastavuoroisiin tahdonilmaisuuihin. Sisällöltään hylättävä sopimus tai sopimusehto voi tulla sivuutetuksi esimerkiksi oikeustoimen pätemättömyysperusteiden tai kohtuullistamisnormin nojalla.

Sopimusoikeuden yleisiä oikeusperiaatteita ovat esimerkiksi lojaliteetti- ja kohtuusperiaate. Lojaliteettiperiaatteen mukaan osapuolen tulee sopimussuhteessa toimiessaan ottaa tiettyssä määrin huomioon myös vastapuolen etu. Hän ei siis voi aina ajaa yksipuolisesti omaa etuaan toisen osapuolen vahingoksi. Kohtuusperiaate puolestaan mahdollistaa muun muassa sen, että kohtuuttomuuteen johtavaa sopimusehtoa voidaan sovitella siten, että lopputuloksena saadaan aikaan tasapainoisempi sopimussuhde.

Sopimus- sekä muun varallisuus oikeuden kannalta keskeinen oikeuskäsite on oikeustoimi. Oikeustoimi on tahdonilmaisuus, jolla oikeuksia perustetaan, kumotaan, muutetaan tai siirretään. Oikeustoimella henkilö siis käyttää oikeuksiaan. Tämä tapahtuu esimerkiksi silloin, kun henkilö tekee kaupan ja ostaa vaikkapa henkilöauton. Kaupan käsittävän oikeustoimen perusteella henkilö hankkii omistukseensa auton, mutta sitoutuu samalla maksamaan myyjälle ostetun esineen kauppahinnan.

Sopimus on kaksipuolinen oikeustoimi. Siinä oikeusvaikutuksen syntyminen edellyttää kahden henkilön yhtäpitävää tahdonilmaisuuta. Kaksipuol-

listen oikeustoimien lisäksi on olemassa yksipuolia oikeustoimia. Niissä oikeusvaikutus syntyy yhden henkilön tahdonilmaisun perusteella. Esimerkkeinä yksipuolista oikeustoimista voidaan mainita lahja ja testamentti. Nämä molemmat oikeustoimet ovat päteviä, kun tahdonilmaisun antaja on ilmaissut säädetyllä tavalla tahtonsa. Lahjan- tai testamentinsaajan hyväksyminen ei siis ole näiden oikeustoimien pätevyyden edellytyksenä. Eri asia on, ettei kenenkään ole pakko ottaa vastaan omaisuutta testamentin tai lahjan nojalla.

Myös muilla oikeudenaloilla kuin sopimusoikeudella on omat yleiset oppinsa. Esimerkiksi perintöoikeuteen kuuluvana oikeudellisena teoriana voidaan pitää näkemystä perinnön vaiheittaisesta siirtymisestä. Aiemmin kiisteltiin siitä, siirtyykö perintö perillisille perittävän kuollessa vai perinnönjaon yhteydessä. Sitten on saanut enemmän kannatusta näkemys, jonka mukaan periytyminen ymmärretään oikeudellisena muutostapahtumana. Siinä eri tapahtumiin liittyy erilaisia oikeusvaikutuksia, jotka puolestaan ilmenevät eri henkilösuhteissa. Perittävän kuoleman ajankohta määrää hänen perillispiirinsä. Perittävän kuoleman jälkeen toimitettavalla perunkirjoituksella on vaikutusta muun muassa siihen, millainen velkavastuu perillisillä on perittävän velkojia kohtaan. Perinnönjaossa taas lakkautetaan perillisten (yhteisomistusta muistuttava oikeustila) yhteishallinto ja omaisuus siirretään heidän yksityisomistukseensa. Tosin myös yhteisomistus-suhteen perustaminen on tässä vaiheessa mahdollista. Tällöinkin kuolinpesän yhteishallinto lakkaa ja omaisuutta aletaan hallita perintökaaren säännösten sijaan yhteisomistusslain normien perusteella.

Perintöoikeudellisena oikeusperiaatteena voidaan mainita *tasajaon periaate*. Tasajaon periaate tarkoittaa sitä, että samassa asemassa olevia perillisiä kohdellaan yhdenvertaisesti. Tämä periaate vaikuttaa muun muassa perinnönjaon lopputulokseen siten, että samaan perillisryhmään (esimerkiksi perittävän lapset) kuuluville perillisille pyritään antamaan jaossa yhtä paljon omaisuutta. Se ei siis merkitse sitä, että kaikkien perillisten (vaikkapa perittävän lapsi ja kuolleen perillisen lapset) pitäisi saada jaossa yhtä paljon omaisuutta. Kuolinpesä on tämän oikeudenalan eräs peruskäsite. Sillä tarkoitetaan perillisten ja muiden jäämistöomaisuuden oikeudenomistajien joukkoa.

4.1.3 Oikeussubjektit

Oikeusjärjestyksen normien mukaan henkilöllä voi olla erilaisia oikeuksia ja velvollisuuksia. Hänellä voi olla omistusoikeus tiettyyn esineeseen kuten henkilöautoon. Jos hän on ostanut tämän auton velaksi, hänellä on velvollisuus maksaa myyjälle henkilöauton kauppahinta. Sitä, jolla oikeusjärjestyksen mukaan on tai voi olla oikeuksia tai velvollisuuksia, kutsutaan *oikeussubjektiksi*. Oikeussubjektina voi olla *luonnollinen henkilö* eli ihminen. Lisäksi

oikeuksia ja velvollisuuksia voi olla myös oikeushenkilöillä. Tämä taas on oikeusjärjestyksen luoma henkilötyyppi.

Oikeushenkilöitä on kahta eri tyyppiä. Kun oikeushenkilö muodostuu luonnollisten tai oikeushenkilöiden muodostamasta yhteenliittymästä, kyseessä on *yhteisö*. Yhteisöjä ovat *yhdistykset ja yhtiöt*. Yhdistys on henkilöyhteenliittymä, jossa jäsenmäärä on ainakin periaatteessa vaihtuva. Yhtiössä jäsenmäärä on kiinteä. Yhtiömuotoisia oikeushenkilöitä ovat avoin-, kommandiitti- ja osakeyhtiö. Käytännössä yhtiömuotoisia oikeushenkilöitä käytetään voittoa tavoittelevassa kaupallisessa toiminnassa, kun taas yhdistykset ovat yleensä aatteellisia yhteenliittymiä, kuten urheiluseuroja. Lisäksi oikeusjärjestyksemme myöntää oikeushenkilöllisyyden myös tiettyyn tarkoitukseen erotetulle omaisuudelle, jota hoitaa erillinen hallinto. Tällaista oikeushenkilöä kutsutaan *säätiöksi*.

Sillä, onko kysymyksessä oikeushenkilö vai joku muu yhteenliittymä, on myös käytännön merkitystä. Kun oikeushenkilö tekee nimissään sopimuksen, sen oikeudet ja velvollisuudet syntyvät oikeushenkilölle eikä sen puolesta toimineille ihmisille. Tilanne on toinen silloin, kun luonnolliset henkilöt tekevät sopimuksen sellaisen yhteenliittymän puolesta, joka ei ole oikeushenkilö. Tällöin oikeussuhteen osapuoleksi ei tule puheena oleva yhteenliittymä, vaan sen puolesta toimineet ihmiset. Näin käy muun muassa silloin, kun vapaamuotoisesti koulun piirissä toimiva vanhempainneuvosto ostaa omaa käyttöönsä varten tietokoneen. Vaikka kauppa solmittaisiin vanhempainneuvoston nimissä, siitä vastaavat vanhempainneuvostoa kaupassa edustaneet henkilöt sekä ne, jotka ovat valtuuttaneet heidät toimimaan omasta puolestaan.

4.1.4 Oikeuskelpoisuus ja oikeustoimikelpoisuus

Oikeuskelpoisuus tarkoittaa henkilön kykyä saada oikeuksia ja tulla velvoitetuksi. Jokainen luonnollinen henkilö voi saada oikeuksia sekä tulla velvoitetuksi. Hänen oikeuskelpoisuutensa alkaa syntymästä; sen edellytyksenä on, että lapsi on syntyessään elinkelpoinen. Kun lapsi syntyy elävänä, hän saavuttaa oikeuskelpoisuuden siitä riippumatta, kuinka kauan hän elää. Käytännössä elinkelpoisena syntyneen, mutta pian syntymänsä jälkeen kuolleen lapsen oikeuskelpoisuudella voi olla perintöoikeudellista merkitystä. Jos sekä äiti että lapsi kuolevat synnytyksessä, mutta lapsi on elänyt edes hetken verran pidempään kuin äiti, hän perii äitinsä. Lapsi puolestaan jättää perinnön omille perillisilleen. Äidin omaisuus voi mennä lapsen kautta tämän isälle, vaikka isä olisi viimeinen henkilö, jolle äiti olisi halunnut omaisuutensa menevän. Lapsen isähän voi olla vaikkapa äidin entinen puoliso, johon äiti on välirikon vuoksi katkaissut välinsä. Luonnollisen henkilön oikeuskelpoisuus lakkaa, kun hän kuolee.

Myös oikeushenkilö saavuttaa oikeuskelpoisuuden syntyessään. Useissa tapauksissa oikeushenkilön katsotaan syntyvän, kun sillä on oma erillisvarallisuus, jota hoitaa pysyvä toimielin (yleensä hallitus tai johtokunta) ja tällä organisaatiolla on nimi, jonka perusteella se voidaan erottaa muista oikeussubjekteista. Joskus oikeushenkilöllisyyden syntyminen edellyttää, että sitä perustettaessa noudatetaan laissa edellytettyä menettelyä. Näin on kysymys ratkaistu esimerkiksi osakeyhtiön syntyminen osalta. Osakeyhtiö ”syntyy” tiettyjen laissa määrättyjen toimien tekemisen jälkeen, kun sen perustamisesta tehdään merkintä kaupparekisteriin. Kaupparekisterimerkinnän tekemisen jälkeen osakeyhtiö vastaa itse velvoitteistaan. Sitä ennen niistä vastaavat osakeyhtiön puolesta oikeustoimia tehneet luonnolliset henkilöt. Oikeushenkilön oikeuskelpoisuus päättyy sen lakatessa.

Oikeudellisella toimikyvällä tarkoitetaan henkilön kelpoisuutta ryhtyä toimiin, joilla on oikeudellista merkitystä. Henkilö voi esimerkiksi määrätä oikeuksistaan, vaikkapa myydä omaisuuttaan tai sitoutua takausvastuuseen. Oikeudellista toimintakykyä kutsutaan *oikeustoimikelpoisuudeksi*. Luonnollinen henkilö saavuttaa täyden oikeustoimikelpoisuuden tullessaan täysivaltaiseksi. Tämä tapahtuu oikeusjärjestyksemme mukaan henkilön täyttyessä 18 vuotta. Tätä nuorempi henkilö ei yleensä ole oikeustoimikelpoinen. Alle 18 vuotta vanha lapsi on kuitenkin *rajoitetusti oikeustoimikelpoinen*. Hän voi tehdä oikeustoimia, jotka ovat olosuhteisiin nähden tavanomaisia sekä merkitykseltään vähäisiä. Alaikäisellä lapsella voi siten olla kelpoisuus tehdä esimerkiksi pieniä makeisostoksia ilman, että hänen vanhempansa pystyvät saamaan nämä oikeustoimet sitomattomiksi. Lisäksi vajaavaltaisella on oikeus määrätä siitä, mitä hän on omalla työllään ansainnut. Samoin hän voi määrätä tällaisen omaisuuden tuotosta (esimerkiksi korot ja osingot) sekä työllä ansaitun varallisuuden sijaan tulleesta omaisuudesta (ns. surrogaattiomaisuudesta).

Oikeushenkilöt saavuttavat oikeustoimikelpoisuuden tavallisesti samaan aikaan kuin oikeuskelpoisuuden. Tämä tapahtuu siis oikeushenkilön syntyessä. Myös oikeustoimikelpoisuus menetetään oikeushenkilön lakkaamisen myötä. Oikeushenkilön oikeuksia käyttävät sen toimielimet. Sen oikeustoimikelpoisuus edellyttää näin ollen sitä, että oikeushenkilöllä on toimielimistö, joka käyttää sen puolesta ja sitä sitovasti sille kuuluvia oikeuksia. Oikeushenkilö ei siis voi toimia samalla tavalla kuin luonnollinen henkilö, vaan sen oikeustoimikelpoisuus edellyttää luonnollisten henkilöiden myötävaikutusta sen toimielimissä.

4.1.5 Varallisuus oikeudellisesta sääntelystä

Kun arvioidaan varallisuus oikeudellisen sääntelyn merkitystä tietyn oikeusongelman kannalta, on tärkeää ymmärtää kahtiajako *tahdonvaltaisen ja pakottavan sääntelyn* välillä. Varallisuus oikeudellinen sääntely on enimmäk-

seen tahdonvaltaista. Tämä tarkoittaa sitä, että osapuolet voivat halutessaan päättää, ettei tahdonvaltaista lainsäädäntöä sovelleta heidän välisessä oikeussuhteessa. Tällöin osapuolet voivat itse muotoilla ne normit, joita heidän keskinäisissä suhteissaan tulee soveltaa. Kaikki varallisuus oikeudellinen lainsäädäntö ei ole tahdonvaltaista. Osa oikeusnormeista on pakottavia. Näitä sääntöjä sovelletaan osapuolten välisiin suhteisiin siitä riippumatta, mitä he ovat asiasta keskenään sopineet. Yleensä pakottavan sääntelyn avulla pyritään suojaamaan heikompa osapuolta. Esimerkiksi kuluttajan ja elinkeinonharjoittajan välisissä oikeussuhteissa (ns. kuluttajasuhteissa) sääntely on suurelta osin pakottavaa heikompana pidetyn osapuolen eli kuluttajan eduksi.

4.2 SOPIMUSOIKEUS

4.2.1 Sopimusoikeudellisia periaatteita ja argumentteja

Sopimusoikeuden yleiset periaatteet ja argumentaatiotavat toimivat apuna sopimusoikeudellista lainsäädäntöä sovellettaessa. Nämä vaikuttavat ratkaisijan harkintavaltaan, mutta eivät kuitenkaan poista sitä kokonaan. Oikeusperiaatteita voidaan käyttää myös ratkaisuperusteina ns. kiperissä tilanteissa, joissa lainsäädännöstä ei löydy ratkaisua käsillä olevaan oikeusongelmaan. Usein periaatteille ja argumenteille annettava painoarvo on kiinni osittain harkinnanvaraisista tekijöistä.

Sopimusoikeuden periaatteiden esittäminen on luontevaa aloittaa *sopimusvapaudesta* ja *sopimusten sitovuuden periaatteesta*. Sopimusvapaus voidaan jakaa eri elementteihin. Näitä ovat (1) sopimuksen päätäntävapaus, (2) sopimuskumppanin valitsemisvapaus, (3) tyyppivapaus, (4) muu sisältövapaus kuin tyyppivapaus, (5) muotovapaus ja (6) sopimuksen purkuvapaus. Nämä vapaudet eivät ole ehdottomia. Esimerkiksi sisältövapautta rajoittaa monissa tilanteissa pakottava lainsäädäntö. Etenkin kuluttajasuhteissa pakottava lainsäädäntö voi saada aikaan sen, että vain vähäinen osa sopimuksen sisältöä määrittävästä normistosta kuuluu sopimusvapauden piiriin.

Edes sopimuksen päätäntä- ja sopimuskumppanin valitsemisvapaus eivät aina ole osapuolten vallassa. Eräitä toimijoita koskee sopimuspakko. Tällainen taho on velvollinen solmimaan sopimuksen jokaisen sen tekemistä haluavan kanssa, joka suostuu tavanomaisiin sopimusehtoihin ja jonka kanssa tehtävään oikeustoimeen ei liity sellaisia riskejä, jotka oikeuttavat kieltäytymään sopimuksen solmimisesta. Sopimuspakko on kuitenkin poikkeuksellinen järjestely. Se kohdistuu pääasiassa yrityksiin, jotka toimivat monopoli tai muuten siihen rinnastuvassa asemassa. Käytännössä so-

pimuspakko liittyy julkisten palvelujen (kuten posti) ja välttämättömyyshyödykkeiden (esimerkiksi lämpö ja vesi) tarjoamiseen.

Sopimuksen sitovuus on sopimusoikeuden klassinen perusta. Sen mukaan osapuolet voivat keskinäisillä päätöksillään velvoittautua toisiaan kohtaan niin, että syntyneet sopimusvelvoitteet voidaan tarvittaessa panna toimeen oikeus- ja ulosottolaitoksen avulla. Sopimuksen sitovuus merkitsee sitä, että tehty sopimus velvoittaa osapuolet toimimaan sopimuksen määrämällä tavalla. Sen ansiosta sopijapuolet pystyvät paremmin ennakoimaan toisen osapuolen käyttäytymistä. Käytännössä voidaan varsin pitkälle luottaa siihen, että sopijapuolet toimivat sopimuksessa määrättyllä tavalla. Jollei toinen osapuoli toimi sopimusvelvoitteidensa mukaisesti, vastapuoli voi turvautua sopimusoikeudelliseen seuraamusjärjestelmään ja saada myös tuomioistuimien ja ulosottokoneiston toimimaan. Hän voi useimmissa tapauksissa vaatia oikeudessa luontoissuoritusta eli sopimuksen täyttämistä sen ehtojen mukaisella tavalla. Tuomioistuinratkaisun saamisen jälkeen osapuoli voi turvautua ulosottoviranomaiseen ja saada sitä kautta aikaan sopimuksen täytäntöönpanon. Samoin sopijapuoli voi olla oikeutettu saamaan sopimusta rikkoneelta osapuolelta vahingonkorvausta tai hinnanalennusta.

Sopimuksen sitovuus ei ole absoluuttista. Sopimuksella ei ole merkitystä silloin, kun se on pakottavan lainsäädännön vastainen. Usein sopimusten sitovuuteen puututaan myös *kohtuusperiaatteen* nojalla. Tämän periaatteen onkin usein nähty muodostavan uhkan sopimusten sitovuudelle. Sopimuksen sovittelu kohtuuttomuuden perusteellahan johtaa siihen, että sen sisältöä muutetaan siitä, mitä osapuolet ovat alun perin keskenään sopineet. Tässä mielessä sovittelu eli kohtuullistaminen merkitsee poikkeusta sopimusten sitovuuteen; tehtyä sopimusta ei pidetä sovitelluilta osin sitovana.

Sopimusten sitovuuden periaatteen ja kohtuusperiaatteen välillä ei välttämättä tarvitse nähdä ristiriitaa. Itse asiassa sopimusten sitovuus saa lisäpainoa siitä, että sopimukset ovat sisällöllisesti kohtuullisia. Mikäli sitovina pidetään kohtuuttomia oikeustoimia, sopimusten kunnioitus vähenee. Sopimusten sovittelu edellyttää aina velvoitteiden epätasapainoa. Myös sopimuksen sitovuus edellyttää sopimuksen sisällöltä ainakin jonkinlaisia velvoitteiden tasapainoisuutta koskevia vaatimuksia. Näin voidaan päätyä siihen, ettei sopimuksen sitovuuden periaatetta ja kohtuusperiaatetta tarvitse nähdä toisilleen täysin vastakkaisina.

Käytännössä sopimusten sovittelu on paljolti heikomman osapuolen suojakeino. Kohtuullistaminen on usein mahdollista nimenomaan silloin, kun sopijapuoli on toista heikompi esimerkiksi osaamisensa tai taloudellisten voimavarojensa puolesta. Tyypillisesti sovittelun käyttöala onkin suurimmillaan kuluttaja- ja työsuhteissa. Sen sijaan yritysten välisissä elinkei-

noelämän suhteissa sen käyttöala on huomattavasti vähäisempi. Yritysten ainakin oletetaan olevan tasapainoisemmassa asemassa toisiinsa nähden.

Sopimusten sovittelu voi perustua joko alkuperäiseen tai jälkiperäiseen kohtuuttomuuteen. Ensin mainittu tarkoittaa sitä, että sopimus on ollut heti sen päättämisvaiheen jälkeen huomattavan epätasapainoinen. Jälkiperäisestä kohtuuttomuudesta taas on kysymys silloin, kun alun perin kohtuullinen sopimus on myöhempien olosuhdemuutosten vuoksi käynyt kohtuuttomaksi toisen osapuolen kannalta.

Lojaliteettiperiaatteen ideana on, ettei sopijapuoli voi aina yksipuolisesti ajaa sopimussuhteissa pelkästään omaa etuaan toisen osapuolen vahingoksi. Lähtökohtana tällöin on käsitys sopimuksesta osapuolten yhteistyön muotona tietyn päämäärän saavuttamiseksi. Lojaliteettivelvoitteen määrä vaihtelee eri sopimusten välillä. Suurimmillaan lojaliteettivelvoite on pitkäkestoisissa ja paljon yhteistyötä vaativissa sopimussuhteissa. Niissä osapuolten odotukset sitä kohtaan, että sopimussuhteessa käyttäydytään lojalisti, ovat korkealla. Lisäksi juuri tällaisissa sopimussuhteissa sopimusehtoja on erityisen vaikeata muotoilla sellaisiksi, että ne kaikissa oloissa tyhjentävästi selvittäisivät osapuolten oikeudet ja velvollisuudet. Lojaliteettiperiaatteen avulla tätä sopimusehtojen avoimeksi jättämää aluetta voidaan normittaa.

Lojaliteettivelvoitteen määrä saattaa vaihdella myös yhden sopimuksen osalta sen eri vaiheissa. Sopimuksentekovaiheessa osapuolten intressien katsotaan yleensä olevan vastakkaisia. Molemmat osapuolet pyrkivät saamaan aikaan omalta kannaltaan mahdollisimman hyvän sopimuksen. Esimerkiksi irtaimen kaupassa myyjä haluaa saada esineestä mahdollisimman korkean hinnan, kun taas ostaja tahtoo saada sen mahdollisimman halvalla. Sopimuksentekovaiheessa lojaliteettivelvoitteen määrän katsotaankin yleensä oleva vähäisemmän kuin sitä seuraavassa sopimuksen täytäntöönpanovaiheessa. Siinä ei enää ole samaa vastakkaisasetelmaa ja odotukset toisen osapuolen lojaalia käyttäytymistä kohtaan ovat lisääntyneet.

Myös Suomessa ovat law and economics -suuntauksen vahvistumisen myötä saaneet enemmän *huomiota taloudellista tehokkuutta ja optimaalista riskinjako* koskevat argumentit. Kun tehdään valintoja erilaisten ratkaisuvaihtoehtojen välillä, etusijalle voi olla syytä asettaa sellaiset vaihtoehdot, joiden taloudelliset vaikutukset ovat muita positiivisempia. Tällä perusteella voidaan myös päättää sopimukseen perustuvasta riskinjaosta. Soveliaana riskinkantajana voidaan usein pitää sitä osapuolta, jolla olisi ollut parempi mahdollisuus estää sopimusriskin realisoituminen. Esimerkkinä tämän ajattelutavan suuntaisesta ratkaisusta voidaan mainita sopimuksen tulkinnassa käytettävä ns. epäselvyysääntö. Sen mukaan toimittaessa epäselvää sopimuskohtaa tulkitaan sen laatijan vahingoksi. Tulkinnanvaraisen sopimusehdon laatijahan olisi voinut muotoilla sopimusehdot niin, ettei niihin

olisi jäänyt epäselvyyttä. Koska hän ei ole näin tehnyt, voidaan ajatella olevan oikein, että juuri hän joutuu alistumaan omalta kannaltaan epäedulliseen tulkintaratkaisuun.

Tärkeä näkökohta sopimusoikeudessa on *sopimuksen tarkoitus*. Usein oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa pyritään toteuttamaan sopimuksen tarkoitusta. Tällä tarkoitetaan yleensä niitä päämääriä, joita osapuolet ovat sopimukselle asettaneet. Sopimuksen tarkoitus on tärkeä argumentti myös sopimusten tulkinnassa. Tavallisesti tulkinnalla pyritään antamaan sopimukselle osapuolten tarkoituksen mukainen merkitys, jos se vain kyetään löytämään.

4.2.2 Sopimuksen syntyminen

Oikeustoimilain sopimukseteko -mekanismi. Suomessa OikTL sisältää yleisiä määräyksiä sopimuksen tekemisestä. Muualla lainsäädännössä on lähinnä vain muotovaatimusten kaltaisia erityisnormeja sekä määräyksiä, jotka sääntelevät sopimuksetekovaiheeseen liittyviä tiedonantovelvollisuuksia. OikTL on jo vanha säädös ja nykyisin suurin osa sopimuksista tehdään muulla tavoin kuin sanotun lain tarkoittamalla tavalla. Tämä laki sisältää kuitenkin laajimman sopimuksen tekemistä käsittelevän säädännällisen normiston. Sitä voidaan pitää eräänlaisena Suomen ”sopimuskilpailulain”. Lisäksi OikTL:n sopimuksen tekemistä koskevilla normeilla saattaa olla merkitystä muissakin sopimusoikeudellisissa ongelmatilanteissa. Tämän vuoksi niiden käsittely on perusteltua myös tässä yhteydessä.

OikTL:ssa on tässä yhteydessä kaksi huomionarvoista kohtaa, tarjouksen peruuttaminen sekä niin sanottu tarjous – vastaus -mekanismi. Ensin mainittu koskee sitä, voiko tarjouksen antaja välttää sopimuksen syntymisen peruuttamalla tekemänsä tarjouksen. Tältä osin on selvää, ettei peruuttaminen voi olla mahdollista enää sen jälkeen, kun tarjouksen saaja on ilmoittanut hyväksyvänsä tarjouksen ja molemminpuolisesti velvoittava sopimus on näin syntynyt. Peruuttaminen on yleensä kuitenkin mahdollista, jos peruuttaminen saapuu tarjouksen saajalle ennen kuin tämä on tutustunut tarjoukseen. Esimerkiksi kirjeellä tehty ostotarjous on mahdollista peruuttaa tekemällä tarjouksensaajalle jollakin tavalla ilmoitus peruuttamisesta ennen kuin tämä on ennättänyt lukea ostotarjouksen.

Edellä sanottuun on kaksi poikkeusta. Ensimmäinen on mahdollista, että tarjouksentekijä lisää tarjoukseen peruuttamista koskevia ehtoja. Mikäli hän on näin tehnyt, ehdot määräävät tarjouksen peruutettavuuden. Toinen poikkeus on niin sanottu *re integra* -sääntö. Sen mukaan peruuttaminen on ”erityisten asianhaarojen” vallitessa mahdollista vielä tarjouksen sisältöä koskevan selonoton jälkeen, jos tarjous ei ole ennättänyt vaikuttaa määräävästi sen saajan toimintaan. Lain tarkoittama erityinen asianhaara voi olla

esimerkiksi tarjouksenantajan erehtyminen jostakin sopimuksen kannalta merkityksellisestä seikasta.

Varsinainen sopimuksen tekemistavan sääntely perustuu OikTL:ssa tarjoukseen ja siihen annettuun hyväksyvään vastaukseen. Tarjoukseen annettu ehdoton hyväksyvä vastaus saa aikaan molemminpuolisen sopimussidonnaisuuden. Ennen hyväksyvää vastausta on voimassa vain tarjoussidonnaisuus, joka kohdistuu pelkästään tarjouksentekijään. Jotta vastaus saa aikaan sopimussidonnaisuuden, vastauksen on oltava sekä oikea-aikainen että sisällöltään tarjousta vastaava. OikTL:n mukaan suulliseen tarjoukseen on vastattava heti, jollei tarjouksentekijä ole muuta määrännyt. Ellei vastausta suulliseen tarjoukseen anneta heti, tarjous katsotaan hylätyksi ja tarjouksentekijä vapautuu tarjoussidonnaisuudestaan. Jos suullisessa tarjouksessa on asetettu määräaika vastauksen antamiselle, on noudatettava sitä. Muuten tarjous katsotaan hylätyksi.

Kirjeitse tai muuten kuin henkilökohtaisessa kanssakäymisessä tehdyn tarjouksen osalta ratkaiseva on tarjoukseen sisällytetty määräaika. Vastauksen tulee saapua tarjouksentekijälle tämän määräajan kuluessa. Jollei tarjouksentekijä saa vastausta asetetun määräajan sisällä, tarjous katsotaan hylätyksi. Jos puheena olevaan tarjoukseen ei ole sisällytetty määräaika, tarjouksensaajan on vastattava tarjoukseen kohtuullisen ajan kuluessa. Ellei näin tehdä, tarjous katsotaan hylätyksi. Tarjous katsotaan hylätyksi myös silloin, kun vastaus on epäpuhdas ja se poikkeaa esimerkiksi siihen liitettyjen varausten tai lisäehtojen vuoksi tarjouksesta.

Myöhästynyt tai epäpuhdas vastaus ei kuitenkaan ole oikeudellisesti vaikutukseton. Tällaista vastausta arvioidaan uutena tarjouksena, jonka alkuperäinen tarjouksentekijä voi halutessaan hyväksyä. Myöhästyneen tai epäpuhtaana vastauksen johdosta osapuolten roolit vaihtuvat; alkuperäisestä tarjouksentekijästä tulee vastauksenantaja ja alkuperäisestä vastauksenantajasta tarjouksentekijä.

OikTL:n ulkopuolisia sopimuksentekotapoja. OikTL:ssa ei siis ole tyhjentävästi säännelty erilaisia tapoja tehdä sopimus. OikTL:n sopimuksentekomekanismin lisäksi on kiistatta olemassa useita muitakin tapoja tehdä osapuolia sitova sopimus. Näiden sopimusten syntymiseen ei voida soveltaa OikTL:n sopimuksen tekemistä koskevia määräyksiä. Eräs OikTL:n ulkopuolinen tapa solmia sopimus on käydä sopimusneuvotteluja. *Neuvottelujen tuloksena muotoutuva sopimus* syntyy vähitellen osapuolten välisen yhteisymmärryksen lisääntyessä. Neuvottelujen aikana tehtyjä ”tarjouksia” ja ”vastauksia” ei tule pitää sitovina. Neuvottelujen aikana osapuolet haluavat yleensä käydä keskusteluja sopimuksen sisällöstä ilman sidonnaisuutta antamiinsa tarjouksiin ja vastauksiin. Tällaisia keskusteluja käydään siis niin, että osapuolilla on koko ajan mahdollisuus vetäytyä sopimusneuvotte- luista.

Vakioehtoja käyttämällä tehty sopimus ei myöskään synny OikTL:n edellyttämällä tavalla. Vakioehtosopimuksesta on kysymys, kun osapuolet käyttävät sopimuksenteossa hyväksi etukäteen laadittua sopimusehtokokoelmaa, joka on tarkoitettu käytettäväksi useissa eri sopimussuhteissa. Usein kysymyksessä on tietyn vakioehtokaavakkeen sisältämien sopimusehtojen hyödyntäminen. Tällä tavoin syntyneen sopimuksen laatijalla on etulyöntiasema sopimuskumppaneihinsa nähden. OikTL:n sopimuksetekomekanismin ongelma vakioehtosopimuksia ajatellen on, että siinä osapuolet oletetaan tasaveroisiksi. Vakioehtoja koskevassa sääntelyssä on kysymys paljolti tämän sopimuksetekoasetelmassa olevan epätasapainon lieventämisestä.

OikTL:n sopimuksetekomekanismi rakentuu sille, että on mahdollista tunnistaa tarjous ja vastaus. Se ei sovellu sellaisten tilanteiden arviointiin, joissa on selvästi kysymys sopimusoikeuden alaan kuuluvasta vaihdannasta, mutta joissa ei anneta tarjousta ja vastausta koskevia nimenomaisia tahdonilmaisuja. Tähän sopimuksetekoryhmään kuuluu muun muassa automaatin kanssa tehtävät oikeustoimet, julkisella kulkuneuvolla matkustaminen sekä maksulliselle pysäköintialueelle pysäköiminen. Tällaisia sopimuksetekotilanteita tarkoittaen on puhuttu *sopimuksen perustavista tosiseikoista*. Tosiasiallinen käyttäytyminen saa aikaan sopimussidonnaisuuden, vaikka mitään suullisia tai kirjallisia velvoittautumistahtoa viestittäviä ilmauksia ei anneta.

Suullisia tai kirjallisia tahdonilmaisuja ei anneta myöskään silloin, kun kysymyksessä on niin sanottu *konkludenttinen eli hiljainen sopimus*. Tällainen sopimus voi olla käsillä vaikkapa silloin, kun osapuolet ovat yksinkertaisesti vain ryhtyneet toimimaan sopimuksen mukaisesti, vaikka mitään nimenomaista sopimusta ei ole koskaan tehty. Tämä sopimuksetekotapa on hyvin samankaltainen, kuin edellä mainitut sopimuksen perustavat tosiseikat.

4.3 ESINEOIKEUS

4.3.1 Aluksi

Esine- ja koko varallisuus oikeuden kannalta esineen määrittely on keskeinen kysymys. Tämä on tärkeä sen vuoksi, että varallisuus oikeuksien katsotaan kohdistuvan juuri esineisiin. Sanottu koskee etenkin omistusoikeutta. Vallitseva käsitys on, että vain esineet voivat olla omistusoikeuden kohteena. Tästä seuraa, että tapa, jolla esine ymmärretään, määrittää myös omistusoikeuden kohteet.

Perinteisesti esine on määritelty aineelliseksi objektiksi, joka voi olla ihmisen oikeudellisen vallan alainen. Toisaalta on jo pitkään puhuttu myös aineettomista esineistä. Aineettoman esineen käsitteeseen tukeuduttiin ai-

emmin erilaisten oikeuksien kohdalla. Näin esimerkiksi saamisoikeutta saatettiin pitää aineettomana esineenä. Fyysiset esineet ja oikeudet ovat kuitenkin ilmiöinä eritasoisia. Ei välttämättä ole tarkoituksenmukaista rinnastaa niitä oikeudellisina ilmiöinä toisiinsa. Selkeämpää lienee lähestyä esineen käsitettä ihmisten arkiajattelun näkökulmasta. Tavanomaisessa ajattelussa ja kielenkäytössä ainoastaan fyysiset objektit mielletään esineiksi.

Esineitä voidaan jaotella useilla eri tavoin. Ehkä keskeisin on jako irtaimiin ja kiinteisiin esineisiin. Tällä jaolla on tärkeä merkitys myös oikeussäännöksiä ajatellen. Irtaimia ja kiinteitä esineitä koskeva lainsäädäntö poikkeaa toisistaan monelta osin. Kiinteät esineet, tietynlaiset maa- ja vesialueiden yksiköt, määritellään tavallisesti rekisteröintijärjestelmän mukaisen yksiköiden avulla. Näistä yksiköistä pidetään kiinteistörekisteriä, joka sisältää tiedot muun muassa niiden ominaisuuksista ja sijainnista. Tärkeimpiä rekisteriyksikköjä ovat *kiinteistöt* eli esimerkiksi tilat ja tontit.

Irtaimet esineet määritellään negatiivisesti. Ne esineet, jotka eivät ole kiinteitä, ovat irtaimia. Tämän määrittelytavan vuoksi irtainten esineiden ryhmä on laaja ja epäyhtenäinen. Irtaimia esineitä ovat muun muassa henkilöauto, rannekello ja taidemaalaus. Myös kotieläimet ovat juridisessa mielessä esineitä. Muita ei-tavanomaisia irtaimia esineitä ovat esimerkiksi arvopaperit ja toisen maalla (kiinteistöllä) olevat rakennukset. Yleensä rakennuksen katsotaan kuuluvan kiinteistöön sen niin sanottuna ainesosana. Näin ei kuitenkaan ole asianlaita silloin, kun rakennuksen ja sen maapohjan omistusoikeudet ovat eri henkilöillä.

Esineitä voidaan jaotella myös niiden fyysisen rakenteen (kokoonpanon) perusteella. Tällöin ne voidaan jakaa yksinkertaisiin ja yhdistettyihin esineisiin. Taidemaalaus on selkeä esimerkki yksinkertaisesta esineestä. Sen ei voida katsoa koostuvan toisistaan irrotettavista osista. Sen sijaan vaikkapa henkilöauto koostuu osista, jotka voidaan purkaa toisistaan ja sen jälkeen taas koota uudelleen näistä osista.

4.3.2 Omistusoikeus ja rajoitetut esineoikeudet

Omistusoikeus on syytä pitää erossa omaisuuden käsitteestä. Viimeksi mainittu on tapana muodostaa oikeuksien tasolla siten, että omaisuus koostuu varallisuusoikeuksista. Omaisuutta eivät näin ole niinkään konkreettiset esineet, vaan oikeudet, jotka kohdistuvat esineisiin. Esineeseen voi kohdistua monenlaisia oikeuksia ja samaan esineeseenkin voi kohdistua useita eri oikeuksia. Esineeseen voi kuitenkin kohdistua vain yksi omistusoikeus. Omistusoikeuden jaottomuudesta huolimatta omistusoikeus voi kuulua useammalle henkilölle yhdessä. Tällöin kyse on yhteisomistuksesta.

Perinteisen määrittelytavan mukaan omistusoikeus on periaatteessa täydellinen ja toiset poissulkeva oikeus esineeseen. Omistusoikeus ei kuiten-

kaan modernissa yhteiskunnassa käsitä rajatonta valtaa esineeseen. Esimerkiksi kiinteistöjen käyttöön kohdistuu paljon erilaisia rajoituksia. Niille rakentaminen on säädelty varsin tarkasti. Myös kiinteistön naapureiden etuja haittaavia kiinteistön käytön muotoja on kielletty. Omistajan valta esineeseen on siis vain periaatteessa rajaton. Omistaja voi kuitenkin käyttää esinettä haluamallaan tavalla, jollei käyttämistä ole nimenomaan kielletty.

Rajoitetuissa esineoikeuksissa oikeus sisältää omistusoikeutta rajoitetun oikeuden esineeseen. Kun omistajalle kuuluvat periaatteessa kaikki esinettä koskevat oikeudet, rajoitettuun esineoikeuteen kuuluvat vain määrätty esinettä koskevat oikeudet. Rajoitetut esineoikeudet voidaan jakaa *käyttö eli substanssioikeuksiin* sekä *arvo-oikeuksiin*. Käyttöoikeuksissa oikeudenhaltijan valta kohdistuu esineeseen sellaisenaan ja se käsittää esineen käyttämisen sen tarkoituksen edellyttämällä tavalla. Tämä esineoikeus käsittää siis toisen omistamaa esinettä koskevan käyttöoikeuden. Esimerkiksi vuokraoikeus on käyttöoikeus. Jos vaikkapa asunto luovutetaan vuokralaiselle asuinkäyttöön, puheena olevan käyttöoikeuden luovuttaminen ei vaikuta asunnon omistussuhteisiin. Arvo-oikeudet taas antavat haltijalleen oikeuden saada esineestä tai sen välityksellä määrätty arvo. Esimerkiksi vakuusoikeus kuuluu puheena oleviin oikeuksiin. Vakuuden (esimerkiksi pantin) avulla oikeudenhaltija voi saada esineestä määrättyjen edellytysten vallitessa suorituksen, kun arvo-oikeuden kohteena oleva esine realisoidaan.

Omistusoikeudessa voidaan erottaa toistaan kaksi puolta, omistajan faktinen ja oikeudellinen määräämisvalta. Faktinen määräämisvalta tarkoittaa omistajan oikeutta käyttää esinettä eri tavoin tosiasiallisesti. Hän voi käyttää omistamaansa autoa liikkumiseen tai vaikkapa yöpymiseen. Oikeudellinen määräämisvalta tarkoittaa omistajan oikeutta määrätä esineestä; hän voi aikaan saada esineen omistajanvaihdoksen. Auton omistaja voi halutesaan myydä tai lahjoittaa autonsa.

4.3.3 Omistajan oikeusasema

Suomessa omistajan oikeusasemassa on varsin vakiintuneesti totuttu erottamaan kolme elementtiä eli (1) omistajan hallintaoikeus, (2) omistajan kompetenssi ja (3) omistajan dynaaminen suoja. Omistajan hallintaoikeus käsittää oikeusjärjestyksen turvaaman käyttömahdollisuuden esineeseen. Siihen sisältyy myös oikeus kieltää sivullista käyttämästä esinettä. Mikäli sivullinen käyttää esinettä käyttäytymisvaatimuksensa vastaisesti, omistaja voi kääntyä tuomioistuimen puoleen. Näin omistaja voi esimerkiksi nostaa tuomioistuimessa hallinnan palautusta koskevan kanteen, jos sivullinen ottaa luvatta käyttöönsä omistajalle kuuluvan henkilöauton. Omistajan kompetenssi taas ilmaisee kelpoisuutta saada aikaan esineen omistajanvaihdos; vaikkapa juuri henkilöauton osalta myymällä se. Dynaaminen

suoja puolestaan liittyy esineiden vaihdannassa ilmeneviin ongelmatilanteisiin, joissa kaksi oikeutta törmää toisiinsa (kollisio). Tällaisessa tilanteessa dynaamista suojaa saavan oikeus jää pysyväksi.

Dynaamista suojaa voidaan selventää esimerkin avulla. Oletetaan, että X lainaa polkupyöränsä A:lle. A puolestaan omistajana esiintyen luovuttaa esineen B:lle ja antaa myös tahdonilmaisun, jonka mukaan omistusoikeus polkupyörään siirtyy B:lle. Näin on syntynyt kollisio, jossa vastakkain ovat uuden omistajan B:n hallintaoikeus ja ns. oikealle omistajalle X kuuluva omistajan hallintaoikeuden palauttamista koskeva oikeus. Puheena oleva kollisio voi ratketa joko B:n tai X:n hyväksi. Se voi ratketa B:n hyväksi esimerkiksi tämän vilpittömän mielen perusteella, jolloin X menettää omistajan oikeutensa. Jos taas kollisio ratkeaa X:n hyväksi, B menettää omistajan hallintaoikeutensa.

Dynaamisen suojan ja oikeuksien kollision välistä suhdetta voidaan jäsentää siten, että kollision syntyessä oikeustoimi on relatiivisesti tehoton. Edellisessä esimerkkitapauksessa A:n ja B:n välistä luovutustointa saatetaan pitää tehokkaana muihin paitsi X:ään nähden. Relatiivinen tehottomuus suhteessa X:ään tarkoittaa sitä, että X voi moittia A:n ja B:n välistä oikeustointia tuomioistuimessa ja vaatia sen julistamista tehottomaksi. Mikäli oikeus julistaa sanotun oikeustoimen tehottomaksi, A:n ja B:n välinen oikeustoimi on kokonaisuudessaan vaikutukseton omistusoikeuden siirtymistä ajatellen. Tehty oikeustoimi ei välttämättä ole kokonaan vailla oikeudellista merkitystä. B voi olla sen vuoksi oikeutettu saamaan vahingonkorvausta A:lta peruuntuneen kaupan hänelle aiheuttamien taloudellisten menetysten vuoksi.

X voi kuitenkin menettää oikeutensa moittia A:n ja B:n välillä tehtyä luovutustointia, sillä oikeustointia rasittava tehottomuus saattaa olla korjauskelpoista. Kun kollisio ratkeaa B:n eduksi esimerkiksi tämän vilpittömän mielen perusteella, B:n sanotaan saavan dynaamista suojaa. B:n vilpittömällä mielellä tarkoitetaan tässä tapauksessa sitä, ettei B tiennyt eikä hänen pitänytkään tietää siitä, ettei A ollut oikeutettu määräämään polkupyörästä.

4.3.4 Omistusoikeuden siirtyminen

Perinteinen esineoikeuden klassikkokysymys kuuluu, milloin omistusoikeus siirtyy. Aiemmin omistusoikeuden siirtymishetkeksi nähtiin usein joko osapuolten välillä tapahtunut sopimuksenteko tai esineen hallinnan siirtyminen. Keskeinen ajatus oli, että omistusoikeus siirtyi ”pistemäisesti” määrätyllä hetkellä. Tämä ajatus on Suomessa sittemmin kyseenalaistettu. Nykyisin omistusoikeus hahmotetaan usein henkilön oikeusaseman eri momenttien yhteisnimitykseksi ja omistajanvaihdos jäsennetään henkilövaihdokseksi näiden momenttien kannalta katsottuna. Näin jäsennettynä omistajanvaihdos ei ole tietyllä hetkellä tapahtuva kertaluonteinen tapahtuma,

vaan kysymyksessä on useiden osatapahtumien muodostama kokonaisuus. Omistajanvaihdos muodostaa siis vaiheittaisen tapahtumasarjan.

Omistusoikeuden määrätyn elementin voidaan sen sijaan katsoa siirtyvän aina tietyllä hetkellä. Näin esimerkiksi omistajan hallintaoikeus voi siirtyä ”pistemäisesti” luovuttajalta luovutuksensaajalle määrättyllä hetkellä. Jos omistusoikeudella tarkoitetaan pelkästään omistajan hallintaoikeutta, omistusoikeuden siirtyminen on mahdollista ymmärtää ”pistemäisenä” tietyllä hetkellä tapahtuvana asiana. Näin valitusta määritelmällisestä ratkaisusta ei tule tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Se ei estä sitä, että omistajan oikeusasema joka tapauksessa kehittyy vaiheittaisesti.

Esineen ostaneen henkilön oikeusasema vahvistuukin usein vaihteittain. Kaupanteon yhteydessä ostajalle siirtyy määrättyjä oikeuksia. Tämän jälkeen tapahtuva esineen hallinnan siirtyminen vahvistaa ostajan asemaa suhteessa muihin henkilötahoihin. Kiinteistönkaupan osalta merkittävä vaihe on myös kiinteistöön lainhuudattaminen; se niin ikään vahvistaa ostajan (uuden omistajan) asemaa suhteessa kilpaileviin tahoihin. Kilpailevia tahoja voivat olla esimerkiksi edellisen omistajan velkojat tai ns. kaksoisluovutustapauksissa edelliseltä omistajalta esineen ostaneet henkilöt. Kaksoisluovutustilanteissa sama esine on saatettu myydä kahteen kertaan. Juuri näissä tilanteissa esineen hallinnan saaminen, ja kiinteistön osalta sen lainhuudattaminen, ovat tärkeitä luovutuksensaajan oikeusasemaa vahvistavia tapahtumia.

Edellä sanotusta huolimatta konsensuaali- eli sopimusperiaate antaa Suomen järjestelmästä hyvin pitkälle oikeasuuntaisen kuvan. Sen mukaan omistusoikeuden siirtyminen tapahtuu luovutusta koskevan sopimuksen perusteella, eikä edellytä esineen hallinnansiirtoa tai muuta ns. reaaliaktia. Ratkaisevaa on, että luovuttaja ja luovutuksensaaja ovat yhtä mieltä omistusoikeuden siirtymisestä.

4.3.5 Omistajan kelpoisuus esineen luovutukseen

Lähtökohta on, että varallisuus oikeudet ovat vapaasti luovutettavissa. Tätä tarkoittaen voidaan puhua haltijan luovutuskompetenssista. Kompetenssin rajoissa tehty luovutus tuottaa yleensä saajalle normaalin oikeudenhaltijan (esimerkiksi omistajan) oikeusaseman. Tästä puolestaan seuraa luovutuksensaajalle siirtyvä kompetenssi siirtää saamansa oikeus haluamalleen taholle.

Varallisuus oikeuksien luovutettavuuteen kohdistuu käytännössä usein rajoituksia. Osa näistä rajoituksista on *lakisääteisiä*. Varallisuus oikeuden haltijan määräämisvaltaa saattavat rajoittaa ensinnäkin hänen määräämisvaltaansa kohdistuvat yleiset puutteet. Henkilö ei voi aina edustaa itseään. Esimerkiksi vajaavaltaista alaikäistä lasta edustavat yleensä hänen edunvalvojansa, yleensä hänen vanhempansa. Toisaalta myös täysi-ikäisen mää-

räämisvaltaan saattaa kohdistua rajoituksia. Tuomioistuimien voi rajoittaa 18 vuotta täyttäneen henkilön toimintakelpoisuutta tai jopa julistaa hänet vajaavaltaiseksi. Näin voidaan toimia esimerkiksi dementoituneen vanhuksen kohdalla, jos tämä ei enää kykene huolehtimaan taloudellisista asioistaan ja hänen varallisuusasemansa on vaarassa eivätkä lievemmät suojauskeinot ole riittäviä hänen suojaamiseksi.

Myös avioliitto vaikuttaa tietyiltä osin henkilön kelpoisuuteen luovuttaa varallisuusosoikeuksiaan toiselle. Puoliso ei esimerkiksi saa ilman toisen puolison kirjallista suostumusta luovuttaa omistamaansa perheen kotina käytettyä asuntoa kolmannelle henkilölle. Jos puoliso luovuttaa yksin omistamansa asunnon kolmannelle henkilölle ilman puolisonsa kirjallista suostumusta, tehty oikeustoimi ei ole pätevä. Aviopuoliso voi vaatia oikeudessa, että tehty oikeustoimi julistetaan pätemättömäksi.

Varallisuusosoikeuden haltijan oikeutta luovuttaa omistamansa esine voivat rajoittaa myös hänen oman saantoonsa liitetyt määräykset. Tällaisesta *tahdonvaltaisesta luovutuskiellosta* on kysymys esimerkiksi silloin, kun isä lahjoittaa täysi-ikäiselle lapselleen kiinteistön ja määrää samalla, että lapsi ei saa luovuttaa esinettä edelleen.

Joskus varallisuusosoikeuden voi luovuttaa muu taho kuin varallisuusosoikeuden haltija. Näin voi tehdä esimerkiksi sellainen pantinhaltija, jolla on panttiesineeseen kohdistuva itsenäinen realisaatiovalta. Tällaisissa tapauksissa ei kuitenkaan puhuta luovuttajan luovutuskompetenssista, vaan sanotaan henkilöllä olevan toiselle kuuluvaan omaisuuteen kohdistuva sekundäärinen oikeus.

5 Rikosoikeus oikeuden järjestelmässä ja rikosvastuun yleiset edellytykset

5.1 RIKOS, RANGAISTUS JA RIKOSOIKEUS

Rikos on laissa rangaistavaksi säädetty inhimillinen teko. Rikoksen osateki-jät voidaan systemaattisesti hahmottaa useilla eri tavoilla. Suomessa rikos on perinteisesti jaoteltu tunnusmerkistön mukaisuuteen, oikeudenvastaisuuteen ja syyllisyyteen. Tunnusmerkistön mukaisuuteen sisältyvät sekä eri rikossäännöksissä kuvatut erinäisten rikosten tunnusmerkistöt että rikosvastuun syntymisen yleiset edellytykset. Oikeudenvastaisuudessa on kysymys siitä, että tunnusmerkistön mukainen teko katsotaan tietyissä tilanteissa sallituksi. Oikeudenvastaisuuden voivat poistaa hätävarjelu, pakkotila tai esimiehen käsky. Syyllisyys on vaikeimmin hahmotettava rikoksen elementti. Aiemmassa oikeuskirjallisuudessa tahallisuus ja tuottamus on sijoitettu systemaattisesti syyllisyyteen. Uudemmassa kirjallisuudessa tahallisuus ja tuottamus käsitellään vastuun perustavien seikkojen (tunnusmerkistön mukaisuuden) kategoriassa.

Rikossäännöksessä on aina kolme osaa: rikoksen otsikko eli nimi (rikoslaki 39/1889, RL 21:1, tappo), rangaistavaksi säädetyn käyttäytymisen luonnehdinta ("joka tappaa toisen") ja rangaistusuhka eli rangaistussäännös ("on tuomittava vankeuteen määrääjäksi, vähintään kahdeksaksi vuodeksi"). Rikossäännös on kirjalliseen muotoon saatettu normilause, joka sisältää väitteen tietynsisältöisen *reaktionormin* voimassa olosta. Rangaistusvastuu voi perustua vain *kirjoitettuun lakiin*. Rikossäännösten tulkinta on siten *normilauseiden*, ei normien, merkityssisällön selvittämistä.

Rikossäännös suojaa oikeushyviä välillisesti, tehostamalla oikeushyviä välittömästi turvaavia *käyttäytymisnormeja*. Ajatuksena on, ettei käyttäytymisnormi yksinään riitä takaamaan oikeushyvän häiriötöntä hyväksikäyttöä, vaan sen tueksi tarvitaan rangaistuksen uhka. Tapposäännöksen tunnusmerkistö sisältää sekä käyttäytymisnormin (älä tapa) että reaktionormin (jos tapat, sinua rangaistaan). Monissa rikossäännöksissä rangaistavan käyttäytymisen ala on määritelty niin, että käyttäytymisnormi on kuvattu josain toisessa säännöksessä. Ottakaamme esimerkiksi rikoslain 23 luvun 1 §:n (liikenneturvallisuuden vaarantaminen), jossa on säädetty rangaistusuhka tahallisesta tai huolimattomasta *tieliikennelain* ja *tieliikennelain no-*

jalla annettujen säännösten ja määräysten rikkomisesta. Reaktionsnormi sisältää tässä tapauksessa sen soveltamisen olennaiset edellytykset (tekijäpiiri, tahallisuus ja huolimattomuus, teon vaarantamisominaisuus, suojattu oikeushyvä). Kielletyn ja sallitun käyttäytymisen tarkempi määrittely on mahdollista vain perehtymällä tieliikennelainsäädäntöön sisältyviin säännöksiin. Rikosoikeus saa näin merkittävän osan asiasisällöstään muusta lainsäädännöstä. Kun tutkittavana on osakeyhtiön piirissä tehty rikos, rikostutkijalta vaaditaan yhtiöoikeuden tuntemusta. Ympäristörikoksia ei voi tutkia ilman, että tutkija hallitsee ympäristösäätelyn keskeisen sisällön. Rikosoikeus on tästä syystä vaativa, mutta samalla äärimmäisen kiinnostava oikeudenala.

Rikokseen syyllistyneelle määrätään *rangaistus*. Rangaistuksen ominaispiirteitä voidaan hahmottaa seuraavasti:

- 1 rangaistun oletetaan kokevan rangaistuksen oikeuksiinsa kajoavana epämiellyttävänä seuraamuksena (pahana, piinana);
- 2 rankaiseminen on tietoista ja suunnitelmallista;
- 3 rangaistusvastuun edellytykset on määritelty voimassa olevassa oikeudessa (Suomessa kirjoitetussa, eduskunnan säätämässä laissa);
- 4 rangaistuksen ulkoisena syynä on voimassa olevaan oikeuteen sisältyvän käyttäytymisnormin rikkominen; ja
- 5 oikeus rankaisuvallan käyttöön perustuu lakiin.

Rikosoikeus tarkoittaa ensinnäkin rikosta ja rangaistusta koskevaa normiainesta. Keskeisin rikosoikeuden normiaines sisältyy rikoslakiin. Rikoslain *yleinen* osa koostuu lain 1–10 luvuista. Lain 1 luvussa on määritelty Suomen rikoslain alueellinen soveltamisala, 2 luvussa on yleiset säännökset rangaistuksista, 3 luku sisältää säännökset rangaistusvastuun perustavista seikoista ja 4 luku puolestaan vastuusta vapautumisen perusteet. Rikoslain 5 luvussa on säännelty osallisuus- ja yritysoppi. Luvut 6 ja 7 käsittelevät rangaistuksen määräämistä. Seuraavassa 8 luvussa on säännökset rangaistusvastuun vanhentumisesta. Yhdeksänten lukuun on sisällytetty säännökset oikeushenkilön rangaistusvastuusta ja 10 lukuun menettämisseuraamuksista. Rikoslain yleisen osan säännökset tulevat sovellettaviksi lain 11–51 lukujen mukaisten *erinäisten rikosten* tunnusmerkistöjen yhteydessä. Yleinen osa koskee periaatteessa kaikkia erinäisiä rikoksia. Esimerkiksi säännöksiä oikeushenkilön rangaistusvastuusta sovelletaan kuitenkin vain laissa erikseen nimettyjen rikostunnusmerkistöjen kanssa.

Yleiset opit ja rikoslain yleinen osa eivät ole käsitteellisesti sama asia, koska yleisiä oppeja ei ole rikoslaissa kattavasti määritelty ja ne ovat siten pitkälti lainopin ja oikeuskäytännön kehittämiä. Rikosoikeuden yleisiin oppeihin luetaan säännöt, jotka ovat yhteisiä kaikille tai ainakin useimmille rikoslajeille. Yleisiin oppeihin voidaan katsoa kuuluvan ainakin rikosoi-

keudelliset oikeusperiaatteet, teoriat (esimerkiksi tahallisuusteoriat), käsitejärjestelmä (sisältäen mm. rikoksen käsitteen), oikeuslähdeoppi ja oikeudelliset metodit. Rikosoikeuden yleisiin oppeihin kuuluvat niin ikään yleiset säännökset rikoksista, rangaistuksen määräämisestä ja eräistä muista rikoksen oikeusvaikutuksista.

Yleisissä opeissa voidaan erottaa toisistaan yleisen osan vastuuoppi ja seuraamusoppi. Yleisen osan vastuuoppi kattaa rikosvastuun yleisiä edellytyksiä koskevat kirjoitetut ja kirjoittamattomat säännöt ja periaatteet. Seuraamusopissa on kysymys seuraamuslajeista, seuraamuksen määräämisestä ja rangaistuksen täytäntöönpanosta.

Yleisen osan säännöille ja periaatteille on ominaista, etteivät ne liity vain tiettyyn rikostunnusmerkistöön vaan ovat yhteisiä koko erityiselle osalle. Yleisten oppien avulla pyritään hahmottamaan rikosoikeudellisen järjestelmän perusrakenteita. Niiden avulla voidaan esittää yleisesti kaikille rikostyypeille ominaisia yhteisiä piirteitä ja rakenteita. Yleisten oppien avulla rikosoikeusjärjestelmä käy ymmärrettävämmäksi verrattuna siihen, että rikosoikeus esitettäisiin vain kokoelmana yksittäisiä säännöksiä. Yleisten oppien esityksen lähtökohtana on aina jokin esikäsitys (esimerkiksi jokin filosofinen oppijärjestelmä) siitä, mistä käsin rikos olisi jäsennettävä.

Lähinnä *opetuksellisessa* mielessä voidaan puhua esimerkiksi vaarantamisrikosten yleisistä opeista, jolloin vaarantamisrikoksia tarkastellaan nimenomaan yleisten oppien näkökulmasta ja kysytään esimerkiksi, mitä on tuottamus vaarantamisrikoksissa. Vastaavasti olisi mahdollista kirjoittaa talousrikosten yleisistä opeista, joissa keskeistä olisi muun muassa yhtiön sisäiseen työnjakoon ja siihen liittyvään vastuunjakoon kuuluvat kysymykset.

Yleiset opit ovat käyttökelpoinen keino systematisoida ja tulkita rikosoikeudellisia normeja. Yksittäinen rikosoikeuden normi on usein tulkittavissa ja ymmärrettävissä vain, jos sitä lähestytään se yleisten oppien mukaisiin osiin systematisoituna. Erityisen osan tunnusmerkkistöjä sovelletaan *aina* yhdessä yleisten oppien kanssa. Rikosoikeuden yleisiä oppeja käsitellään myös oppikirjoissa *tyypillisten soveltamistilanteiden valossa*.

Suomalainen tarkastelutapa lähestyy siten perinteistä angloamerikkalais-ta tapaa, jossa rangaistusvastuun yleiset ehdot kytkeytyvät tunnusmerkkistöihin ja kutakin tunnusmerkkistöä tarkastellaan niiden suhteen erikseen. Angloamerikkalainen yleisten oppien tutkimus on ollut käytännönläheistä ja kriminaalipoliittisesti suuntautunutta. Mannereurooppalainen keskustelu rikosoikeuden erityisen osan yleisistä opeista lähentää mannereurooppalaista lainoppia angloamerikkalaiseen. Toisaalta Englannissa ja Yhdysvalloissakin on alettu korostaa yleisten oppien merkitystä rikoslainopin kehittämisessä. Angloamerikkalainen tutkimus suuntautuu entistä abstrakti-

semmin ja mannereurooppalainen tutkimus entistä konkreettisemmin rikollisuuden ongelmaan.

Yleiset opit ovat aina käsillä tapahtumainkulkuja rikosoikeuden mitta-
puilla arvioitaessa. Ne muodostavat rikosoikeuden "kovan ytimen", jonka
varaan rakentuvat erityisen osan tunnusmerkistöt ja niiden tulkinta. On
kuitenkin paikallaan tähdentää, että kyseessä ovat rikosoikeuden yleiset
opit, ja rangaistusvastuu kuitenkin voi perustua vain rikostunnusmerkis-
töihin. Yleisten oppien toimivuus mitataan viime kädessä erityisen osan
tunnusmerkistöjä konkreettisiin tapahtumainkulkuihin sovellettaessa. On
syytä korostaa rikosoikeuden erityisen osan merkitystä yleisen osan tulkin-
nassa. Monia keskeisiä yleisten oppien osia ei voida kerta kaikkiaan hah-
mottaa mielekkäästi, ellei tunneta konkreettisia soveltamistilanteita. Esi-
merkiksi vaaraa ja huolimattomuutta ei voida yleisellä tasolla määritellä
pitämättä silmällä tiettyjä tunnusmerkistöjä ja niitä konkreettisia toimintoja,
joissa vaaran tai huolimattomuuden katsotaan olevan relevanttia.

Rikossäännöksiä on muissakin laeissa kuin rikoslaisissa. Lukumääräisesti
suurin osa rangaistuksista määrätään tieliikennelakiin (267/1981, TLL 103 §)
ja ajoneuvolakiin (ajoneuvolaki 1090/2002, 96 §) sisältyvien rangaistussään-
nösten perusteella. Myös järjestyslain rikossäännöksiä (järjestyslaki 16–18 §)
sovelletaan poliisin työssä päivittäin. Tavoitteena on ollut sisällyttää rikos-
lakiin ne rikossäännökset, joissa uhataan normin rikkojaa vankeudella.

5.2 RIKOSLAINOPPI JA MUU RIKOSOIKEUDEN TUTKIMUS

Rikoslainopin tehtäväksi määritellään yleensä rikosoikeudellisten säännösten
tulkinta ja systematisointi. Lainopin tehtäväksi voidaan ajatella myös lain-
opillisten ongelmien uudelleen muotoilu, uudenlainen systemaattisten yh-
teyksien osoittaminen ja ongelman ratkaisun kannalta relevanttien näkö-
kohtien jäsentäminen. Rikoslainoppi pyrkii jäsentämään olemassa olevan
rikosoikeudellisen materiaalin rationaaliseksi kokonaisuudeksi. Rikos-
lainoppi on luonteeltaan *normatiivista*. Sen tarkoituksena on helpottaa rikos-
lain normeja käytäntöön soveltavien orgaanien toimintaa. Rikoslainoppi voi
toimia myös oikeuskäytännön *kontrollina*. Kun jotain ongelmaa on käsitelty
rikoslainopissa, lainkäyttäjä joutuu kiperää asiaa ratkaistessaan ottamaan
kantaan lainopissa esitettyihin argumentteihin. Käytännön kannalta rele-
vantteihin tyyppitapauksiin keskittyvä rikoslainoppi voi tuottaa lainkäyttä-
jälle käyttökelpoisia argumentteja. Vastaavasti käytäntö antaa impulsseja
lainopin tutkijalle ja hyvin perustellut käytännön ratkaisut voivat pakottaa
lainopin harjoittajan pohtimaan suhtautumistaan johonkin teoreettiseen

kysymykseen uudesta näkökulmasta. Rikoslainopissa käsitelty ongelma saattaa osoittautua käytännön koetuksessa ennakoitua monitahoisemmaksi. Rikoslainopilla on siten läheiset yhteydet käytännön ratkaisutoimintaan ja oikeuskäytäntöön.

Rikoslainopillinen tutkimus käyttää lähteinään säädöstekstejä, hallituksen esityksiä, eduskunnan valiokuntien lausuntoja ja lainvalmistelun pohjaksi tehtyjä työryhmämietintöjä, oikeuskäytäntöä (erityisesti korkeimman oikeuden ja hovioikeuksien tapauksia) ja oikeuskirjallisuutta. Tutkimus voi olla perinteistä, käytännön lainsoveltamista välittömästi palvelevaa tulkintajuridiikkaa tai kohteeseensa teoreettisemmin suuntautuvaa systematisointia ja arviointia. Perinteinen tulkintajuridinen traditio keskittyy lain sanamuodon selvittämiseen pääasiassa kielellisen tulkinnan ja historiallisen tulkinnan avulla, jopa tietoisesti kriminaalipoliittista argumentointia välttämällä. Rikosoikeudellisen tulkintaopin kannalta erityisen kiintoisa on tutkimusorientaatio, jota voidaan nimittää kriminaalipoliittisesti latautuneeksi tai orientoituneeksi rikoslainopiksi.

Rikosoikeuden tutkimus voi suuntautua myös säännösten kansainvälisen harmonisoinnin arviointiin ja oikeusvertailuun. Erityisesti rikosoikeuden kansainvälistymien ja eurooppalaistuminen merkitsevät uutta tutkimuskenttää rikosoikeuden tutkijoille. Ymmärtääkseen tämän päivän rikosoikeutta tutkijan pitäisi perehtyä myös rikosoikeuden historiaan.

Rikosoikeutta voidaan lähestyä joko yleisten oppien kautta tai siten, että tutkimuksen kohteeksi otetaan nimetyt rikostunnusmerkistöt. Yksittäisiä rikostunnusmerkistöjäkin voidaan tarkastella yleisten oppien näkökulmasta niin, että tutkitaan vaikkapa tahallisuuden arviointia talousrikoksissa. Yksittäisiin tunnusmerkistöihin suuntautuvassa tutkimuksessa on vaarana se, että tunnusmerkistö määrää liiaksi tutkimuskohdetta niin, että laajemmat asiayhteydet jäävät hahmottomatta.

5.3 KRIMINOLOGIA, KRIMINAALIPOLITIIKKA JA KRIMINALISTIIKKA

Kriminologia on yleensä määritelty rikollisuutta yhteiskunnallisena ilmiönä tutkivaksi tieteenksi.

Kriminologia tarkastelee tieteellisesti yhtäältä rikollisuutta, rikollisia ja uhreja ja toisaalta rikollisuuden kontrollia ja kontrollikoneiston toimintaa. Kriminologia empiirisenä tieteenä tuottaa kriminaalipoliittisessa keskustelussa ja päätöksenteossa tarvittavaa tutkimustietoa reaali maailmasta. Tämä *käytäntöön* suuntautunut tutkimus keskittyy rikollisuus-nimisestä ilmiöstä saatavissa oleviin *faktoihin*. Kriminologia voi tutkia esimerkiksi jonkin uu-

den kriminalisoinnin vaikutusta ihmisten käyttäytymiseen tietyllä aikavälillä. Tutkimuksen tuloksena voi olla se, ettei kriminalisointi ole ohjannutkaan käyttäytymistä niin kuin lakia säädettäessä oletettiin.

Käytännön toimintaa ja rikostorjunnan mahdollisuuksia välittömästi tutkivan suuntauksen lisäksi on olemassa kriminologista *teorianmuodostusta*. Teoreettinen kriminologia pyrkii hahmottamaan yleispäteviä malleja siitä, mitkä tekijät selittävät normista poikkeavan käyttäytymisen esiintymistä yleensä tai tietyssä yhteisössä. Teoreettinen kriminologia esittää hypoteeseja siitä, miten rikollisuudesta saatavissa olevaa tietoa voidaan *selittää*. Selittämisen päälinjoiksi voidaan ensin määritellä spirituaaliset selittämisen mallit ja luonnolliset selittämisen tavat. Varhaisemmassa rikollisuuden selittämisessä vallitsevana oli käsitys siitä, että rikollisuudenkin muodossa ilmenevä pahuus oli peräisin sananmukaisesti henkimaailmasta. Kriminologinen tutkimus ei ole syrjäyttänyt täysin perinteisiä uskomuksiin ja ideologiaan perustuvia käsityksiä rikollisuudesta ja sen syistä. Kriminaalipoliitista keskustelua näyttävät monesti hallitsevan moraliin, uskoon tai jokamiehen terveeseen järkeen paikantuvat argumentit huolimatta siitä, että empiiristä tutkimustietoa on saatavissa aivan toisella tavalla kuin vaikkapa sata vuotta sitten. Uskomuksiin perustuva keskustelu on tyyppillistä jopa yksilöille, joilla voisi olettaa olevan tilaisuus hankkia ajattelunsa pohjaksi tieteellistä tietoa. Monen tuomarin, poliitikon, uskonnollisen fundamentalistin tai sanomalehden pääkirjoitustoimittajan käsitykset rikollisuudesta ovat varsin kaukana tutkimustiedon antamasta rikollisuuden kuvasta.

Teoriat kiinnittävät huomionsa *rikoksentehtäjän* käyttäytymiseen, ja pyrkivät löytämään joko hänestä tai häntä ympäröivästä yhteisöstä selitystä rikoksille. Rikollisuutta voidaan lähestyä myös kysymällä, miksi juuri tietyt teot on *säädetty* rangaistaviksi. Lähtökohtana on tällöin se, että laissa rangaistaviksi säädetty teot ovat olennaisesti samanlaisia kuin lain sallimat teot. Tämän tutkimussuuntauksen edustajat yrittävät selittää, miksi tietyt teot on säädetty rangaistaviksi ja toisia olennaisesti rangaistusuhalla kiellettyjä tekoja muistuttavia tekoja taas ei. Perusväittäjä on se, että rikosten määrään ja rikolliseksi leimautumiseen vaikuttaa pääasiassa se, mitkä teot määritellään rikoslaisa rangaistaviksi ja miten rikoslakia käytännössä sovelletaan. Useimmat vakavista rikoksista tuomitut ihmiset ovat köyhiä, mutta tästä ei voida päätellä köyhyyden synnyttävän rikollisuutta.

Kysymys on pikemmin siitä, että lainsäädäntövallan käytöstä määräävä hyvin toimeentulevien ihmisten joukko määrittelee todennäköisimmin rikoksiksi ne teot, joita köyhät ihmiset tekevät. On myös väitetty, että näitä tekoja kontrolloidaan ja saatetaan syytteeseen tehokkaammin kuin tekoja, joihin hyvin toimeentulevalla ja valtaa pitävällä väestöosalla on tapana syyllistyä.

Kriminaalipolitiikalla tarkoitetaan tavallisimmin rikollisuutta koskevaa yhteiskunnallista päätöksentekoa. Käytännöllisen kriminaalipolitiikan ohella on olemassa myös kriminaalipoliittista tutkimusta, jonka tehtäväksi määrittyy ensinnäkin kriminaalipoliittista päätöksentekoa välittömästi palvelevan tutkimustiedon tuottaminen.

Käytännöllisestä, toisin sanoen lainsäätäjää ja lainkäyttäjää välittömästi palvelevasta, kriminaalipoliittisesta tutkimuksesta voidaan erottaa *kriminaalipoliittinen teorianmuodostus*. Teoreettinen kriminaalipolitiikka pohtii abstraktilla ja periaatteellisella tasolla ennaltaestävyyden mahdollisuuksia ja rajoituksia. Se pyrkii myös määrittelemään ne *normatiiviset* rajat, joita kriminaalipolitiikassa ei ole lupa ylittää. Kriminaalipoliittinen tutkimus voi tarkastella kriittisesti jo toteutettua lainsäädäntöä tai suunnitteilla olevia säädäntöhankkeita sekä arvioida harjoitettua kriminaalipolitiikkaa. Viime kädessä tavoitteena tulisi olla empiiriseen tutkimukseen ja normatiiviseen punnintaan perustuvan, uuden tutkimustiedon kertyessä jatkuvasti päivitettävän kriminaalipoliittisen ohjelman hahmottaminen.

Kriminalistiikka on oppi rikosten tutkinnasta. Se jakaantuu kriminaalitaktiikkaan ja kriminaalitekniikkaan. Kriminaalitaktiikassa on kysymys poliisin tutkintamenetelmistä, muun muassa kuulustelutekniikasta. Kriminaalitekniikka on oppi rikosten teknisestä tutkinnasta. Teknistä tutkintaa on esimerkiksi rikospaikkatutkinta, sormenjälkitutkinta ja erilaiset luonnontieteen menetelmiin perustuvat tutkinnat (esimerkiksi DNA-tutkimukset). Näillä menetelmillä hankitaan näyttöä rikosoikeudenkäyntiä varten.

5.4 EMPIIRISEN TUTKIMUKSEN JA RIKOSLAINOPIN SUHDE

Lainopin harjoittaja yhdistää empiirisen tutkimustiedon normatiiviseen rikosoikeuden järjestelmään. Empiirinen tieto antaa pohjaa kriminaalipoliittisille argumenteille, joita käytetään perusteltaessa lain muuttamista. Lakeja ei kuitenkaan muuteta pelkän empiirisen tiedon perusteella, vaan kriminaalipoliittinen argumentaatio on monipuolisempaa ja siinä saatetaan jopa sivuuttaa kiistaton empiirinen tutkimustieto. Kriminaalipolitiikka on aina *arvosidonnaista*. Se pyrkii arvojen vertailuun ja vertailun perusteella tapahtuvaan arvojen priorisoimiseen ja priorisoinnille perustuvaan tavoitteen asetteluun ja keinojen valintaan. Lainopin harjoittajan vaativana tehtävänä on empiirisen tiedon jalostaminen lainsäädäntötyössä käyttökelpoisten kriminaalipoliittisten argumenttien muotoon. Tässä vaiheessa empiirinen tutkimustieto yhdistetään rikosoikeuden järjestelmään. Kriminaalipoliittinen tutkimus on *normatiivista* siinä mielessä, että se pyrkii muotoilemaan

uudelleen rikosoikeudellisia normeja ja käyttää säätämissuositusten pohjana myös rikosoikeudellista aineistoa. Normilauseita muotoillessaan lainsäätäjät hyödyntää olemassa olevaa lainopillista rakennetta; normit siis annetaan niihin puitteisiin, joita olemassa oleva rikoslainoppi ja sen tulkintasuositukset tarjoavat. Lainsäädäntöä ei siis luoda lainopilliseen tyhjiöön vaan nimenomaan lainopilliseen rakenteeseen.

Empiiristä tutkimustietoa on lain muuttamista harkittaessa tarkasteltava voimassa oleviin ja muutettaviksi ehdotettaviin normeihin peilaten. Empiirisen tiedon käyttö on tällöin läheisessä yhteydessä rikosoikeudelliseen systematisointiin ja tulkintaan. Jo lainsäädäntötyössä käyttökelpoisen empiirisen tiedon hankkiminen edellyttää rikosoikeuden järjestelmän hyvää tuntemusta, eikä empiirinen tieto yleensä kelpaa sellaisenaan lain muuttamisen perusteeksi vaan se vasta mahdollistaa monipuoliselle kriminaalipoliittiselle argumentoinnille rakentuvan keskustelun. Kriminaalipoliittiset päätökset eivät perustu suoraan ja välittömästi kriminologian tuottamaan tietoon. Empiirinen tutkimustieto antaa aineksia kriminaalipoliittiseen keskusteluun, jonka yhtenä osapuolena ovat lainopin harjoittajat. Kriminaalipoliittisesti suuntautunut lainoppi pyrkii tuottamaan oikeuden sisäistä rationaliteettia siten, että teoreettisessa rikoslainopissa suodatetaan kriminaalipoliitiikan arvopäämäärät rikosoikeuden yleisiin periaatteisiin, peruskäsitteisiin ja systematiikkaan.

Kriminaalipoliittinen tutkimus tuottaa myös *lainkäyttäjälle* empiiriseen tutkimustietoon pohjautuvia ja rikosoikeudelliseen järjestelmään jäsennettyjä argumentteja, joita lainkäyttäjä voi käyttää hyväkseen ratkaistakseen sen, kuuluuko käsillä oleva yksittäistapaus lainsäätäjän kriminaalipoliittisella päätöksellään asettamien rangaistavuuden rajojen sisälle.

Kriminaalipoliittikkaa ja rikosoikeutta ei tarvitse nähdä toisilleen vastakaisina. Sekä lainsäätäjät että lainkäyttäjät harjoittavat kriminaalipoliittikkaa, mutta niiden kriminaalipoliittinen rooli on erilainen. Kriminaalipoliittiset näkökohdat vaikuttavat sekä systematisoinnissa että tulkinnassa. Kriminaalipoliittinen argumentaatio on keskeisessä asemassa silloin, kun yleisten oppien puolella pohditaan uusien kysymyksenasettelujen tarvetta.

Lainsäätäjät määrää rangaistavan käyttäytymisen rajat. Rikoslainopissa ja lainkäytössä on harjoitettava kriminaalipoliittikkaa rikoslainsäädännön puitteissa. Rikoslainkäyttö konkretisoi yksittäistapauksissa tai tapausryhmissä rangaistavan ja rankaisemattoman käyttäytymisen lakiin kirjatuihin rajoiksi. Lainkäyttäjät argumentoi kriminaalipoliittisin argumentein kuten lainsäätäjät. Lainkäyttäjät maalaa yksityiskohtat voimassa olevan oikeuden kuvaan, jonka lainsäätäjät on voinut maalata vain pääpiirteissään. Lainsäädännössä on pakostakin säänneltävä käyttäytymistä enemmän tai vähemmän yleisellä tasolla, ja sallitun käyttäytymisen rajat konkreettisessa tapauksessa tai tapausryhmässä määräytyvät vasta lainkäytössä. Juuri konkreettisessa

tapauksessa vaadittava kriminaalipoliittinen arvottaminen on jätettävä lainkäyttäjälle, eikä ole edes realistista edellyttää lainsäätäjältä niin laajaa kriminaalipoliittista punnintaa, että siinä tulisivat huomioon otetuiksi kaikki konkreettisissa tapauksissa esille tulevat näkökohdat.

Kriminaalipoliittisen argumentaation huomioon ottaminen korostaa lainkäyttäjän roolia. Lain soveltaminen ei ole enää pelkästään sanan merkityssisältöjä pohtivaa tulkintajuridiikkaa vaan *tavoitteellista* toimintaa, jossa eri vaihtoehtoja joudutaan punnitsemaan keskenään. Perinteisen tulkintajuridiikan tuottama ratkaisuvaihtoehto on toki yksi punninnassa huomioon otettava vaihtoehto, jonka hyväksyttävyyttä on kuitenkin ratkaisutilanteessa punnittava muun muassa kriminaalipoliittisten argumenttien valossa. Tällä tavoin toimiva lainoppi ei välttämättä tuota yksiselitteisiä tulkitasuosituksia. Lainoppi tarjoaa pikemmin *argumentteja* ja *ratkaisuvaihtoehtoja* lainkäyttäjälle, *jäsentää* ongelmia ja *systematisoi* käsillä olevaa oikeudellista materiaalia. Kriminaalipoliittisesti orientoituneen tutkimuksen tarkoitus ei ole antaa tulkintasuosituksia siitä, *miten* ihmisten *olisi käyttäydyttävä* tai miten tiettyä normia olisi tulkittava, vaan pyrkimyksenä on kehitellä lainsäätäjän määrittelemien sääntöjen noudattamatta jättämisestä johtuvien konfliktien ehkäisyssä ja ratkaisemisessa käyttökelpoisia ratkaisuvaihtoehtoja ja punnintamalleja.

5.5 RIKOSPROSESSI JA RIKOSOIKEUS

Rikosoikeuden normit vaikuttavat jo sellaisenaan ihmisten käytökseen. Ihmiset välttävät tekoja, jotka on säädetty rangaistaviksi. Oikeudelliselle järjestelmälle on kuitenkin ominaista, että normien edellyttämät velvollisuudet ja sanktiot voidaan panna tarvittaessa täytäntöön pakolla. Rikosoikeudellinen järjestelmä on tehokas vain, jos on olemassa järjestelmä, jossa rikosoikeudellinen vastuu toteutetaan käytännössä. Rikosoikeudellisilla sanktioilla ei oletettavasti olisi mielekästä tarkoitusta, jos ei olisi olemassa rikosprosessia, jossa rikosoikeuden normien osoittamat sanktiot määrätään normeja rikkoneille yksilöille tai yhteisöille. Rikosprosessi tuo rikosoikeuden ihmisten arkipäivään ja ihmiset muodostavat käsityksensä rikosoikeudesta pitkälti sen kautta, miten he havaitsevat rikosoikeutta sovellettavan käytännössä. Rikosprosessi vaikuttaa merkittävästi sanktiovarmuuteen. Rikosprosessin sääntely on tasapainoilua epäillyn oikeusturvan ja tehokkuuden välillä. Esimerkiksi epäillyn oikeus olla selvittämättä rikosta vaikeuttaa ja hidastaa tutkintaa. Tutkintaan kuluva aika on pois muiden juttujen tutkinnasta ja valvonnasta. Epäillyn oikeudet johtavat väistämättä siihen, että monissa jutuissa jää rikosvastuu toteutumatta. Tämä taas on omiaan

vähentämään koettua kiinnijäämisen riskiä. Epäillyn oikeudet ja se, ettei syytön tule tuomituksi, ovat kuitenkin niin tärkeitä arvoja, että tämä hinta sanktiovarmuudessa on katsottu maksamisen arvoiseksi.

Rikosprosessia ei tarvita vain siksi, että rikosoikeudellinen vastuu toteutuisi mahdollisimman tehokkaasti. Periaatteessa voisimme ajatella järjestelmää, jossa valtio määritteli lailla rikokset, ja esiin tulleet rikokset käsiteltäisiin nykyisestä rikosprosessista poikkeavassa järjestyksessä, esimerkiksi kansalaisten muodostamissa neuvostoissa tai erityyppisissä sovitteluelimissä. Tässä tulee esille rikosprosessin merkitys oikeusturvan takeena. Vaikka pitäisimme ihanteena demokraattista, liberaalia ja moniarvoista yhteiskuntaa, jossa ihmiset hoitavat keskinäiset suhteensa ja riitansa ilman valtion väliintuloa, meidän on kuitenkin tunnustettava lailla säädetyn ja pääasiassa viranomaistoimin toteutettavan rikosprosessin tarve. Ainakin yhteiskunnan kehityksen nykyvaiheessa sekä uhrin että tekijän oikeudet ovat tasaveroisesti ja perusoikeuksien vaatimalla tavalla toteutettavissa ensi sijassa lailla määrätystä menettelyssä eli rikosprosessissa.

Rikosoikeus ja rikosprosessi ovat vuorovaikutuksessa. Kun kirjoitetaan rikosoikeudellisesta vastuusta, pitäisi tuntea se mekanismi, jolla vastuu toteutetaan. Rikosprosessin tietyt periaatteet ja näyttösäännöt vaikuttavat rikosoikeudellisen vastuun sisältöön. Vastaavasti rikosoikeuden hyvä tuntemus on tarpeen rikosprosessin ymmärtämiseksi. Monet rikosprosessin keskeisistä käsitteistä saavat sisältönsä rikosoikeuden normistosta. Kun haluamme tietää, mitä tarkoitetaan vaikkapa syytesidonnaisuudella, meidän on välttämättä tunnettava rikosoikeuden systematiikka ja rikosoikeuden tapa hahmottaa oikeudellinen materiaali. Myös todistelu on mitä suurimmassa määrin riippuvainen rikosoikeuden systematiikasta. Todistelun viime sijaisena teemana on sen toteennäyttäminen, että rikoksesta syytetty henkilö on syyllistynyt nimetyssä rikostunnusmerkistössä määriteltyyn tekoon. Todistelun kohteena ovat tuon tunnusmerkistön eri osatekijät ja tapaukseen liittyvät yleiset rangaistusvastuun edellytykset.

Oikeudenkäynnin ja erityisesti rikosoikeudenkäynnin tavoitteeksi on perinteisesti määritelty *aineellisen totuuden* selvittäminen. Aineellisen totuuden puolestapuhujat eivät ole määritelleet, mitä aineellinen totuus voisi olla. Saatetaan puhua aineellisesta totuudesta, kun itse asiassa tarkoitetaan, että juttu on ratkaistava siten, että ratkaisu perustuu perusteltavissa olevaan materiaalsen lain tulkintaan ja soveltamiseen. Aineelliseen totuuden julkilausumattomana tausta-ajatuksena on saattanut olla idea erehtymättömästä tuomarista. Tuomarilla on tämän käsityksen mukaan kyky kaivaa totuus esiin ja kertoa asianosaisille, miten heidän riitansa on ratkaistava.

Oikeuskirjallisuudessa on esitetty myös näkemyksiä, joiden mukaan aineelliseen totuuteen pyrkiminen ei ole edes rikosprosessin tavoitteena. Näiden näkemysten mukaan oikeudenkäynnissä voidaan päästä vain *pro-*

sessuaaliseen totuuteen. Riita-asiassa asianosaiset määräävät vapaasti tosiseikoista. Realistinen lähtökohta on se, että myöskään rikosprosessissa ei saada selville aineellista totuutta. Rikosprosessissa joudutaan punnitsemaan lähinnä asianomistajan ja syylliseksi epäillyn perusoikeuksia keskenään.

Rikosasian oikeudenkäynti on järjestettävä niin, että kaikilla osapuolilla on tilaisuus esittää siinä näkemyksensä ja niin, että menettelyssä turvataan sekä uhrin että syytetyn perusoikeuksien toteutuminen. Prosessissa ei siten haeta totuutta, vaan siinä määritellään ensin se konflikti, joka on ratkaistavana. Sen jälkeen kukin osapuoli pyrkii näyttämään käsityksensä oikeaksi. Tällaisen menettelyn tuloksena syntyvä ratkaisu on legitiimi riippumatta siitä, mitä todella on tapahtunut. Tuomioistuimien ratkaisee asian sen perusteella, mitä asianosaiset ja todistajat tapahtumista oikeudelle esittävät. Juttu ratkaistaan kontradiktorisessa oikeudenkäynnissä kertyneiden tosiseikkojen perusteella. Oikeudenkäynnissä ei *löydetä* jotain prosessin ulkopuolista totuutta, vaan totuus *luodaan* prosessissa. Oikeuden pohjana oleva ”totuus” on olemassa vain prosessissa, jossa todellinen tapahtumainkulku suodattuu ratkaisun pohjaksi rikosoikeudellisen normiston kautta ja prosessuaalisten normien määrittelemällä tavalla. Riita-asiassa vastaava suhde on tosiseikoilla ja yksityisoikeudellisella normistolla.

Prosessissa tavoiteltavaa totuutta voidaan pitää aineellisena ainoastaan siinä merkityksessä, että se perustuu aineelliseen eikä muodolliseen todistusjärjestelmään. Todistuskeinojen valikoima on laaja ja todistelu periaatteessa vapaata. Tuomioistuimien saa perustaa päätöksensä kaikkeen oikeudenkäynnissä esitettyyn todisteluun ja punnita todisteiden näyttöarvoa vapaasti (oikeudenkäymiskaari 4/1734, OK 17:2.1). Jotkut tutkijat katsovat, että rikosasioissa ratkaisun tulisi perustua materiaaliseen totuuteen ainakin siinä mielessä, ettei syytöntä tuomita rangaistukseen. Toisin sanoen syyksilukevan tuomion tulee perustua todella tapahtuneisiin tosiasioihin. Tähän kantaan on helppo yhtyä.

Prosessuaalisen totuuden asemesta voisimme puhua vaikkapa *normatiivisesta* totuudesta, joka ilmentäisi hyvin sitä tosiasiaa, että kysymys on juuri normien järjestelmässä määritellystä totuudesta. Selvyiden vuoksi sanottakoon, että prosessin yhtenä tavoitteena on toki se, että käsillä olevan rikostunnusmerkistön tai siviiliasiansa oikeusseuraamuksen määrittämisen kannalta relevantit tosiasiat selvitetään mahdollisimman hyvin. Tavoitteena on myös se, että lakia tulkitaan ja sovelletaan tapauksessa siten, että rationaalisesti ajattelevan oikeudellisen auditorion enemmistö voi ratkaisun ja sen perustelut hyväksyä.

Tuomioistuimissa ei selvitetä kaikkia tapahtumaan liittyviä seikkoja, vaan rikosasioissa käsillä oleva rikostunnusmerkistö ja riita-asioissa kyseessä oleva oikeudellinen konstruktio (esimerkiksi kauppasopimus) määrittä-

vät sitä, mikä osuus tapahtumainkulusta otetaan tarkasteluun. Kiperissä tapauksissa ongelmallisin ratkaisun vaihe on faktapremissin asettaminen eli sen ratkaiseminen, mikä osa tapahtumainkulusta otetaan oikeudellisen arvottamisen kohteeksi konkreettisesti tapauksessa. Normi määrittää sitä, mikä osa tapahtumainkulusta otetaan mukaan. Toisaalta todellinen tapahtumainkulku vaikuttaa tietysti norminvalintaan.

5.6 RIKOSOIKEUDELLINEN LAILLISUUSPERIAATE

Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate on rikosoikeuden keskeisin normatiivinen periaate, koska se vaikuttaa rikosoikeudellisen laintulkintaopin muotoilemiseen ja oikeuslähteiden käyttöön. Laillisuusperiaate saa normatiivisen ilmaisunsa sekä perustuslain 8 §:ssä että rikoslain 3 luvun 1 §:ssä. Perustuslain 8 §:ssä säädetään, että ”ketään ei saa pitää syyllisenä rikokseen eikä tuomita rangaistukseen sellaisen teon perusteella, jota ei tekohetkellä ole säädetty rangaistavaksi. Rikoksesta ei saa tuomita ankarampaa rangaistusta kuin tekohetkellä on laissa säädetty”. Rikoslain 3 luvun 1 §:ssä säädetään puolestaan, että ”rikokseen syylliseksi saa katsoa vain sellaisen teon perusteella, joka tekohetkellä on laissa nimenomaan säädetty rangaistavaksi. Rangaistuksen ja muun rikosoikeudellisen seuraamuksen on perustuttava lakiin”.

Rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen katsotaan vakiintuneesti koostuvan neljästä alaperiaatteesta. Perustellumpaa on kuitenkin nähdä laillisuusperiaate neljän oikeusnormin eli kieltonormin yhdistelmänä. Laillisuusperiaate sisältää ensinnäkin kirjoitetun lain vaatimuksen, jonka mukaan tuomari ei saa mennä lain ulkopuolelle (*praeter legem -kielto*). Toiseksi tuomari ei saa soveltaa lakia analogisesti syytetyn vahingoksi (*analogiakielto*), ja kolmanneksi lainsäätäjä ei saa määrätä taannehtivasti rangaistavaksi sellaisia tekoja, jotka eivät ennen lakia olleet kriminalisoituja (*retroaktiivisuuskielto*). Lisäksi tuomari ei saa soveltaa taannehtivasti lakia sellaisen teon rankaisemiseksi, joka tekohetkellä ei ollut vielä rangaistava. Neljänneksi lainsäätäjä ei saa säätää epätäsmällisiä rikossäännöksiä (*epätäsmällisyyskielto*).

Rikosoikeudessa tulkinta keskittyy leimallisesti lakitekstiin. Tulkinnan varsinaisena kohteena ovat toisin sanoen lait, asetukset ja päätökset. Laintulkintaopin näkökulmasta ei ole periaatteessa eroa sillä, ovatko tulkinnan kohteena rikosvastuun yleisiä edellytyksiä koskevat säännökset vai yksittäiseen rikossäännökseen sisältyvä tunnusmerkistön kuvaus. Lainsäätäjä kohdistaa joka tapauksessa rikoslain säännökset kansalaisille ja lakia soveltaville viranomaisille.

Rikosoikeudellisen tulkinnan – kuten muunkin oikeudellisen tulkinnan – lähtökohta on sanamuodon mukainen tulkinta (*kieliopillinen tulkinta*). Tulkinnan tavoitteena on määritellä lain sanamuodon merkitysisältö eli vähentää tekstin epätäsmällisyyden astetta. Sanamuodon selvittämisessä on kiinnitettävä huomiota myös säännöksen syntyhistoriaan (*historiallinen metodi*). Lisäksi oikeussäännökset muodostavat oikeusjärjestyksen, systeemin: jokainen yksittäinen säännös on tietyssä suhteessa muihin säännöksiin. Tällainen suhde voi olla löyhempi tai kiinteämpi, mutta säännöstä ei voi koskaan irrottaa ympäristöstään eli *asiayhteydestään*. Lisäksi rikosoikeustutkijat korostavat, että tulkinnassa on pyrittävä selvittämään säännöksen oikea tarkoitus eli ratio (*teleologinen tulkinta*).

Oikeuskulttuurin muutos ja erityisesti perusoikeuksien korostunut merkitys näkyvät siten, että lainkäyttäjän on tavoiteltava perusoikeusmyönteistä laintulkintaa: tuomioistuimen on valittava perusteltavissa olevista lain tulkintavaihtoehdoista sellainen, joka parhaiten edistää perusoikeuksien tarkoituksen toteutumista ja joka eliminoi perustuslain kanssa ristiriitaisiksi katsottavat vaihtoehdot.

Oikeudellisen argumentaation pelisääntöihin kuuluu, että tällaista perustelujen yksittäistä lausumaa ei pidä koskaan irrottaa kontekstistaan. Lailisuusperiaate ei silti vaadi *lähtökohtaisesti* tunnusmerkistöjen suppeaa tulkintaa, vaan sitä, että lainkäyttäjä ei ylitä sanamuodon ulointa rajaa. Tällöin palataan kuitenkin alkuasetelmaan: etukäteen ei ole mahdollista määrittää, missä kulkee sanamuodon uloin raja. Näin ollen abstraktilla tasolla ei ole mielekästä sanoa, että tunnusmerkistöä pitää tulkita suppeasti. Sen sijaan konkreettista tapausta ratkaistaessa joudutaan miettimään, miten erilaiset tulkintavaihtoehdot muovaavat rangaistavuuden alaa ja onko tulkintavaihtoehdoille esitettävissä seikkaperäiset ja vakuuttavat perustelut.

5.7 RIKOSVASTUUN ELEMENTIT

5.7.1 Seuraus ja vaarantaminen

Rikosoikeus oli alkuaan seurauskeskeistä, rikosoikeuden ytimen ovat muodostaneet perinteisesti rikokset, joissa yhtenä välttämättömänä vastuun kriteerinä on seurauksen aiheuttaminen. Nykyisessä Suomen rikosoikeudessa ainakin *määrällisesti* suurin osa tilastoidusta rikollisuudesta ei ole enää seurausrikollisuutta, vaan vastuu määräytyy seurauksesta riippumatta.

Syy-yhteyden arviointi liittyy nimenomaan rikoksiin, joissa tunnusmerkistön täytyminen edellyttää seurauksen aiheuttamista. Kyse voi olla esimerkiksi teolla aiheutetusta taloudellisesta vahingosta (petos RL 36 luvun 1

§) tai ruumiinvammasta (vammantuottamus RL 21 luvun 10 §). Vahinko voidaan määritellä negatiivisesti arvotetuksi oikeushyvässä tapahtuneeksi muutokseksi. Jos vahinko ymmärretään nimenomaan *arvonvähennyksenä*, voidaan sanoa, että kielletty teko aiheuttaa lailla suojellussa oikeushyvässä negatiivisesti arvotettavia muutoksia, jotka johtavat joko tilapäiseen tai lopulliseen arvonvähentymiseen. Syy-yhteys voi olla luonnonlain kaltaista (kuoleman mekanismi lyötäessä ihmistä kirveellä päähän), psyykkistä (toisen henkilön erehdyttäminen) tai oikeudellista (teko ja seuraus liitetään toisiinsa juridisella määritelmällä).

Suomen rikoslainsäädännössä rikokset jakautuvat vaadittavan vaaran asteen perusteella kolmeen kategoriaan. Perinteisesti kriminalisoitua vaaran aiheuttamisen muotoa eli *konkreettista vaarantamista* ("aiheuttaa vaaraa") edellytetään muun muassa rikoksessa, jonka nimike on *vaaran aiheuttaminen* (RL 21:13). *Abstraktin vaaran* ("on omiaan aiheuttamaan vaaraa") varaan rakentuvat ensiksikin liikenne rikosten eli liikenneturvallisuuden vaarantamisen, törkeän liikenneturvallisuuden vaarantamisen ja törkeän rattijuopumuksen tunnusmerkistöt. Myös ympäristörikosten (RL 48 luku) ja yleisvaarallisten rikosten (RL 34 luku) tunnusmerkistöt on rakennettu "on omiaan" -konstruktion varaan.

Huomattava osa rangaistussäännöksistä ei sisällä *mitään* vaarantamisen kriteeriä. Näitä rikoksia voidaan nimittää *tekorikoksiksi*. Liikenne rikoksista esimerkiksi rattijuopumus, liikenne rikkomus ja kulkuneuvon kuljettaminen oikeudetta ovat tekorikoksia. Rangaistavaksi on säädetty juopuneena tai ylinopeudella ajaminen sellaisenaan. Myös monet huumausainerikokset (RL 50 luku) ovat tekorikoksia. Huumausainerikokseen syyllistyy se, joka pitää hallussaan, myy, hankkii, käyttää tai tuo maahan huumausainetta. Emme tule aina ajatelleeksi, että monet toisen henkeen ja terveyteen kohdistuvat rikoksetkin ovat tekorikoksia. Pahoinpitelyn (RL 21:5) tunnusmerkistössä on säädetty päätekomuotona rangaistavaksi ruumiillisen väkivallan tekeminen toiselle. Tunnusmerkistössä ei ole mitään mainintaa seurauksesta tai vaarasta. Seuraus tai seurauksen vaara vaikuttavat toki sen arviointiin, toteuttaako väkivalta tavallisen pahoinpitelyn vai lievän pahoinpitelyn tunnusmerkistön. On myös niin, että ruumiillisen väkivallan tekeminen toiselle on käyttäytymismuotona sellainen, että se aiheuttaa lähes säännönmukaisesti fyysisen muutoksen asianomistajassa, kuten pienen mustelman tai punoitusta iholle. Tekorikosten tunnusmerkistöissä on kriminalisoitu tietynlainen käyttäytyminen sellaisenaan.

Abstraktinen vaara on kuvattu eri tunnusmerkistöissä vaihtelevasti. Liikenne rikosten tunnusmerkistöissä (RL 23:1 ja 23:4) teon vaarantamisominaisuus on ilmaistu termillä "on omiaan aiheuttamaan vaaraa toisen turvallisuudelle". Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön (RL 20:6) yhtenä kriteerinä on, että teko on omiaan vahingoittamaan lapsen kehitystä. Yksityiselämää

koskevan tiedon levittämiseen (RL 24:8) ja kunnianloukkaukseen (RL 24:9) syyllistyy henkilö, jonka tunnusmerkistössä määritelty teko on omiaan aiheuttamaan vahinkoa tai kärsimystä loukatulle.

Abstraktisen vaarantamisen varaan rakennetuilla kriminalisoinneilla ylläpidetään ihmisten luottamusta siihen, että sääntöjä noudatetaan niin, ettei oikeushyvän (henki, terveys) hyödyntämiseksi välttämättömiä keskinäisiä turvallisuusodotuksia horjuteta. Keskinäiset odotukset eivät horju, jos sääntöjen rikkominen ei kerta kaikkiaan olisi *voinut* johtaa vahinkoon. Jos vastaan tulevaa liikennettä ei olisi voinut olla, ei voi olla olemassa myöskään (mahdottomaan) kohtaamiseen liittyvää vastavuoroista odotusta, jota olisi rankaisemisella suojattava.

Konkreettisen vaaran vaatimus rajoittaa tunnusmerkistön soveltamisalaa niin, että sen piiriin tulevat vain niin sanotut "läheltä piti"-tilanteet. Teko on konkreettisesti vaarantava vain, jos teosta olisi voinut sen konkreettisesti ilmenemismuodossa aiheutua vahinko jollekin teon *todellisessa vaikutuspiirissä* olevalle henkilölle. Liikennejuopumukseen moottorittomalla ajoneuvolla (RL 23:9) syyllistyy henkilö, joka alkoholin tai muun huumaavan aineen vaikutuksen alaisuuden vuoksi *aiheuttaa* ajollaan *todellisen* vahingon vaaran muille tienkäyttäjille tai vaikkapa tien ohessa leikkiville lapsille. Kuljettajan epävarman tai mutkittelevan ajon voidaan yleensä katsoa muodostavan konkreettisen vaaran siitä, että juopunut kuljettaja törmää tiellä tai sen välittömässä läheisyydessä *tosiasiassa* liikkuviin tai oleskeleviin. Jos juopuneen pyöräilijän ja vastaan tulevien jalankulkijoiden välissä on vaikkapa autojen ajorata, juopuneena pyöräily ei ole konkreettisesti vaarantanut jalankulkijoita. Konkreettinen vaarantaminen edellyttää toisen tienkäyttäjän kohtaamista niin, että vahinkoseurauksen syntymisen todennäköisyys on ylittänyt sattumanvaraisuuden rajan.

5.7.2 Tahallisuus ja tuottamus

Rikosoikeuden kokonaisuudistuksessa on noudatettu periaatetta, jonka mukaan tuottamuksellisesta teosta rangaistaan vain, jos tästä nimenomaisesti mainitaan rikossäännöksen sanamuodossa. Näin ollen tahallisena rangaistavissa rikoksissa rikossäännökset eivät tavallisesti sisällä mainintaa tahallisuudesta. Poikkeuksena ovat rikokset, jotka ovat rangaistavia sekä tahallisesti että tuottamuksellisesti tehtyinä, kuten liikenneturvallisuuden vaarantaminen (RL 23 luvun 1 §) tai tahallisesti ja törkeän tuottamuksellisesti tehtyinä, kuten törkeä liikenneturvallisuuden vaarantaminen (RL 23 luvun 2 §).

Tahallisuuden ja tuottamuksen ero näkyy usealla eri tavalla rikosoikeudessa. Suurin osa rikoksista edellyttää tahallisuutta. Jos myös tuottamuksellinen tekemuoto on rangaistava, tahallisen tekemuodon rangaistusasteikko on selvästi ankarampi. Esimerkiksi tahallisen kätkemisrikoksen (RL 32 lu-

vun 1 §) rangaistusasteikko on sakkoa tai vankeutta enintään yksi vuosi kuusi kuukautta. Tuottamuksellinen kätkemisrikos säädetään rangaistavaksi RL 32 luvun 4 §:ssä. Rangaistusasteikko on selvästi tahallista teko-muotoa lievempi: sakkoa tai vankeutta enintään kuusi kuukautta.

Tahallisuus on oikeudellinen käsite, joka muodostuu normatiivisista ja empiirisistä elementeistä. Se sisältää sekä *tiedollisen* puolen, joka esiintyy kaikissa tahallisuuden asteissa että *tahtoelementin*, joka esiintyy tarkoitustahallisuudessa ja eräissä tahallisuuden ja tuottamuksen välisen rajanvedon malleissa. Tahallisuusarvostelussa on yksinkertaistaen kyse siitä, mitä tekijä on tekohetkellä mieltänyt ja tahtonut.

Rikoslain 3 luvun 6 §:n mukaan tekijä toimii tahallaan, jos hän on tarkoitanut aiheuttaa tunnusmerkistössä edellytetyn seurauksen. Tarkoitustahallisuus merkitsee toisin sanoen sitä, että tekijän tarkoituksena on saada aikaan seuraus. Tekijän mieltämälle seurauksen todennäköisyydelle ei tässä tahallisuustyypissä anneta kovinkaan paljon merkitystä. Jos tekijän nimenomaisena tarkoituksena on tappaa uhrinsa ampumalla häntä pitkältä etäisyydeltä, tahallisuutta ei poista se, että tekijä huonona ampujana mieltää onnistumisen mahdollisuuden huonoksi.

Varmuustahallisuus ilmaistaan RL 3 luvun 6 §:ssä siten, että tekijä on menettelty tahallaan, jos hän on pitänyt seurauksen aiheutumista varmana. Seuraus on aiheutettu tahallaan myös silloin, kun tekijä on pitänyt sitä tarkoittamaansa seuraukseen varmasti liittyvänä. Varmuustahallisuudessa tekijä menettelee tahallisesti, vaikka hän ei pyri kielletyn seurauksen aikaansaamiseen, mutta ymmärtää, että hänen tavoittelemaansa päämäärään liittyy käytännöllisellä varmuudella myös rikosoikeudellisesti relevantti oheisseuraus. Voimme ajatella tapausta, jossa tekijä päättää räjäyttää suojelun, asutun talon saadakseen rakentaa paikalle uuden rakennuksen. Tekijä valitsee tekoajaksi aamuyön, koska silloin kiinnijäämisen riski on pienin. Hän ei suorastaan tavoittele asunnossa oleskelevien surmaamista, mutta hänen täytyy pitää varmana sitä, että asunnossa nukkuvat menehtyvät räjähdyksessä.

Lainsäätäjä on määritellyt RL 3 luvun 6 §:ssä seuraustahallisuuden alarajan *todennäköisyysteorian* mukaisesti. Tekijän on pidettävä seurauksen aiheuttamista *varsin todennäköisenä*: tekijän on toisin sanoen pidettävä seurauksen syntymistä todennäköisempänä kuin sen syntymättä jäämistä. Jos tekijä pitää molempia vaihtoehtoja yhtä uskottavina, tahallisuusvaatimus ei täyty. Todennäköisyystahallisuus on kyseessä, jos tekijä pitää seurausta teostaan varsin todennäköisesti johtuvana ja seurauksen todennäköisyys on myös objektiivisesti arvioiden todennäköisempi kuin seurauksen syntymättä jääminen. Ottakaamme esimerkki. Auton kuljettaja pakenee poliisia huomattavalla ylinopeudella. Poliisimies seisoo keskellä tietä näyttäen valolla pysäytysmerkkiä. Kuljettaja jatkaa tästä piittaamatta ajoaan kohti poliisi-

miestä. Poliisimies hyppää viime hetkellä turvaan. Kuljettaja ei syyllisty tapon tai murhan yritykseen, koska kokemukseräisesti on todennäköisempää se, että poliisi onnistuu väistämään kuin se, että auto törmää poliisiin. Kuljettaja syyllistyy toki tapauksessa törkeään liikenneturvallisuuden vastustamiseen ja virkamiehen väkivaltaiseen vastustamiseen.

Rikoslain 3 luvun 6 §:n tahallisuussäännös koskee ainoastaan seuraustahallisuutta. Rikosoikeudelliseen vastuuseen asettaminen edellyttää kuitenkin monissa rikossäännöksissä sitä, että tekijän tahallisuus kattaa tunnusmerkistössä mainitut olosuhteet tai muut rikosoikeudellisen vastuun perustavat seikat. Esimerkiksi varkauden tunnusmerkistön täytyminen edellyttää, että tekijä tietää anastavansa toisen irtainta omaisuutta. Veropetoksen tunnusmerkistön täytyminen vaatii puolestaan sitä, että tekijä tietää antavansa viranomaiselle verotusta varten väärän tiedon veron määräämiseen vaikuttavasta seikasta.

Oikeuskäytännössä on katsottu, että tahalliseen rikokseen syyllistyy se, joka pitää teon rangaistavaksi tekevän olosuhteen käsillä oloa varsin todennäköisenä. Tietoisuuden aste on toisin sanoen sama kuin seuraustahallisuudessa.

Tuottamus on huolimattomuutta. Rikoslain 3 luvun 7 §:n 1 momentin mukaan tekijän menettely on huolimaton, jos hän rikkoo olosuhteiden edellyttämää ja häneltä vaadittavaa huolellisuusvelvollisuutta, vaikka hän olisi kyennyt sitä noudattamaan. Toisistaan on siten erotettava se, miten tekijän olisi pitänyt toimia ja se, miten tekijä olisi voinut toimia. Mainitun pykälän 3 momentin mukaan pikemmin tapaturmaan kuin tuottamukseen perustuvasta teosta ei rangaista.

Huolellisen toimijan malli on määritelty useilla elämänalueilla varsin tarkasti. Käsittelemme muutamia esimerkkejä. Tieliikenteen rikossäännösten sisällön määrää RL 23 luvussa säädettyjen tunnusmerkistöjen ohella ensi sijassa tieliikennelaki, joka sisältää keskeisimmät liikennesäännöt ja muut liikenneturvallisuutta koskevat perusnormit.

Oikeustieteellisessä kirjallisuudessa on ollut tapana puhua tietoisesta ja tiedottomasta tuottamuksesta. Tietoisessa tuottamuksessa on kysymys tiedostetusta turvallisuusnormien rikkomisesta. Tekijä toimii, vaikka hän mieltää tunnusmerkistön täyttymisen mahdolliseksi. Tietoisessa tuottamuksessa on siis kyse todennäköisyyttä alemmasta epäilystä tunnusmerkistön täyttymisestä. Tietoisesta tuottamuksellisesti toimiva ”koettelee kepillä jäätä”. Pimeässä mutkassa vastaan tulevan liikenteen ajokaistaa käyttäen toista ajoneuvoa ohittava kuljettaja ”kokeilee kepillä jäätä”, koska hän ei voi tietää, onko vastaantulijoita vai ei. Jos hän pitäisi liikenteen vilkkauksen perusteella vastaan tulevan liikenteen kohdalle sattumista varten otettavana vaihtoehtona, hän toimisi tahallisesti.

Tiedostamattomassa huolimattomuudessa tekijä ei lainkaan havaitse toimivansa huolellisuusnormin vastaisesti. Huomaamattaan nopeusrajoituksen ylittävä kuljettaja tai ajatuksiinsa vaipuneena päin punaista liikennevaloa kävelevä ei riko tietoisesti sääntöjä. Tienkäyttäjiä moititaan tässä siitä, että he eivät olleet riittävän huolellisia, vaikka heillä olisi ollut kyky ja tilaisuus huolelliseen toimintaan. Tiedostamaton huolimattomuus ei ole välttämättä harmittomampaa ja vähemmän moitittavaa kuin tiedostettu. Vahingon mahdollisuuteen huolettomasti suhtautuva autoilija voi olla toisten turvallisuudelle paljon vaarallisempi kuin riskejä jatkuvasti mielessään punnitseva kuljettaja. Englannissa puhutaan sattuvasti "couldn't care less"-asenteesta, jolle on ominaista täysin välinpitämätön suhtautuminen riskeihin.

Tiedostetun ja tiedostamattoman tuottamuksen erottaminen toisistaan ei ole konkreettisissa tapauksissa mitenkään selvää, eikä erottelu vaikuta rangaistusvastuuseen. Jos tuottamuksellinen rikoksen muoto on ylipäätään säädetty rangaistavaksi, tunnusmerkistön täyttymiseen riittää kumpi tahansa. Törkeän liikenneturvallisuuden vaarantamisen tunnusmerkistössä rangaistavan menettelyn alarajana on törkeä huolimattomuus, joka voisi tarkoittaa myös raskaanlajista huomaamattomuutta tai varomattomuutta. Tarkastelun tiedostettu-tiedostamaton sijasta on oikeampaa selvittää suoraan niitä seikkoja, jotka vaikuttavat tekijän kykyyn havaita riskit ja noudattaa vaadittavaa huolellisuutta. Jos samanlaisessa tilanteessa toinen havaitsee riskin ja toinen ei, se saattaa olla vain seurausta siitä, että toisella on parempi kyky riskin havaitsemiseen ja sen välttämiseen.

Rikoslain 3 luvun 7 §:n 2 momentissa on määritelty *törkeä tuottamus*, joka arvioidaan kokonaisarvostelun perusteella. Arvostelussa otetaan huomioon rikotun huolellisuusvelvollisuuden merkittävyys, vaarannettujen etujen tärkeys ja loukkauksen todennäköisyys, riskinoton tietoisuus sekä muut tekoon ja tekijään liittyvät olosuhteet. Esimerkiksi törkeän liikenneturvallisuuden vaarantamisen (RL 23:2) tunnusmerkistön täytyminen vaatii törkeää huolimattomuutta.

5.8 OIKEUTTAMIS- JA ANTEEKSIANTOPERUSTEET

Oikeuttamisperusteita ovat hätävarjelu ja pakkotila. Oikeuttamisperuste poistaa teon oikeudenvastaisuuden. *Hätävarjelu* voidaan määritellä puolustusteoksi, joka on välttämätön välittömästi uhkaavan tai jo aloitetun hyökkäyksen torjumiseksi (RL 4 luvun 4 §). Laissa ei aseta mitään rajoitteita niille oikeudellisille intresseille (oikeushyville), joita voidaan puolustaa voimakeinoilla. Käytännössä hätävarjelu-oikeuden käyttö liittyy yksilön perusoi-

keuksien suojaamiseen (esim. henki, terveys, vapaus, omaisuus, ruumiillinen koskemattomuus ja kotirauha). Periaatteessa on mahdollista, että hätävarjelusäännöksen perusteella torjutaan yhteisöllisiin oikeushyviin, kuten ympäristöön kohdistuvia hyökkäyksiä. Hätävarjeluteolla torjutaan *ihmisen* taholta tulevaa hyökkäystä.

Pakkotila on vaaratilanne, jossa oikeudellisesti suojattu etu joudutaan uhraamaan, jotta voidaan pelastaa jokin toinen oikeudellisesti suojattu etu pakottavasta, välittömästi uhkaavasta vaarasta (RL 4:5). Tällainen vaara voi johtua toisen ihmisen norminmukaisesta tai norminvastaisesta käyttäytymisestä, luonnonilmiöstä, onnettomuudesta tai eläimen hyökkäyksestä. Pakkotilan erottaa hätävarjelusta ensinnäkin se, että muun kuin ihmisen aiheuttama vaara käsitellään pakkotilaoikeuden mukaan. Toiseksi merkitystä on sillä, kehen vaaran torjumisteko kohdistetaan. Hätävarjelussa puolustusteko kohdistetaan hyökkääjään. Jos puolustusteko kohdistetaan muuhun henkilöön kuin hyökkääjään, tilannetta on arvosteltava pakkotilaoikeuden kautta. Jos pahoinpitelijää pakeneva henkilö rikkoo suojaan päästäkseen kolmannen henkilön omistamasta talosta ikkunan, kysymys on pakkotilateosta. Samoin on arvosteltava tilannetta, jossa pahoinpitelyn uhri paetessaan tönäisee eteen astuvan kolmannen henkilön nurin. Jos tekijä käyttää eläintä hyökkäyksen välikappaleena, eläimen surmaaminen hyökkäyksen torjumiseksi on hätävarjelua. Muu eläimen hyökkäys arvostellaan pakkotilana.

Anteeksiantoperusteet eroavat oikeuttamisperusteista sikäli, että anteeksiantoperustetta sovellettaessa tekoa pidetään oikeudenvastaisena, mutta teko annetaan anteeksi tekijälle. Anteeksiantoperusteita ovat esimiehen käsky (armeijassa), kielloerehdys ja erehtyminen hätävarjelun tai pakkotilan rajoista.

Hätävarjelun liioittelua koskeva säännös (RL 4 luvun 4 §:n 2 momentti) liittyy tilanteisiin, joissa sallitun puolustuksen *rajat* on ylitetty. Kyse on toisin sanoen seuraavista tyyppitapauksista: 1) puolustusteko on aloitettu ennen kuin hyökkäys on konkretisoitunut välittömästi uhkaavaksi hyökkäykseksi, 2) puolustamista jatketaan vielä sen jälkeen, kun hyökkääjä on saatu taltutettua tai 3) puolustautumisessa käytetään sellaisia voimakeinoja, jotka eivät ole tarpeellisia eli puolustautuja käyttää enemmän väkivaltaa kuin on tarpeellista. Rikoslain 4 luvun 5 §:n 2 momentissa on säädetty pakkotilan rajojen ylittämisen vaikutuksesta rangaistavuuteen. Jos tekoa ei voida pitää sallittuna pakkotilatekona, tekijä on rangaistusvastuusta vapaa sillä perusteella, että häneltä ei voitu kohtuudella edellyttää muunlaista suhtautumista. Anteeksiannettava pakkotila voi merkitä ensinnäkin sitä, että vaara ei olekaan ollut välitön ja pakottava.

Tietyissä tilanteissa tekijä on kuitenkin rangaistusvastuusta vapaa, kun hän erehtyy pitämään tekoaan sallittuna (*kielloerehdys*). Rikoslain 4 luvun 2

§:n mukaan edellytyksenä on, että erehtymistä voidaan pitää ilmeisen anteeksiannettava siitä syystä, että 1) laki on julkistettu puutteellisesti tai virheellisesti, 2) lain sisältö on erityisen vaikeaselkoinen, 3) viranomaisen on antanut virheellisen neuvon tai 4) kyse on muusta näihin rinnastettavasta seikasta.

5.9 SYYNTAKEETTOMUUS

Rikosoikeudellisen vastuun edellytyksenä on, että tekijä on teon hetkellä täyttänyt 15 vuotta ja hän on syyntakeinen. Syyntakeisuudella tarkoitetaan sitä, että rikosoikeudelliselle vastuulle asetettavat psyykkiset minimiedellytykset täyttyvät. Rikoslain 3 luvun 4 §:stä käy ilmi kolme syyntakeisuuden astetta. Syyntakeinen toimii ”täydessä ymmärryksessä” ja hänen tekonsa arvioidaan normaalisti.

Alentuneesti syyntakeinen toimii ”täyttä ymmärrystä vailla”. Alentuneesti syyntakeinen ei saa automaattista enimmäisrangaistuksen vähennyistä, vaikka käytännöstä alentunutta syyntakeisuutta on syytä säännönmukaisesti pitää rangaistusta lieventävänä seikkana (RL 6 luvun 8 §).

Syyntakeeton toimii ”ymmärrystä vailla” ja hän on rangaistusvastuusta vapaa. Syyntakeettomuuden on katsottu edellyttävän sitä, että tekijä ei tekohetkellä kykene ymmärtämään tekonsa tosiasiallista luonnetta tai oikeudenvastaisuutta taikka hänen kykynsä säännellä käyttäytymistään on ratkaisevasti alentunut. Lisäksi syyntakeettomuus edellyttää, että ymmärryksen puute tai kyvyttömyys säännellä käyttäytymistä johtuu mielisairaudesta, syvästä vajaamielisyydestä tai vaikea-asteisesta mielenterveyden tai tajunnan häiriöstä. Mielisairauden tai muun syyntakeisuuteen vaikuttavan tilan ja syytetyn toisin toimimisen mahdollisuuden välillä pitää olla syyhyteys, jonka toteaa viime kädessä tuomioistuimien. Itse aiheutettu päihtymys ei vaikuta syyntakeisuuteen.

5.10 YRITYS, VALMISTELU JA OSALLISUUS

Kaikkien rikosten yritys ei ole rangaistavaa. Rikoslain 5 luvun 1 §:n 1 momentin mukaan rikoksen yrityksestä rangaistaan vain, jos yritys on tahallista rikosta koskevassa säännöksessä säädetty rangaistavaksi. Määritelmästä johtuu suoraan, ettei tuottamuksellinen rikoksen yritys ole rangaistavaa. Toiseksi säännöksestä ilmenee, että yrityksen on oltava laissa nimenomaan rangaistavaksi säädetty. Rikoslaisissa on monia usein sovellettavia tunnus-

merkistöjä, joissa yritys ei ole rangaistava. Esimerkiksi lievän kavalluksen, rattijuopumuksen ja vahingonteon yritys on rankaisematon. Kaikissa näissä rikostyypeissä on sinänsä mahdollista erottaa yritysvaihe teknisesti täytetystä teosta, mutta lainsäätäjä on harkinnut tarkoituksenmukaiseksi jättää yritys rankaisemattomaksi. Rikoksen *valmistelu* on rangaistavaa vain muutamissa rikostyypeissä.

Rikoslain 5 luvun 1 §:n 2 momentin mukaan teko on edennyt rikoksen yritykseksi, kun tekijä on aloittanut rikoksen tekemisen ja saanut aikaan vaaran rikoksen täyttymisestä. Rikoksen yritys on kysymyksessä silloinkin, kun sellaista vaaraa ei aiheudu, jos vaaran syntymättä jääminen on johtunut vain satunnaisista syistä. Raja rangaistavan yrityksen ja rankaisemattoman valmisteluteon välillä ratkeaa kutakin rikostunnusmerkistöä tulkitsemalla. Rangaistava yritys voi olla käsillä vasta siinä vaiheessa, kun tekijä on aloittanut täytäntöönpanotoimen. Täytäntöönpanotoimen käsitteen sisältö on siis selvitettävä kutakin tunnusmerkistöä tulkitsemalla. Toteutunutta tapahtumainkulkua verrataan siihen, mitä kyseinen rikostunnusmerkistö edellyttää rangaistavalta teolta. Varsin väljänä kaikkiin rikostyypeihin soveltuvana kriteerinä voidaan pitää aikaperspektiiviä: mitä lähempänä rikoksen tunnusmerkistön täytyminen on, sitä perustellumpaa on pitää täytäntöönpanotointa aloitettuna.

Rikoksen tekemisen muotoina erotetaan tekijävastuu ja varsinainen osallisuus. Tekijävastuu kattaa kolme tilannetta: välitön (varsinainen) yksin tekeminen, rikoskumppanuus ja välillinen tekeminen. Rikoskumppanuuksessa kukin osallinen tuomitaan tekijänä. Välillisessä tekemisessä tekijävastuu kohdennetaan siihen, joka tekee rikoksen toista henkilöä välikappaleena käyttäen. Varsinainen osallisuus kattaa puolestaan kaksi muotoa, yllytyksen ja avunannon.

Rikosoikeudellisesti tekijänä pidetään sitä, jonka menettely täyttää yhden tai useamman rikostunnusmerkistön edellytykset. Rikoskumppanuuksessa keskeistä on tekijöiden yhteisymmärrys. Mikäli kaksi tai useammat ovat yhdessä tehneet tahallisen rikoksen, rangaistaan kutakin rikoksen tekijänä (RL 5:3).

Yllytyksestä tuomitaan RL 5 luvun 5 §:n mukaan se, joka tahallaan tai vuttua toisen tahalliseen rikokseen tai tahallisen rikoksen rangaistavaan yritykseen. Yllyttäjä on rikoksen henkinen alkuunpanija, joten yllyttäjä tuomitaan kuten rikosentekijä eli yllytysvastuu on moitittavuudeltaan tekijävastuuta. Avunannosta tuomitaan RL 5 luvun 6 §:n mukaan se, joka ennen rikosta tai sen aikana neuvoin, toimin tai muilla tavoin tahallaan auttaa toista tahallisen rikoksen tai sen rangaistavan yrityksen tekemisessä. Avunantajalle voidaan RL 6 luvun 8 §:n nojalla tuomita enintään kolme neljännessä rikoksesta säädetystä vankeus- tai sakkorangaistuksen enimmäismäärästä.

6 Oikeudenkäynti demokraattisessa oikeusvaltiossa

6.1 TUOMIOISTUIMET JA LAINKÄYTÖN MUODOT

Tuomioistuimia koskeva perussääntely on Suomen perustuslaissa, joka perustuu vallan kolmijako-oppiin. Kolmijaossa tuomiovalta kuuluu lainsäätäjältä ja hallinnosta riippumattomille tuomioistuimille. Yleisiä tuomioistuimia ovat korkein oikeus, hovioikeudet ja kärjäoikeudet. Yleisiä hallintotuomioistuimia ovat korkein hallinto-oikeus ja alueelliset hallinto-oikeudet (PL 98 §). Tuomiovaltaa erikseen määrätyillä toimialoilla käyttävistä erityistuomioistuimista säädetään lailla. Erityistuomioistuimia ovat esimerkiksi vakuutus-oikeus, markkinaoikeus ja työtuomioistuin. Satunnaisten tuomioistuinten asettaminen on kielletty.

Tasavallan presidentti nimittää vakinaiset tuomarit laissa säädetyn menettelyn mukaisesti (PL 102 §). Tuomarien riippumattomuus on taattu sillä, että he ovat erottamattomia. Tuomaria ei voida julistaa virkansa menettäneeksi muutoin kuin tuomioistuimen tuomiolla. Häntä ei saa myöskään ilman suostumustaan siirtää toiseen virkaan, ellei siirto aiheudu tuomioistuinten uudelleen järjestämisestä (PL 103 §).

Myös syyttäjälaitoksen perussäännös on perustuslaissa. Syyttäjälaitosta johtaa ylimpänä syyttäjänä valtakunnansyyttäjä, jonka nimittää tasavallan presidentti. Syyttäjälaitoksesta säädetään tarkemmin lailla (PL 104 §).

Rikosprosessissa syyttäjä vaatii vastaajalle rangaistusta tai muuta seuraamusta rikoksesta. Samassa yhteydessä voidaan tutkia myös rikoksen uhrin (asianomistajan) vahingonkorvausvaatimus. Rikosprosessissa osapuolina ovat siis syyttäjä, asianomistaja ja vastaaja (syytetty). Rikosprosessia säännellään pääosin laissa oikeudenkäynnistä rikosasioissa (689/1997, ROL) ja oikeudenkäymiskaassa. Rikosten esitutkinnasta ja tutkinnassa käytettävistä pakkokeinoista säädetään esitutkintalaissa ja pakkokeinolaisissa. Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklassa ja perustuslain 21 §:ssä on säännelty keskeiset oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin kriteerit.

Siviiliprosessissa käsitellään *yksityisoikeudellisia* vaatimuksia. Jutun panee vireille kantaja ja hänen vastapuoltaan nimitetään vastaajaksi. Yksityisoikeudelliset vaatimukset voivat koskea erinäisiä yksityisoikeudellisia sopimuksia, perhesuhteita, perintöjä, lasten huoltoa ja vahinkojen korvaamista.

Siviiliprosessia koskeva keskeisin oikeuslähde on oikeudenkäymiskaari. Osa siviilijutuista on hakemusasioita, joissa ei ole hakijan lisäksi toista osapuolta.

Hallintolainkäytössä on kysymys *julkisoikeudellisista* oikeussuhteista. Hallintolainkäytössä on kaksi päälinjaa: yleinen hallintovalitus ja kunnallisvalitus. Yleinen hallintovalitus voi koskea esimerkiksi lastensuojelua, sosiaalietuksia, viranomaisen myöntämiä lupia tai verotusta. Hallintolainkäytössä on käytössä myös siviiliprosessia muistuttava hallintoriitamenettely, jossa käsitellään muun muassa kuntien väliset julkisoikeudellisesta sopimuksesta johtuvat riidat. Osa hallintolainkäytön asioista on hakemusasioita, joista merkittävimpiä ovat lasten huostaanottoasiat. Kunnallisvalituksena käsitellään valitukset kunnallisten toimielinten päätöksistä, jotka perustuvat kuntalakiin.

6.2 ASIAN VIREILLEPANO JA OIKEUDENKÄYNNIN KULKU

Rikosasian oikeudenkäynti tuomioistuimissa ja siviiliprosessi noudattavat pääosin samaa kaavaa. Rikosasia tulee tuomioistuimessa vireille syyttäjän toimittamalla haastehakemuksella. Riita-asia puolestaan tulee vireille kantajan haastehakemuksella. Seuraava vaihe on kirjallinen valmistelu käräjäoikeudessa. Tuomari tutkii haastehakemuksen muodollisen lainmukaisuuden ja antaa sen jälkeen vastaajalle haasteen, jossa vastaajaa kehoitetaan vastaamaan syyttäjän tai kantajan vaatimuksiin. Rikosasiassa on sitä ennen pyydetty asianomistajaa ilmoittamaan vaatimuksensa, ellei syyttäjä aja näitä vaatimuksia. Vastatessaan syytteeseen vastaaja vastaa myös asianomistajan vaatimuksiin. Rikosasia siirtyy yleensä kirjallisesta valmistelusta suoraan suulliseen pääkäsittelyyn. Kuitenkin merkittävä osa rikosasioista ratkaistaan kirjallisessa menettelyssä pääkäsittelyä järjestämättä. Riita-asiaassa kirjallista valmistelua seuraa yleensä suullinen valmistelu, jonka jälkeen tulee vasta pääkäsittely. Laajoissa rikosasioissakin voidaan järjestää suullinen valmistelu.

Rikos- ja riita-asian suullinen pääkäsittely noudattaa seuraavaa kaavaa. Ensin istunnon aluksi tutkitaan, ovatko pääkäsittelyn edellytykset olemassa. Sen jälkeen syyttäjä tai kantaja esittää vaatimuksensa ja vastaaja vastaa niihin lyhyesti. Seuraava vaihe on asian esittely, jonka tekee rikosasiassa syyttäjä ja riita-asiaassa kantaja. Vastaaja voi täydentää asian esittelyä. Tässä vaiheessa oikeudelle tulee selväksi, mistä jutussa on kysymys ja mitä todisteltua asiassa aiotaan esittää. Asiaesittelyä seuraa todistelu, jossa otetaan vastaan kirjalliset todisteet ja henkilötodistelu. Henkilötodisteluna tulee

kysymykseen asianosaisten, todistajien ja asiantuntijoiden kuuleminen. Kukin jutun osapuoli esittää todisteensa. Todistelun jälkeen on loppukeskustelu, jossa asianosaiset ottavat kantaa muun muassa asiassa esitettyyn todisteluun, rikoksesta tuomittaviin seuraamuksiin ja oikeudenkäyntikuluihin. Tämän jälkeen asianosaiset ja yleisö poistuvat istuntopöydästä ja oikeuden jäsenet harkitsevat tuomiota. Tuomio annetaan joko heti istunnon päätteeksi tai myöhemmin kirjallisena oikeuden kansliassa. Tuomiossa voidaan ottaa huomioon vain pääkäsittelyssä esitetty oikeudenkäyntiaineisto.

Hallintolainkäyttö on pääosin kirjallista menettelyä, joka tulee vireille valittajan tai hakijan kirjallisella vaatimuksella. Vastapuolelta tai asian ratkaiselta viranomaiselta pyydetään vastaus tai lausunto. Kullekin jutun osapuolelle varataan tilaisuus esittää käsityksensä oikeudenkäyntiaineistosta. Joissain jutuissa (lähinnä lastensuojeluasioissa ja esimerkiksi ulkomalaisasioissa) järjestetään suullisia käsittelyjä, joissa noudatetaan jokseenkin samaa menettelyä kuin riita-asian pääkäsittelyssä.

6.3 RIKOSPROSESSI ESITUTKINNASTA TUOMIOON

Rikosprosessissa seuraavat toisiaan aikajärjestyksessä esitutkinta, syyteharkinta, oikeudenkäynti ensimmäisessä oikeusasteessa, oikeudenkäynti muutoksenhakuasteessa sekä rangaistusten ja muiden seuraamusten täytäntöönpano.

Esitutkinta alkaa siitä, kun rikos joko uhrin tai jonkun muun henkilön ilmoituksesta tai poliisin oman havainnon perusteella tulee poliisin tietoon. Esitutkinnan toimittavat poliisiviranomaiset. Syyttäjällä on kuitenkin keskeinen asema muissa kuin yksinkertaisissa rikosasioissa jo esitutkintavaiheessa. Tuomioistuimet päättävät vakavimmin epäillyn perusoikeuksiin puuttuvista esitutkinnan aikaisista pakkokeinoista.

Syyteharkinnan suorittaa syyttäjä poliisin laatiman esitutkintapöytäkirjan perusteella. Syyteharkinta voidaan suorittaa vain, jos esitutkinta on asianmukainen. Syyttäjällä on mahdollisuus vaatia poliisia täydentämään puutteellista esitutkintaa. Syyteharkinnan pohjaksi kelpaava esitutkintapöytäkirja syntyy kuitenkin varmimmin siten, että syyttäjä ohjaa poliisia jo esitutkinnan aikana.

Jos näyttö rikoksesta on syyttäjän mielestä riittävä syytteen nostamiseen, syyttäjä saattaa jutun vireille käräjäoikeudessa toimittamalla sille haastehakemuksen. Syyttäjä voi tosin jättää laissa säädetyillä perusteella syytteen nostamatta, vaikka näyttö riittäisi syytteen nostamiseen. Rikosasiat käsitellään pääsääntöisesti ensin käräjäoikeudessa, jonka kokoonpano vaihtelee

jutun vakavuuden ja vaikeuden mukaan. Käräjäoikeuden tavallisimmassa kokoonpanossa on yksi tuomari. Tätä kokoonpanoa voidaan erityisen laajoissa tai vaikeissa jutuissa vahventaa niin, että oikeus koostuu kolmesta tuomarista. Lähinnä vakavissa väkivalta- ja seksuaalirikoksissa oikeuden kokoonpanona on tuomari ja kolme *lautamiestä*. Sekä tuomareilla että lautamiehillä on kullakin yksi ääni. Lautamiehillä on siten aina äänten enemmistö, jos he ovat yksimielisiä. Syytettä oikeudessa ajaa syyttäjä, mutta myös jutun asianomistajalla (uhrilla) on oikeus vaatia rangaistusta. Viimeistään tässä vaiheessa ainakin syytetyllä on apunaan asianajaja tai oikeusavustaja, ellei juttu ole selvä ja yksinkertainen. Käsittely käräjäoikeudessa päättyy tuomioon, jossa syytetty joko todetaan syylliseksi syytteessä kuvattuun tekoon ja hänelle määrätään teosta lainmukainen seuraamus tai hänet vapautetaan rangaistusvastuusta.

Käräjäoikeuden ratkaisuun tyytymätön asianosainen voi hakea muutosta hovioikeudelta. Hovioikeudessa asia ratkaistaan joko kirjallisen menettelyn tai suullisen pääkäsittelyn jälkeen. Hovioikeuden pääkäsittely etenee pääosin samoin kuin pääkäsittely käräjäoikeudessa. Muutoksenhaku hovioikeuden tuomiosta korkeimpaan oikeuteen on mahdollista vain, jos korkein oikeus myöntää asiassa muutoksenhakuluvan.

Lukumääräisesti suurin osa rangaistuksista määrätään ilman tuomioistuinkäsittelyä. Poliisi voi määrätä liikenne rikkomuksista ja eräistä muista vähäisistä rikkomuksista rikesakon. Syyttäjä määrää rangaistuksia rangaistusmääräysmenettelyssä. Tuomari voi tuomita kirjallisessa menettelyssä syytetyn rangaistukseen, jos syytetty on tunnustanut teon ja hän sekä asianomistajat suostuvat asian käsittelyyn kirjallisessa menettelyssä. Kirjallisessa menettelyssä voidaan tuomita sakkorangaistus tai enimmillään jopa yhdeksän kuukauden mittainen vankeusrangaistus.

Oikeudenkäynnin tulisi olla myös nopeaa ja halpaa. Nopeuden ja halpuuden tavoittelu ei välttämättä ole ristiriidassa oikeusvarmuuden tavoitteen kanssa. Kun esitutkinta alkaa mahdollisimman pian rikosteosta, kun se ja syyteharkinta saatetaan loppuun ripeästi ja juttu pannaan vireille käräjäoikeudessa ilman viivytyksiä, asianosaisilla ja todistajilla on paremmat muistikuvat tapahtumista verrattuna siihen, että asia tulisi vireille vasta vuosien päästä tapahtuneesta. Hidas prosessi lisää usein asianosaisten kustannuksia ja voi nostaa asian vireille panemisen kynnystä. Liian kauan viivyvällä oikeallakaan ratkaisulla ei välttämättä ole enää asianosaiselle merkitystä. Tietoisuus esimerkiksi muutoksenhaun hitaudesta saattaa houkuttaa tuomittua hakemaan muutosta pelkästään täytäntöönpanon lykkäämiseksi. Pitkällinen oikeudenkäynti voi olla piinallista myös syytetylle etenkin silloin, kun juttu on tullut jo esitutkintavaiheen alussa laajasti julkisuuteen. Rikosprosessin tehokkuutta tavoitellaan muun muassa sallimalla esitutkintaviranomaisten puuttua *pakkokeinoin* keskeisiin yksilön perusoikeuksiin.

6.4 RIKOSPROSESSIN ASIANOSAISTEN ROOLIT

Suomessa rikosoikeudenkäynti on nykyisin järjestetty pääasiassa syyttämismenetelmän mukaiseksi. Syyttäminen on tuomioistuinelaitoksesta organisatorisesti erotetun syyttäjälaitoksen tehtävä. *Syyttäjä* päättää syyteharjinnan jälkeen, onko asiaa käsiteltävä tuomioistuimessa. Jos syyttäjä päätyy syytteen nostamiseen, hän panee asian vireille toimittamalla käräjäoikeudelle haastehakemuksen tai antamalla poikkeuksellisesti itse haasteen vastaajalle. Oikeuden pääkäsittelyssä syyttäjän asiana on esittää rangaistusvaatimus ja huolehtia asian etenemisestä oikeudessa. Rikosprosessin kohteen määrittää syyttäjän esittämä teonkuvaus ja siihen perustuvat vaatimukset. Oikeus on sidottu syyttäjän vaatimuksiin, eikä oikeus voi omasta aloitteestaan hankkia syytettä tukevia todisteita. Syytteen toteennäyttäminen on yksin syyttäjän vastuulla.

Syyttäjän ensisijainen velvollisuus syytteen nostamisen jälkeen on *syytteen menestyksellinen ajaminen* tuomioistuin käsittelyssä. Syytettä ei voisi ajaa uskottavasti, jos syyttäjän pitäisi samalla esittää syytettä horjuttavia näkökohtia ja todisteita. Vastuu syytetyn oikeuksien turvaamisesta siirtyy puolustusasianajajalle ja tuomioistuimelle. Syyttäjä voi keskittyä syytteen toteennäyttämiseen vain syytettä tukevaa näyttöä esittämällä ainakin niissä tapauksissa, joissa vastaajalla on juridisen koulutuksen saanut avustaja.

Rikoksen uhrista käytetään nimitystä *asianomistaja*. Oikeuskirjallisuudessa asianomistajaksi määritellään rikoksella välittömästi loukatun oikeushyvän haltija, jolla on myös syyteoikeus. Esimerkiksi varkausrikoksessa oikeushyvä on omaisuus tai oikeammin omaisuuteen liittyvät oikeudet ja asianomistajana sekä omaisuuden omistaja että muu haltija. Henkilöön kohdistuvissa rikoksissa asianomistajana on tietysti se, jonka henkeä, terveyttä, vapautta tai kunniaa on loukattu. Asianomistajana voi olla sekä luonnollinen henkilö että oikeushenkilö (esimerkiksi osakeyhtiö).

Rikoslaissa rikokset on jaettu asianomistajarikoksiin ja virallisen syytteen alaisiin rikoksiin. Viime mainituista syyttäjä saa nostaa syytteen, vaikka asianomistaja ei tahtoisi syytettä nostettavaksi. Asianomistajarikoksista syyttäjä saa syyttää vain, jos asianomistaja esittää poliisille tai syyttäjälle syyttämispyyynnön. Asianomistajarikoksia ovat esimerkiksi tietyt vähäiset henkilöön kohdistuvat rikokset (lievä pahoinpitely, kunnianloukkaus) ja tietyt vähäiset omaisuusrikokset (näpistys, lievä petos, vahingonteko). Eri rikosten törkeät tekemuodot ovat aina virallisen syytteen alaisia.

Asianomistajan syyteoikeus on yleensä toissijainen. Asianomistaja ei voi panna rikosjuttua itse haastehakemuksella vireille, ellei syyttäjä ole päättänyt ensin jättää syyttämättä asiassa. Syyttäjän päätöksen veroinen on tutkinnanjohtajan päätös tutkinnan lopettamisesta tai päätös siitä, ettei asiassa

toimiteta esitutkintaa. Asianomistaja saa kuitenkin nostaa itse syytteen väärästä ilmiannosta syyttäjän tai poliisin päätöksistä riippumatta. Asianomistajan itsensä vireille panemat rikosasiat ovat hyvin harvinaisia.

Virallisen syyttäjän ajamassa jutussa asianomistajalla on oikeus yhtyä syyttäjän esittämään rangaistusvaatimukseen. Asianomistaja saa esittää myös syyttäjän vaatimuksesta poikkeavia vaatimuksia ja hänellä on oikeus hakea ratkaisuun muutosta, vaikka hän ei olisi edes käyttänyt käräjäoikeudessa puhevaltaansa.

Suomessa asianomistajan *korvausvaatimukset* käsitellään yleensä rikosjuttuun yhteydessä. Käräjäoikeus voi erottaa vahingonkorvauskysymykset käsiteltäviksi erillisessä siviiliprosessissa, jos käräjäoikeus pitää erottamista tarkoituksenmukaisena vahingonkorvauskysymysten vaikeuden vuoksi tai saadakseen rikosasian kohtuullisessa ajassa päätökseen. Jos korvausvaatimusta käsitellään erillisessä oikeudenkäynnissä, kanteen toteennäyttämisen on yksin kantajan roolissa olevan asianomistajan vastuulla. Syyttäjä ei ole tällöin mukana prosessissa.

Pääsääntöisesti syyttäjä ajaa rikosasian yhteydessä myös asianomistajan vaatimuksia. Syyttäjä on velvollinen ajamaan asianomistajan yksityisoikeudellisia vaatimuksia, jos se käy haitatta päinsä ja ellei vaatimus ole ilmeisesti perusteeton. Syyttäjä ei aja asianomistajan vaatimuksia silloin, kun vahingonkorvausvaatimuksen menestymiseksi pitäisi esittää olennaisesti lisänäyttöä sen näytön lisäksi, mikä on tarpeen syytteen toteennäyttämiseksi. Syyttäjän tulee jättää korvausvaatimuksen ajaminen asianomistajalle myös silloin, kun on vaarana, että rikoksesta syytetty vaatiikin puolestaan rangaistusta asianomistajalle. Tällainen tilanne voi syntyä esimerkiksi pahoinpitelytapauksissa, joissa vastaaja voi väittää asianomistajan pahoinpidelleen samassa tilaisuudessa vastaajaa. Syyttäjän ei tarvitse ajaa asianomistajan vaatimusta, jos hän katsoo asianomistajan vaativan korvausta ilman laillista perustetta.

Viittätoista vuotta nuoremman asianomistajan puhevaltaa käyttää aina hänen huoltajansa tai muu laillinen edustajansa. Viisitoista vuotta täyttänyt mutta kahdeksaatoista vuotta nuorempi asianomistaja käyttää itsenäisesti puhevaltaansa, jos hänellä on yksityisoikeuden sääntöjen mukaan oikeus vallita sitä omaisuutta, johon rikos on kohdistunut. Muutoin puhevaltaa käyttää yksin huoltaja tai muu laillinen edustaja. Jos rikos on kohdistunut viisitoista vuotta täyttäneen vajaanhenkilöön, huoltajalla ja vajaanhenkilöllä on asiassa rinnakkainen puhevalta, toisin sanoen kumpikin voi toisesta riippumatta esittää vaatimuksia. Kahdeksantoista vuotta täyttänyt vajaanhenkilö käyttää kuitenkin yksin puhevaltaansa, jos hän kykenee ymmärtämään asian merkityksen. Oikeushenkilön (esimerkiksi osakeyhtiön) puhevaltaa käyttää se, jolle yhtiön edustaminen kuuluu kyseistä oike-

ushenkilöä koskevan lainsäädännön tai yhteisön omien sääntöjen perusteella.

Asianomistaja kutsutaan pääkäsittelyyn henkilökohtaisesti poissaolosaikon uhalla, jos häntä on tarkoitus kuulla *todistelutarkoituksessa*. Jos syyttäjä ajaa asianomistajan korvausvaatimusta tai asianomistajalla ei esitutkintapöytäkirjan mukaan ole korvausvaatimusta, eikä ole tarvetta kuulla häntä todistelutarkoituksessa, asianomistajaa ei kutsuta lainkaan pääkäsittelyyn.

Rikosasiassa syytettyä nimitetään yleensä *vastaajaksi*. Hänestä voidaan käyttää myös syytetty-termiä. Syyttäjä (tai asianomistaja) vaatii vastaajalle rangaistusta ja siihen liittyviä muita seuraamuksia tai pelkästään menettämisseuraamusta. Rikosasiassa luonnollisen henkilön vastaajakelpoisuus alkaa siitä, kun henkilö täyttää 15 vuotta. Oikeushenkilö on vastaajana, jos syyttäjä vaatii oikeushenkilölle rangaistukseksi yhteisösakkoa. Oikeushenkilö voi olla vastaajana myös silloin, kun syyttäjä joko luonnollista henkilöä syyttäessään tai erillisessä oikeudenkäynnissä vaatii oikeushenkilölle menettämisseuraamusta, esimerkiksi rikoksen tuottaman taloudellisen hyödyn menettämistä valtiolle. Tämä on mahdollista, jos rikokseen syyllistynyt luonnollinen henkilö on toiminut oikeushenkilön puolesta tai sen hyväksi.

Vajaavaltainen vastaaja käyttää itse puhevaltaa asiassa. Jos vajaavaltainen kuitenkin on syyntakeeton, puhevaltaa käyttää hänen laillinen edustajansa. Kahdeksaatoista vuotta nuoremman vastaajan ohella hänen huoltajallaan tai muulla laillisella edustajallaan on oikeus käyttää alaikäisen ohella itsenäisesti puhevaltaa. Huoltajaa ei kuitenkaan kutsuta oikeuteen vastaajaksi, vaan kuultavaksi.

Rikosasiassa on asianosaisten ja heidän huoltajiensa lisäksi lukuisia kuultavia. Kun syytetty on käsittelyn aikana kahdeksaatoista vuotta nuorempi, oikeuden pitää kutsua istuntoon kuultavaksi perusturvalautakunta (sosiaalilautakunta). Kuultavana voi olla myös vakuutusyhtiö, jos asianomistajalle on maksettu rikosvahingon johdosta korvausta vakuutusyhtiön varoista (esimerkiksi varkausvakuutuksen tai liikennevakuutuksen perusteella). Syyttäjä ajaa tavallisesti myös vakuutusyhtiön korvausvaatimusta, vaikka lain sanamuodon perusteella syyttäjällä ei näyttäisi olevan nimenomaista velvollisuutta kuultavan vaatimuksen ajamiseen.

Eräissä tapauksissa oikeus kutsuu kuultavaksi omaisuuden omistajan, joka ei ole jutun asianomistaja. Voimme ajatella vaikkapa tapausta, jossa syyttäjä vaatii rikosentekovälineen tuomitsemista valtiolle menetetyksi. Jos esitutkinnan perusteella on mahdollista, että tekovälineen omistaa muu nimetty henkilö kuin vastaaja, oikeus kutsuu oikeuteen kuultavaksi tämän henkilön.

6.5 TUOMIOISTUIMEN TEHTÄVÄT RIKOSPROSESSISSA

Muodollinen prosessinjohto on oikeudenkäynnin ulkonaisen kulun johtamista. Tuomioistuimen tehtävänä on valvoa, että asian käsittelyssä noudatetaan selvyyttä ja järjestystä. Muodollinen prosessinjohto on oikeuden puheenjohtajan vastuulla. Muodollista prosessinjohtoa on ensinnäkin istunnon suunnitteleminen niin, että asia voidaan käsitellä keskitetysti yhdessä käsittelyssä tai usean päivän kestävässä istunnoissa istuntosuunnitelman laatiminen. Näissä valmisteluun kuuluvissa toimissa puheenjohtaja kuulee tarpeen mukaan asianosaisia. Pääkäsittelyssä puheenjohtaja jakaa puheenvuorot ja valvoo, että oikeudenkäynti etenee lainmukaisessa järjestyksessä.

Keskeinen puheenjohtajalle kuuluva tehtävä on järjestyksenpito. Oikeuden puheenjohtaja on velvollinen valvomaan järjestyksen noudattamista istunnossa. Hänen tulee keskeyttää sopimaton lausuma ja oikaista jokaista, joka käyttäytyy häiritsevästi tai asiattomasti. Jollei puheenjohtajan määräyksiä noudateta, puheenjohtaja voi määrätä tottelemattoman poistumaan oikeuden istuntohuoneesta.

Puheenjohtajan pitää huolehtia todistajan kuulustelussa siitä, ettei todistajalle esitetä kiellettyjä tai sopimattomia kysymyksiä. Hänen tulee luonnollisesti pitää huolta siitä, ettei kukaan puheillaan tai käytöksellään uhkaa tai loukkaa oikeudenkäynnissä kuultavia. Puheenjohtajan on tarpeen mukaan kiinnitettävä asianosaisten huomiota siihen, mitä kussakin oikeudenkäynnin vaiheessa on lupa tehdä ja mitä ei.

Oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain 6 luvun 5 §:n 2 momentin mukaan tuomioistuimen tulee rikosasian pääkäsittelyssä valvoa, että asia tulee asianmukaisesti käsitellyksi eikä asiaan sekoiteta mitään siihen kuulumatonta. Puheenjohtaja ei ole vain oikeudessa muodollisesti puhetta johtava henkilö, vaan hänellä on velvollisuus valvoa myös jutun käsittelyn *materiaalista* puolta.

Puheenjohtajan velvollisuutena on aineellisen prosessinjohtoon puitteissa aineiston *selventäminen* sekä epäselvyyksien ja ristiriitaisuuksien poistaminen. Jos syntyy epätietoisuutta siitä, mitä asianosainen tai todistaja tarkoittaa lausumallaan, puheenjohtaja on velvollinen kysymään lausuman antajan tarkoitusta. Todistelutarpeen selvittämiseksi oikeudenkäynnissä on eroteltava riitaiset, todistelua vaativat kysymykset riidattomista. Jos asianosainen tai todistaja esittää keskenään ristiriitaisia lausumia, puheenjohtajan on kiinnitettävä asiaan huomiota.

Aineelliseen prosessinjohtoon kuuluu myös aineiston *täydentäminen* (riikastaminen) ja aineiston rajoittaminen. Aineiston rajoittaminen on näistä ongelmattomampi. Kenenkään asianosaisen oikeutta ei vaaranna se, että

tuomioistuin rajaa jutun käsittelyn siihen tekoon, josta vastaajalle vaaditaan rangaistusta ja estää asiaan vaikuttamattoman todistelun.

Aineiston täydentämiseen on suhtauduttava pidättyvästi. Tuomioistuimella ei ole omasta aloitteestaan oikeutta hankkia syytettä tukevia todisteita. Syytteen ajaminen ja sen toteennäyttäminen on syyttäjän asia. Syytettä tukevan aineiston hankinta olisi vastoin oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin perusajatusta. Syyttämismenettelmään perustuvassa oikeudenkäynnissä tuomioistuin on puolueeton erotuomari. Tuomarin pitää huolehtia siitä, että juttu tulee asianosaisten hankkiman ja esittämän prosessiaineiston pohjalta perusteellisesti ja asianmukaisesti selvitetynksi. Lisäksi hänen tehtävänä on pitää huolta siitä, että menettely on mahdollisimman reilua ja oikeudenmukaista.

Aineelliseen prosessinjohtoon kuuluu myös asianosaisten informointi oikeudenkäyntiaineistoa koskevissa kysymyksissä. Jos asianosainen tuo lausumassaan esille jonkin asiaan vaikuttavan seikan siihen nimenomaisesti vetoamatta, puheenjohtajan tulee tiedustella, haluaako asianosainen vedota tuohon seikkaan. Puheenjohtaja voi samalla kertoa asianosaiselle, että seikan huomioon ottaminen edellyttää sitä, että asianosainen nimenomaisesti vetoaa siihen. Puheenjohtajan tulee informoida asianosaista myös siitä, jos jokin asianosaisen tarjoama todiste jätetään oikeudenkäyntiaineistoon ottamatta.

6.6 ASIANOSAISTEN AVUSTAMINEN

Rikosasian vastaajalla ja asianomistajalla on oikeus käyttää itse valitsemaansa, laissa säädettyt kelpoisuusvaatimukset täyttävää avustajaa. Avustajana saa toimia asianajaja, julkinen oikeusavustaja tai muu lakimies, joka on rehellinen ja tehtävään sopiva. Vuoden 2013 alusta lukien avustajana voi toimia vain asianajaja, julkinen oikeusavustaja ja erityisen luvan saanut lakimies.

Oikeusavusta on säädetty oikeusapulaisissa. Oikeusapua annetaan valtion varoin *luonnolliselle* henkilölle, joka tarvitsee oikeusapua, eikä kykene itse suoriutumaan siitä johtuvista menoista. Oikeusapua voi saada henkilö, jonka kotikunta on Suomessa. Tietyin edellytyksin oikeusapua annetaan myös toisen Euroopan unionin tai Euroopan talousalueen valtion kansalaiselle. Oikeusapu käsittää neuvonnan, tarpeelliset toimenpiteet, avustajan kulut ja palkkion sekä vapautuksen tietyistä maksuista. Oikeusapua saavan asianosaisen nimeämille todistajille maksetaan palkkio ja korvaus valtion varoista. Oikeusapua ei saa, jos vapaaehtoinen oikeusturvavakuutus kattaa jutun

asianosaiselle asiasta johtuvat kulut. Oikeusapua saa kuitenkin vakuutuksen omavastuuosuuden kattamiseen.

Oikeusapua ei myönnetä muun muassa, jos asialla on hakijalle vähäinen merkitys tai jos kyse on oikeuden väärinkäytännöstä. Rikosasioissa oikeusapu evätään lähes yksinomaan asian vähäisen merkityksen perusteella.

Vaikka hakijalle myönnetään oikeusapua, hänelle ei määrätä avustajaa, jos kyseessä on yksinkertainen rikosasia, josta yleisen rangaistuskäytännön mukaan ei ole odotettavissa ankarampaa rangaistusta kuin sakkoa. Avustajaa ei määrätä myöskään, jos muutoin odotettavissa olevaan rangaistukseen ja asian selvitettyyn tilaan nähden syytetyn oikeusturva ei edellytä avustajan käyttämistä.

Myös oikeusapua saava asianosainen saa valita avustajansa, mutta avustajan pitää täyttää oikeusapulaissa määrätyt, edellä määritellyt pätevyysvaatimuksia jossain määrin tiukemmat kelpoisuusehdot. Tiukemmat kelpoisuusehdot koskevat sitä, jota haetaan avustajaksi vangitulle tai pidätyllä, törkeistä rikoksista epäillylle tai kahdeksantoista vuotta nuoremmalle epäillylle. Näissä tapauksissa avustajaksi voidaan pääsääntöisesti määrätä vain julkinen oikeusavustaja tai asianajaja.

Rikoksesta epäillylle on määrättävä pyynnöstä *puolustaja*, jos kyseessä on laissa tarkemmin määritelty vakava rikos tai, jos epäilty on pidätettynä tai vangittuna. Puolustaja on määrättävä viran puolesta, jos epäilty ei kykene puolustamaan itseään. Viran puolesta puolustaja on määrättävä myös, jos epäilty on alle 18-vuotias, ellei ole ilmeistä, ettei hän tarvitse puolustajaa. Puolustajan tarvetta ei yleensä ole selvissä ja vähäisissä rikosasioissa, joissa tuomitaan rangaistukseksi sakkoa. Puolustaja on määrättävä samoin viran puolesta, jos epäillyn valitsema puolustaja ei täytä laissa asetettuja vaatimuksia tai ei kykene asianmukaisesti puolustamaan epäiltyä taikka jos puolustajan määräämiseen on muu erityinen syy. Puolustajan kelpoisuusehdot ovat jokseenkin samat kuin avustajan kelpoisuusehdot oikeusapulaissa.

Puolustajan kulut ja palkkio maksetaan valtion varoista. Jos syyte menestyy, tuomittu voi joutua korvaamaan puolustajalle valtion varoista maksetun määrän valtiolle. Korvausvelvollisuus määräytyy oikeusapulain säännösten perusteella. Jos syyte hylätään, puolustajalle maksettu palkkio ja korvaus jäävät valtion vahingoksi.

Oikeus voi määrätä siveellisyysrikoksen tai joidenkin väkivaltarikosten asianomistajalle *tukihenkilön*, jos asianomistajan katsotaan tarvitsevan tukea oikeudenkäynnissä tai esitutkinnassa. Tukihenkilö määrätään asioissa, joissa asianomistajaa kuullaan oikeudessa henkilökohtaisesti todistelutarkoituksessa. Tukihenkilöllä pitää olla tehtävään riittävä pätevyys. Tukihenkilö ei ole asianomistajan juridinen avustaja, vaan hänen ajatellaan tukevan asianomistajaa lähinnä henkisesti. Tukihenkilönä voi olla tehtävään soveltuva

asianomistajalle läheinen henkilö tai vaikkapa rikosuhripäivystyksen toimihenkilö. Tukihenkilön kulut ja palkkio maksetaan valtion varoista.

Avustajaa on lupa käyttää myös riita-asioissa ja hallintolainkäytössä ja oikeusapua koskeva sääntely koskee yhtä lailla näitä prosessimuotoja. Riita-asioissa avustajan käyttäminen on itse asiassa yleisempää kuin rikosasioissa.

6.7 VAPAA TODISTUSHARKINTA OIKEUDENKÄYNNIN KULMAKIVENÄ

Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 2 §:n 1 momentissa on ilmaistu vapaan todistusharkinnan periaate. Sen mukaan oikeuden tulee, harkittuaan huolellisesti kaikkia esiin tulleita seikkoja, päättää, mitä asiassa on pidettävä totena. Kysymys ei ole siitä, että tuomioistuimien saisi ratkaista asian vaistonvaraisen tuntemuksensa perusteella. Todistusharkinnan lopputulos pitää olla objektiivisesti perusteltavissa. Tuomiossa oikeus selostaa, mitä asiassa on näytetty ja vahvistaa sen, mitä oikeudellisia johtopäätöksiä näytöstä on tehtävä. Todisteiden arvioinnin raamit hahmottuvat syyttäjän oikeudelle toimittamassa haastehakemuksessa ja asiaselostuksessa ilmoitettujen *todistusteemojen* mukaisesti.

Oikeutta esittää asiaan vaikuttavaa näyttöä ei ole rajoitettu vain tiettyihin todistuskeinoihin. Tuomioistuimien saa ottaa huomioon todistelussa esiin tulleet tosiseikat siinäkin tapauksessa, ettei kukaan ole seikkoihin vedonnut. Näytön arviointia ei ole sidottu normeilla, jotka määrittelisivät kunkin todisteen näyttöarvon abstraktilla tasolla. Näytön arviointi on tapauskohtaista.

Todistusharkintaan kuuluu todisteiden näyttöarvon punninta sekä näytön riittävyden arviointi. Todistelun kohteena eli todistusteemoina ovat *tosiseikat*. Tosiseikoista päätellään sitten, täyttyvätkö jutussa *tunnusmerkkistöihin kirjatut ja muut rangaistusvastuun oikeudelliset kriteerit*. Tapporikoksessa yksi tunnusmerkistön mukainen rangaistusvastuun edellytys on toisen tahallinen surmaaminen. Rangaistusvastuun kriteerejä ovat myös oikeuttamisperusteet (oikeammin niiden puuttuminen) tai syyllisyyden eri osatekijät. Rangaistusvastuun edellytysten olemassaolo osoitetaan siis esittämällä niiden tueksi *tosiseikkoja*. Tapporikoksessa tosiseikkana voi olla esimerkiksi uhrin kuolinsyy tai tekijän uhriin kohdistama teräseen isku. Tosiseikkojen olemassaoloa voidaan tukea *aputosiseikoilla*, jotka siis todistavat toisen tosiseikan olemassaolosta. Puukolla lyömistä voidaan silminnäkijän kuulemisen lisäksi todistella esimerkiksi laboratorion lausunnolla, josta ilmenee, että puukossa on uhrin verta. Keskeisiä ovat myös *kokemussäännöt*. Koke-

mussäännön perusteella voidaan esimerkiksi arvioida, millä voimalla tietyn aseeseen liipaisinta on vedettävä, jotta ase laukeaisi. Tämän pohjalta on mahdollista lausua arvio siitä, onko ase lauennut vastaajan kertomin tavoin vahingossa vai onko hän vetänyt liipaisinta tahallaan toisen surmataksaan.

Suora todistelu kohdistuu välittömästi tunnusmerkistötekijää vastaavaan tosiseikkaan. Suorasta todistelusta on kysymys esimerkiksi silloin, kun silminnäkijä kertoo syytetyn lyöneen uhrin tai lääkäri kuvaa tutkimuksessaan havaitsemiaan uhrin vammoja. *Välillisellä todistelulla* todistellaan toisen todisteen olemassaoloa. Voimme ajatella tapausta, jossa todistaja on nähnyt henkilöauton poistuvan rikoksen tekopaikalta. Todistaja ei ole nähnyt kuljettajaa, mutta tunnistaa auton varmasti ja vakuuttaa, ettei autossa ollut matkustajia. Todistajan kertomus ei todista suoraan rikoksesta ja sen tekijästä. Syyttäjä saattaa esittää muuna välillisenä todisteluna auton omistajatiedot ja syytetyn oman kertomuksen, jonka mukaan hän ei ole kyseisenä iltana lainannut autoaan kenellekään. Tästä tuomioistuim voi tehdä päätelmän, että paikalta poistuvaa autoa on kuljettanut juuri syytetty. Tämäkään ei vielä riitä syyksi lukevaan tuomioon. Lisäksi syyttäjän pitää esittää näyttö siitä, että autolla poistunut henkilö on rikoksen tekijä. Tästä seikasta kelpaa näyttöksi esimerkiksi kuitunäyte tai uhrin kynnen alta otettu DNA-näyte, joka osoittaa syytetyn olleen lähikontaktissa uhriin. Lisätodisteena voisi olla vielä syytetyn kiinniottaneen poliisimiehen havainto siitä, että syytetyllä oli kaulalla naarmu, joka näyttää kynnen raapaisujäljeltä.

Kun kunkin todisteen näyttöarvo on punnittu, tuomioistuim harkitsee, onko näyttö riittävä syyksi lukevan tuomion perusteeksi. Näytön riittävyyskin arvioidaan teemakohtaisesti. Tuomioistuim harkitsee teema teemalta, onko teema näytetty toteen ilman varteenotettavaa epäilyä. Jos vastaus on kaikkien teemojen osalta myönteinen, tuomioistuim harkitsee vielä, onko tällä tavoin näytetty tapahtumainkulku luettavissa vastaajan syyksi rikoksena. Syytteen kannalta myönteistä näyttöratkaisua seuraa siis asian oikeudellinen arviointi, jossa verrataan toisiinsa näytettyjä tosiseikkoja ja tunnusmerkistöjä sekä muita rangaistusvastuun oikeudellisia edellytyksiä.

6.8 SIVIILIPROSESSIN JA HALLINTOLAINKÄYTÖN ERITYISPIIRTEET

Riita-asiat jaetaan asioihin, joissa sovinto on sallittu (dispositiiviset asiat) ja asioihin, joissa sovinto ei ole sallittu (indispositiiviset asiat). Indispositiivisia asioita ovat ainakin isyyden vahvistamista ja kumoamista koskevat asiat. Myös lasten huoltoa ja tapaamista koskevia asioita pidetään indispositiivisinä, vaikka lasten huollosta ja tapaamisesta ja huollosta yleensä sovitaan

ilman oikeudenkäyntiä. Määrällisesti dispositiiviset asiat ovat vallitseva riitatyyppi.

Asianosaisina riita-asioissa ovat luonnolliset henkilöt (syntymästä kuolemaan asti), valtio, kunnat, seurakunnat, yhtiöt, yhdistykset, säätiöt ja muut yhteisöt, joille on laissa säädetty oikeus kantaa ja vastata. Viranomaisen voi edustaa valtiota riita-asiaissa, mutta tällöin asianosaisena on valtio.

Oikeuskirjallisuudessa on kirjoitettu kahdesta asianosaisten ja tuomarin rooliin liittyvästä siviiliprosessin prosessikäsitteestä. *Liberaalin* prosessikäsitteen mukaan tuomarin pitää olla passiivinen. Prosessissa korostuu muodollinen tasa-arvoisuus. Tuomarin ei tule pyrkiä auttamaan prosessin heikompaa osapuolta, vaikka asianosaisten tosiasialliset mahdollisuudet hoitaa asiansa prosessissa olisivat hyvin erilaiset. Merkitystä ei ole sillä, kykeneekö asianosainen todella prosessitoimiin tai ymmärtääkö hän niiden merkityksen. Passiivisuus on äärimmillään yhtä kuin yhdenvertaisuus. Asian eteenpäin vieminen ja todistelu ovat yksinomaan asianosaisten tehtävänä. Tuomioistuimien antaa ratkaisunsa asianosaisten esittämien aineistojen perusteella, eikä tuomioistuimella ole lupaa rikastaa oikeudenkäyntiaineistoa oma-aloitteisesti. Prosessin tarkoituksena on antaa lailla järjestetyt puitteet asianosaisten riidan ratkaisulle. Oikeudenkäynti on kahden asianosaisten kilpailua jutun voitosta, johon kamppailuun tuomarin tulee puuttua mahdollisimman vähän. Näin puhtaan liberalistisen mallin mukaan järjestettyä oikeudenkäyntiä ei löytyne tänä päivänä ainakaan läntisestä Euroopasta.

Sosiaalinen prosessikäsitteys korostaa osapuolten tosiasiallista yhdenvertaisuutta. Tuomari toimii aktiivisesti materiaalisesti oikean ratkaisun aikaansaamiseksi. Menettelyssä korostuvat heikomman osapuolen suoja, joustavuus ja joustavuus. Oikeudenkäynti on vuorovaikutusta, jossa pyritään mahdollisimman suureen yhteisymmärrykseen myös lopputuloksesta. Kontradiktoriaalinen periaate liittyy läheisesti oikeudenkäynnin roolijakoon. Se avaa uuden, yhteistoimintaa korostavan näkökulman asiantuntijuuteen. Oikeudenkäynnissä eri tahojen asiantuntemus edesauttaa yhdessä ratkaisun tekoa. Asiakkaan ja hänen lainopillisen avustajansa välisessä suhteessa asiantuntijana ei pidetä vain avustajaa. Asiakkaan ja avustajan vuorovaikutuksessa yhdistetään asiakkaan tietämys tapauksestaan ja avustajan ammattillinen taito ja tietämys. Aivan vastaavalla mekanismilla toimii oikeuden puheenjohtajan ja asianosaisten tai avustajan vuorovaikutus jutun valmistelussa ja käsittelyssä. Tuomari ei ole asianosaisten yläpuolinen asian ratkaisija, vaan tapaus ratkaistaan eri osapuolten yhteistyöllä, jossa tuomari ja asianosaiset sekä heidän avustajansa nähdään pikemmin *samalla tasolla* olevina *yhteistyökumppaneina*. Voidaan puhua tuomarin ja asianosaisten välisestä yhteistoimintaperiaatteesta. Perinteinen näkemys korostaa tuomarin roolia asianosaisten *yläpuolella* olevana ratkaisun löytäjänä. Keskeisessä asemassa

on myös työtapojen vertailu ja vertaisoppiminen. Tuomarit voivat oppia toisiltaan ja myös tuomarit asianajajilta ja päinvastoin.

Hallintolainkäytössä asianosaisen käsite on osin materiaallinen, osin prosessuaalinen. Materiaalinen puoli on selvästi merkityksellisempi ainakin lopullisessa asianosaisarvioinnissa. Kyseessä olevan hallinto-oikeudellisen oikeussuhteen sisältö määrää, mitkä tahot ovat asianosaisia. Usein asianosaisuutta on myös lailla määritelty tarkemmin. Ydin on siinä, että asianosaisuus ja yleensä osapuolena toimimisen mahdollisuus hallintolainkäytössä on voitava määrittää aineellisten hallinto-oikeudellisten oikeussuhteiden verkoston pohjalta. Kunnallisasioissa valitusoikeus on laaja, koska valitusoikeus on myös kunnan jäsenellä, jolla ei ole mitään tekemistä asian kanssa.

Hallintoviranomaisen asema hallintolainkäytössä on Suomessa historiallisesti muotoiltu siten, että voidaan puhua puutteellisesta tai kehittymättömästä kaksiasianosaissuhteesta. Saattaa olla, että hallinto-oikeudellisille oikeussuhteille tyypillinen virallisperiaate on ollut yksi peruste hallintoviranomaisen oikeudellisen aseman hahmottamiselle. Hallintoviranomaisen oikeudellinen asema on yksi syy siihen, että hallinto-oikeudellisissa oikeussuhteissa oikeudenkäyntiä ei ole perustettu kaksiasianosaissuhteen varaan. Hallintoviranomaisen asema hallintolainkäytössä on hyvin vaihteleva ja usein aivan tilannekohtainen. Joissain asiaryhmissä on kaksiasianosaissuhdetta muistuttavia järjestelyjä. Veroasioissa veronsaajien etua valvovat erityiset asiamiehet, joiden asema on hyvin lähellä asianosaisen asemaa. Vastaavia piirteitä on lastensuojeluasioissa.

Hallintolainkäytössäkin on lähtökohtana, että lainkäyttöviranomainen ei itse vastaa asian vireillepanosta. Valitusasioissa valitusoikeus voi olla paitsi asianosaisella, myös ei-asianosaisella. Valitusoikeus voi olla myös viranomaisella julkisen vallan käyttäjän ominaisuudessa. Julkisen vallan subjekti (esimerkiksi valtio tai kunta) voi laillisen edustajansa välityksellä olla valittajana myös asianosaisena (kunta hakee rakennuslupaa ja sitten valittaa vaikkapa kielteisestä hallintopäätöksestä). Valitusoikeutettujen piiriä ei edes yleisellä tasolla voida määritellä tarkoin.

Hakemusasioissa vireille panijoiden piiri on myös vaihteleva riippuen kyseessä olevan oikeussuhteen sääntelystä ja siitä kumpuavista ominaispiirteistä. Vireillepanosta voi vastata oikeussuhteessa asianosaisena (yksityinen/julkinen) oleva, mutta myös samassa oikeussuhteessa toisena osapuolena oleva julkisen vallan käyttäjänä oleva hallintoviranomainen tai toinen asianosainen (yksityinen/julkinen). Laissa voi olla säädetty aivan omintakeisesti hakemusasian vireillepanosta. Alistusasian panee vireille yleensä alistettavan hallintopäätöksen tehnyt hallintoviranomainen.

Hallintolainkäytössä vaikuttaa myös se, että hallintotoiminnassa asiat saattavat olla asianosaisen kannalta velvoittavia. Tällöin hallintomenettelyn

vaiheen vireillepano on hallintoviranomaisen asiana, vaikka aloite on saat-
tanut tulla ilmiantajalta tai muulta vastaavalta, joka voi olla asiassa haittaa
kärsivä asianosainen tai ei-asianosainen. Riippuen hallintopäätöksen loppu-
tuloksesta, valittajana saattaa olla tällaisissakin asioissa monitahoinen po-
tentiaalinen joukko erilaisissa oikeudellisissa asemissa olevia tahoja. Tilan-
netyypeittäin voi olla vielä mahdollista, että asiat tulevat hallintolainkäyt-
töön sekä valituksina että hakemuksina saman asiavyöhydin eri osista. Näis-
sä oikeuskeinoissa vireillepano-oikeus ja osapuoliasetelma ylipäätään voi
olla oikeuskeinokohtaisesti erilainen.

6.9 ASIAN SELVITTÄMINEN JA TODISTELU RIITA- ASIOISSA JA HALLINTOLAINKÄYTÖSSÄ

Riita-asioissa, joissa sovinto on sallittu, noudatetaan Suomessa *määräämispe-
riaatetta*. Asianosaisilla on valta määrätä siitä, haluavatko he asiansa tuo-
mioistuimen ratkaistavaksi ja missä määrin he haluavat oikeussuojaa pro-
sessissa. Määräämisperiaatteen mukaan:

- Tuomioistuin ei saa tuomita muuta tai enempää kuin asianosai-
nen on vaatinut. Tämä koskee kaikkia riita-asioita.
- Asianosaisilla on vetoamisvelvollisuus tosiseikkoihin nähden.
Tuomioistuin ei saa perustaa tuomiota seikkaan, johon asian-
osaiset eivät ole vedonneet. Tämä koskee kaikkia riita-asioita.
Dispositiivisissa riita-asioissa on preklusiosääntö. Asianosainen
ei saa asiassa, jossa sovinto on sallittu, pääkäsittelyssä vedota
sellaiseen seikkaan, johon hän ei ole vedonnut valmistelussa, ell-
ei asianosainen saata todennäköiseksi, että hänen menettelynsä
johtuu pätevistä syistä (OK 6:9).
- Kanteen oikeaksi myöntäminen johtaa kanteen hyväksymiseen
ja kanteesta luopuminen kanteen hylkäämiseen. Tämä pätee
vain asioissa, joissa sovinto on sallittu.
- Asianosaisen tunnustus sitoo tuomioistuinta. Tunnustettu to-
siseikka katsotaan riidattomaksi. Tämä pätee vain asioissa, joissa
sovinto on sallittu.
- Asianosaiset määräävät todistelusta. Tämäkin pätee vain asiois-
sa, joissa sovinto on sallittu.
- Kantaja voi sekä dispositiivisessa että indispositiivisessa asiassa
peruuttaa kanteen ja juttu jää sillensä. Dispositiivisessa asiassa
vastaajalla on oikeus vaatia jutun ratkaisemista.

- Dispositiivisessa asiassa asianosaiset voivat sopia jutun keskenään. Tuomioistuimen on asianosaisten pyynnöstä vahvistettava sovinto.
- Dispositiivinen asia on ratkaistavissa yksipuolisella tuomiolla tietyin laissa säädetyin edellytyksin.

Hallintolainkäytössä vallitsee virallisperiaate, jonka mukaan

- jutun osapuolet eivät määrää prosessista samalla tavalla kuin dispositiivisissa riita-asioissa käytävässä oikeudenkäynnissä.
- Hallintotuomioistuimella on sisällöltään epämääräinen velvollisuus huolehtia siitä, että asiat tulevat selvitettyksi.
- Hallintotuomioistuin voi perustaa päätöksensä periaatteessa kaikkeen asiaan vaikuttavaan selvitykseen.
- Hallintotuomioistuin voi perustella päätöstään tosiseikalla, jota osapuolet eivät ole tuoneet oikeudenkäynnissä esille, kunhan tosiseikka sisältyy jollakin tavalla oikeudenkäyntiaineistoon.
- Hallintotuomioistuin voi hankkia ratkaisun edellyttämää selvitystä laajasti omasta aloitteestaan.
- Hallintotuomioistuin ei ole sidottu osapuolten esittämään selvitykseen.
- Osapuolten on kuitenkin esitettävä vaatimuksensa.
- Hallintotuomioistuin on ainakin lähtökohtaisesti sidottu vaatimuksiin.
- Hallintotuomioistuin ei voi tuomita enempää tai muuta kuin on vaadittu.
- Hallintolainkäytössä ei ole yleensä päätöksillä oikeusvoimaa eikä osapuolilla ole väittämistaakkaa (osapuolen ei siis tarvitse vedota oikeustositseikkoihin vaatimuksensa perusteena) eikä preklusiouhkaa.
- Väittämistaakan puuttuessa hallintotuomioistuimella tulisi olla korostettu vastuu prosessin kohteen jäsenyyksestä, rajaamisesta ja selkeyttämisestä.

Hallintolainkäytössä käsittely ei jakaannu oikeudellisesti toisistaan erottuihin valmistavaan käsittelyyn ja pääkäsittelyyn. Kyse on kokonaisuennettelystä, jossa perustana on kirjallinen lainkäyttömenettely. Suullinen käsittely ja katselmus ovat vain osia tässä kokonaisjärjestelyssä. Siksi oikeudenkäynti ei kulminoidu suulliseen käsittelyyn tai katselmukseen, joissa pitäisi uudelleen esittää esimerkiksi kirjallisessa aineistossa olevat tosiasiat tosiksi henkilötodistelun keinoin. Suullinen käsittely voi jakaantua suppeampaan valmistelukäsittelyyn (HLL 37.2 §) ja mahdolliseen sellaiseen suulliseen käsittelyyn, jossa henkilötodistelu otetaan vastaan. Tämäkään jako ei ole käsittelyn eri osat toisistaan oikeudellisesti erottava vaan prosessia kos-

keva tarkoituksenmukaisuuskysymys, jolla on saatavissa prosessiin täsmällisyyttä, selkeyttä ja tehoa.

Hallintolainkäytössä on tosiseikkojen oikeudellinen jäsentäminen ollut heikosti kehittyntä. Oikeus- ja todistusosiseikkojen, selvitysten ja tosiseikkojen, tosiseikkojen ja todisteiden erottelu ei ole ollut selväpiirteistä. Asiallisesti toimiva aineellinen prosessinjohto edellyttää selkeästi hallinnassa olevaa tosiasiapuolen eri ilmiöiden erottelua jo sen vuoksi, että prosessinjohdosta vastaava olisi tietoinen siitä, mitä on tekemässä. Vielä suurempi vaikutus noilla erotteluilla on jutun osapuolten oikeudelliseen asemaan ja mahdollisuuksiin harkita omia prosessitoimiaan suhteessa tuomioistuimen prosessitoimiin. Erottelun on heijastuttava päätösten perusteluihin. Erottelua on pidetty jopa keinotekoisena. Asiaan on saattanut vaikuttaa sinänsä oikeudenkäynneissä yleinen ilmiö oikeus- ja faktakysymyksen vaikeasta erottelusta ja jopa ajatus siitä, että tosiasiat saattavat olla joissakin asioissa lähellä ennustuksia tulevaisuudesta. Erottelu on oikeudenkäynnissä kuitenkin tehtävissä ja pitäisi hallintolainkäytössäkin hallita ja sen tulisi ilmetä aineellisessa prosessinjohdossa.

Hallintolainkäytön oikeuskeinot eroavat monessa suhteessa toisistaan ja samankin oikeuskeinon käytännön sovellutuksissa on poikkeamia. Poikkeukset tai erot ovat sekä säännöspohjaisia että oikeuskäytännöstä johtuvia. Poikkeamien tai erojen taustalla ovat useimmiten nimenomaan esillä olevista hallinto-oikeudellisista oikeussuhteista kumpuavat syyt. Hallintolainkäyttö vaikuttaa vielä tällä hetkellä aika tavalla hajanaiselta, kun sitä tarkastelee kokonaisuutena. Jos hallintolainkäyttöä vertaillaan riita-asiaihin oikeudenkäyntiin, on aiheellista kysyä, mitä vertaillaan keskenään. Ei ole olemassa yhtenäistä hallinto-oikeudellista prosessia, joka voisi olla vertailun kohteena.

Kuitenkin *oikeudenkäynnin idea* sitoo prosesseja yhteen. Yksi yhdistävä periaate on ajatus tuomioistuimesta puolueettomana riidanratkaisijana. Riitaprosessin ja hallintolainkäytön tehtävät ovat pitkälti yhtenevät: osapuolille annetaan oikeussuojaa, oikeusriidat pyritään ratkaisemaan perusoikeuksia kunnioittavalla tavalla, oikeudenkäynneillä ja niiden tuloksena syntyvillä ratkaisuilla on käyttäytymistä ohjaavaa vaikutusta, oikeuskäytäntö kehittää oikeutta ja viime kädessä tuomioistuimet harjoittavat perustuslakikontrollia. Menettelyssä on monia Euroopan ihmisoikeussopimuksesta lähtöisin olevia yhteisiä sääntöjä. Sekä riita-asian oikeudenkäynnissä että hallintolainkäytössä kuullaan osapuolia ennen asian ratkaisemista. Oikeudenkäynnissä pyritään selvittämään ratkaisun kannalta relevantit tosiseikat ja hankkimaan todisteet, vaikkakin eri tavoin vaatimuksiin ja niiden perusteisiin eri oikeuskeinoissa sitoutuen. Prosessinjohtovalta, sekä muodollinen että aineellinen, kuuluu tuomioistuimelle. Asia on ratkaistava ja päätös perusteltava kunnolla oikeudenkäynnissä kertyneen aineiston pe-

rusteella. Ratkaisun tulee perustua siinä prosessissa saatuun näyttöön ja siinä tehtyihin tai osapuolen tekemättä jättämiin prosessitoimiin. Oikeudenkäynnissä päästään vain niin sanottuun prosessuaaliseen totuuteen.

Ihmisoikeus- ja perusoikeusjärjestelmät kytkevät kaikkia oikeudenkäyn-
tejä yhteen ja lähemmäksi toisiaan. Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin
elementit ovat samat kaikissa prosessimuodoissa. Eroja on, mutta luultavas-
ti ensi katsomalla suurilta näyttävät erot eivät välttämättä sittenkään sitä
ole.

Realistista on arvioida, että prosessilajit säilyvät. Tulevaisuudessakin on
hallintolainkäytön prosessi hallinto-oikeudellisia oikeussuhteita varten,
mutta prosessilajien eroja ei pidä liioitella. Perus- ja ihmisoikeusjärjestelmä
lähentää prosesseja ensin syvällä perusajattelussa (siitä, mikä on oikeuden-
käynti ja minkälaista mekanismia se edellyttää ollakseen oikeudenkäynti) ja
myöhemmin käytännön prosessien tasolla.